

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ
В СУЧАСНОМУ
ІНФОРМАЦІЙНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ

МАТЕРІАЛИ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

2007

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

**ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ**

**МІНІСТЕРСТВА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА НАН УКРАЇНИ**

**ДУХОВНІ ЦІННОСТІ В СУЧАСНОМУ
ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Київ 2007

УДК 2
ББК 86
Д – 85

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу НАУ
заборонено

**Духовні цінності в сучасному інформаційному суспільстві. – К.:
Національна академія управління, 2007. – 128 с.**

ISBN 978-966-8406-21-8

У збірнику представлені матеріали учасників VI науково-практичної конференції «Духовні цінності в сучасному інформаційному суспільстві», проведеної у березні-квітні 2006 р. Національною академією управління та Центром перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України за підтримки Національної академії наук України, а також журналу «Актуальні проблеми економіки».

Редакційна колегія: *Єрмошенко М. М.*, д. екон. н.
Єрохін С. А., д. екон. н.
Ільчук Л. І., к. політ. н.
Осічнюк Ю. В., д. філос. н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол №1 від 15.03.2007 р.) та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України (протокол №3 від 14.03.2007 р.).

Упорядник: *Буряк Л. І.*, к. іст. н., завідувач кафедри суспільних наук
Національної академії управління.

УДК 2
ББК 86
Д – 85

© Національна академія управління, 2007

ISBN 978-966-8406-21-8

ЗМІСТ	3
Архиепископ Ігор (Ісіченко) Інтернет у суспільному служінні сучасних українських Церков	5
Осічнюк Ю.В. Человек – высшая ценность в современном информационном обществе	13
Наступність і модерність політичного розвитку України в сучасному інформаційному просторі	20
Арутюнов В.Х. Євро інтеграційна орієнтація України: цивілізаційний контекст	20
Ільчук Л.І. Засоби масової інформації в Україні в сучасному інформаційному просторі та громадянське суспільств	25
Голотін С.І. Ісламський фундаменталізм: неоднозначність трактування оцінок у сучасних засобах масової інформації	29
Шевченко М.М. Геополітична самоіндетифікація України в умовах глобалізації	38
Білоус В.С. Роль освіти у становленні інформаційного громадянського суспільства: синергетичний підхід	40
Черненко Г.А. Політична реклама 2006 р.: аксіологічне приєднання ..	44
Гоголь Б.М. Правове регулювання інформаційних відносин та загальнолюдські цінності	47
Петренко Ю.М. Пріоритети державної політики України щодо побудови інформаційного суспільства	49
Сивак Ю.В. Відродження системи цінностей сучасного суспільства у політичній промові	52
Болюбах В.В. Духовне вдосконалення людини – шлях до вдосконалення суспільного устрою	54
Соціально-економічні перспективи та духовний розвиток України в сучасному інформаційному суспільстві	59
Давидюк О.О. Роль адресної соціальної допомоги у подоланні бідності	59
Руденко О.М. Соціально-економічні чинники забезпечення стабільності українського суспільства	63
Бутівщенко С.В. Формування програм державного рівня – необхідна умова розвитку інформаційного суспільства	66

Козюра І.В. Місцеве самоврядування в умовах сучасного інформаційного суспільства та нової парадигми державного управління	69
Кузьменко Т.М. Соціальна трансформація та соціальна маргінальність	72
Сивак А.В. Демографічний вимір українського суспільства: соціально-економічні аспекти	75
Новікова Т. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернет – необхідна умова соціально-економічного розвитку України	78
Історико-культурні традиції українства в інформаційному суспільстві	83
Вітер Д.В. Духовно-ціннісний зміст ідеології в процесах суспільного розвитку	83
Туркот М., Бондаренко Г. Переваги та вади інформаційного суспільства	86
Краснопівцев О. Подолання цифрової нерівності – шлях до побудови інформаційного суспільства в Україні	88
Ляпін В.А., Сандул Г.О. Дуалізм української ментальності: общинність та індивідуалізм	91
Артюх А., Батова О., Беспалова Г. Світ і Всесвіт в українській філософії	95
Правдюк О.В. Становлення духовної освіти менонітів півдня України: сучасний погляд	104
Набрusco І.Ю. Світ повсякденності і світ духовних цінностей: точки дотику	107
Редькіна О.А. Актуальність викладання елективного курсу «Краєзнавство» для студентів-медиків	110
Діалог культур: етикет і комунікація в сучасному інформаційному суспільстві	113
Дерев'яно Т.М. Етика відповідальності в контексті інформаційного суспільства	113
Покотило Г.М. Мистецтво – духовна опора нації	117
Ситніченко Л.А. Комунікативно-діалогічна концепція ідентичності в контексті інформаційного суспільства	119
Пігель Ю.І. Естетика карнавалу в епоху глобалізації	121

Архієпископ Ігор (Ісіченко)*

ІНТЕРНЕТ У СУСПІЛЬНОМУ СЛУЖІННІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ

Сучасна суспільна свідомість України в сприйнятті Церкви продовжує залежати від міфів Просвітительства. І хоча, можливо, тепер уже навряд чи хто запитає, як років тридцять тому єхидно питали в моєї бабусі: «Не заважають одне одному в помешканні ікона та телевізор?», – психологічний стереотип щодо несумісності науки й релігії досі позначається на помітній частині українців. Що найгірше – і на багатьох релігійних людях, навіть на церковному клирі. До цього варто додати фатальний вплив тривалої ізоляції Церкви в інформаційному гетто, відсторонення її від засобів масової комунікації, що в комуністичних країнах було навіть законодавчо закріпленим. Відтак же й не слід дивуватися обережному або й упередженому ставленню клиру й більшості мирян до використання Церквою при здійсненні її суспільної місії модерних інформаційних технологій. Але необхідно пам'ятати: причиною цього є не природній консерватизм або войовничий антиінтелектуалізм Церкви як такої, а інертність мислення потенційних творців і реципієнтів інформації.

Церковна доктрина щойно долає перші етапи в усвідомленні електронної Мережі як простору поширення євангельської новини. Скажімо, в «Основах соціальної концепції Російської Православної Церкви», схвалених Архієрейським Собором РПЦ 15 серпня 2000 р., проблеми Інтернету окремо не ставляться, хоча в 15-му розділі («Церква і світські засоби масової інформації») електронні засоби масової інформації згадуються серед інших мас-медіа як потенційно здатні нести післанництво Церкви в різні верстви суспільства, пробуджувати цікавість до різних сторін церковного життя й християнської культури [4, 115–117]. Папська рада з засобів масової інформації 22 лютого 2002 р. видала більш конкретні документи, що спираються на декрет Другого Ватиканського собору про засоби суспільного повідомлення «*Inter mirifica*» [1, 61–74]: «Церква

* Архієпископ Харківський і Полтавський, Українська автокефальна православна церква

та Інтернет» [6] і «Етика Інтернету» [7], презентовані у Ватикані 28 лютого 2002 р. [5]. Електронна мережа оцінюється в них як мало досліджений засіб, що має величезні потенційні можливості для пастирського служіння. Водночас окреслюються небезпеки, які чекають в Інтернеті на потенційного користувача інформації. Вже з'являються й спеціальні посібники для священнослужителів і церковних працівників [8], але, на жаль, не в нас...

Патріярхія УАПЦ, яка намагалася в межах своїх можливостей освоювати нові інформаційні технології, проводила 4 квітня 2003 р. семінар працівників веб-сторінок і церковних журналістів «Віртуальна евангелізація чи евангелізація у віртуальному просторі». У семінарі взяли участь упорядники веб-сторінок Харківсько-Полтавської єпархії Ігор Олексієнко, Свято-Юріївської парафії м. Полтави Володимир Гончаров, Братства апостола Андрія Первозваного Роман Чорномаз, Патріярхії Людмила Тонковид. Семінар зазначив, що веб-сторінки мають стати посередниками в евангелізації Божого люду, а не наслідком самодостатньої праці. Відповідно до цієї стратегічної мети було вирішено створювати україномовну електронну бібліотеку богословських і літургійних текстів, ширше подавати електронні версії текстів проповідей, катехитичні матеріали, посилання на електронну версію Біблії та веб-сторінки інших Помісних Церков, прописати веб-сторінки на пошукових системах [3]. На жаль, за кілька днів розпочався наступ на Патріярхію, що унеможливив повну реалізацію її задумів і завершився захопленням приміщення та розгромом духовного центру УАПЦ. Але згаданий семінар став єдиним відомим мені церковним заходом, що спробував координувати інформаційну діяльність у мережі Інтернету й визначити стратегічні пріоритети інформаційної політики Церкви, принаймні, в межах однієї юрисдикції. А саме перенесене в електронний простір інформаційне служіння Патріярхії змогло бути продовжене навіть після знищення архівів та захоплення приміщень.

Папа Іван Павло II у своєму посланні до Всесвітнього дня засобів масової комунікації «Інтернет – новий форум для благовістия» (24 січня 2002 р.) порівнював Інтернет із давньоримським Форумом – гамірливим майданом, що зазнає впливу довколишньої дійсності й творить особливу культуру. «Це справедливе й для кіберпростору, нового обрію, що відкривається перед нами на початку третього тисячоріччя... Для Церкви новий світ кіберпростору – заклик до великої пригоди, застосування в дійсності накопиченого потенціалу для проповіді Доброї Новини» [2].

Для нас, українців, які здобули неповторний досвід свого Майдану й встигли вже пережити гіркі розчарування його наслідками, чудова метафора римського архиєрея набуває особливого сенсу. Українські Церкви виходять на незвичний для себе віртуальний майдан, де позбуваються звичного середовища, стають вразливими для зовнішніх впливів, але водночас відкривають нову для себе аудиторію зі специфічними рецептивними настановами. Це реальність, яку безглуздо ігнорувати. Зустріч із цією реальністю є надзвичайно важливим чинником у перевірці усвідомлення своєї ідентичності не стільки веб-майстрами та іншими технічними працівниками, скільки ньюсмейкерами та особами, причетними до творення й реалізації церковної доктрини.

Практично всі релігійні центри в Україні мають свої веб-сторінки. Їхні традиційні компоненти: портрет і біографія предстоятеля, новини церковного життя, структура й нарис історії цієї конфесії. Зазвичай додаються офіційні документи, посилання на веб-сторінки споріднених релігійних організацій та установ, електронна та звичайна адреса центру. Сама структура сторінки, її зміст і дизайн часто засвідчують прагнення відобразити дійсну або уявну потужність конфесійної структури, про що свідчать пишність церковних інтер'єрів і священничих облачень, акцентування на зв'язках із державною владою та впливовими політиками, ритуальна стилістика інформаційних повідомлень.

Тим часом входження в електронну мережу вимагає оволодіння її мовою й перекладу цієї мовою звичайної інформації. Адже виміри віртуального простору, технічні характеристики комп'ютерних мереж, типологія користувачів формують і своєрідну стилістику, і нові семіотичні коди, і пошукові настанови, від яких залежить активність поширення й адекватність сприйняття інформації. Сприйняття Інтернету як комп'ютерної версії офіційної церковної газети й журналу, безперечно, має свій сенс, істотно розширюючи число їхніх потенційних читачів, однак несе на собі непозбутню печатку вторинності, виявляє не завжди природну й доречну присутність іншої знакової системи в семіотичному світі Інтернету.

Може, найбільшим парадоксом церковного сектору Мережі є зіткнення культури писаного тексту, «Біблії» (пригадаймо етимологію цього слова – грецьк. *ταβιβλια*, «книги»), з новим типом культури, де вербальна інформація входить як складник до знакової системи іншого рівня, поєднуючись зі звуком, кольором, рухомим зображенням. Статичність, етикетність, графічна одновимірність тра-

диційного сакрального тексту здається абсолютно вразливою перед викликом цього багатобарвного різноголосся.

Однак кожен причетний до життя Церков апостольської традиції може відкрити в цьому парадоксі несподіваний шанс на нове відкриття постмодерною цивілізацією семіотичного багатства засобів сповіщення Євангелія, виробленого чи то візантійським, чи римським обрядами. Церква, яка навчає: «Споконвіку було Слово» (Ін. 1:1) й визначає передвічний творчий акт Бога дієсловами «сказав», «благословив» (Бут. 1), промовляє до вірних не лише вербально, але й символами іконописних зображень і обрядових дій, рухами священника й запахом ладану, мелодією богослужіння й порядком календарних свят. Складна семіотика церковного обряду, бережне плекання якої на християнському Сході було протягом останніх трьох століть предметом невпинних кпинів, у новому цивілізаційному полі, твореному модерними інформаційними технологіями, розкриває свій неповторний сенс і дозволяє людині епохи Інтернету тонше відчувати нюанси свого виражального потенціалу, ніж самозахопленому енциклопедистові XVIII ст., сформованому примітивним матеріалізмом.

Мультимедійні засоби дозволяють поєднати в Мережі графічний текст, церковний спів, світлини ікон та інших творів сакрального мистецтва, голос проповідника, відеосюжети з паломництв і богослужінь та безліч інших змістовних елементів церковного життя. Технологічна бідність сучасних українських православних сайтів, у переважній більшості яких панує казенна російська лексика, синодальна риторика з елементами большевицької новомови й псевдоцерковний кітч, жодною мірою не відповідає потенційному багатству візантійсько-слов'янської культури та її природному нахилу до творення нових семіотичних систем. Пригадаймо несподівану суголосність візантійського іконопису модерному образотворчому мистецтву XX ст. або такий високий взірець рецепції патристичного богослов'я, який маємо в російській ідеалістичній філософії «срібного сторіччя».

Церковному Інтернетові України шкодить, звичайно, полемічна наснаженість дискурсу. За умов хворобливої політизації суспільного життя й залежності народу від олігархічних кланів, що прибирають машкару партій, блоків і груп підтримки тієї чи іншої конфесії, важко звільнитися від проєктованого в усі сфери громадського побуту духу напівкримінальної конкурентної боротьби. Церковні сайти рясніють від ідеологем і політичних штампів, виявляючи виразну залежність від спонсорських коштів або протекціоністської політики

чиновницьких груп. Часто в риторичі панує стиль радіопропаганди часів «холодної війни», що архаїзує й обмежує переконливість тексту для сучасного реципієнта. Феномен Інтернету привчає нас миритися з існуванням таких маргінальних культур, але ставить іміджмейкерів перед вибором: чи церковний сайт опиниться в колі периферійних дивовиж на кшталт неонацистських, уфологічних або садистських веб-сторінок, або ж, дбаючи про імідж Церкви, його творці звільнятимуться від бруталного варварства, властивого дохристиянському світові.

Сумною реалією України є обмеженість аудиторії користувачів церковних інтернет-ресурсів. Найактивніша в релігійному вимірі частина парафіян лишається майже цілком поза електронними мережами. Та й якість самих мереж унеможлиблює присутність у віртуальному просторі звичайної сільської парафії, яка часто не має і банального телефону, не говорячи про комп'ютер і модем. Навіть у невеликих містечках застарілі телефонні лінії гальмують і обмежують електронний зв'язок.

Через це передчасно говорити про активні парафіяльні веб-сторінки, які б функціонували в межах локальної громади, містили інформацію про храм і уставні богослужіння, проповіді священика, церковний календар, новини парафіяльного життя. Подібні сторінки є швидше винятком і з'являються в тих міських громадах, де є свідомий своєї місії священик і – це чи не найважливіше – хоча б один парафіянин, здатний створити веб-сторінку та розмістити її на сервері. Такий приклад маємо в Полтаві, де завдяки самовідданості вебмайстра Володимира Гончарова й пастирській опіці о. Ігоря Литвина ось уже кілька років діє єдина в УАПЦ парафіяльна веб-сторінка. Однак звичайна для більш технологічно розвинених країн ситуація, де священик діяльно користується електронними мережами для зв'язку з парафіянами, у нас є справою майбутнього.

Нині користувачі україномовної електронної інформації в абсолютній більшості люди позацерковні, часто насторожені або й упереджені щодо Церкви, особливо Церкви православної. Зрештою, серед них невеликий відсоток людей, які послуговуються в побуті українською мовою. Це надає православному Інтернетові в Україні виразно місійного характеру. Де, коли й з ким служив ієрарх, за який храм побилися громади, від кого висуваються в депутати священики, кого вважає за розкольника чи ворога України яка конфесія – ці повідомлення не тільки не додають авторитету Церкві як такій, але й виробляють у електронному просторі міцну алергію на церковні

новини, відіграючи коли й не атеїстичну, то в усякому разі антиклерикальну функцію. Безадресна інформація, наснажена ідеями конфесійної винятковості, є найболючішою проблемою нашого служіння в електронному просторі.

Тим часом пошук адресата євангельської новини є виразною метою Церкви, завданням, що його ставить Спаситель перед апостольською громадою: *«Тож ідіть, і навчіть всі народи»* (Мт. 28:19). Щойно одержавши благодатні дари Святого Духа, апостоли вирушають до людей для навчання. *«Ставши ж Петро із Одинадцятьма, свій голос підніс та й промовив до них»* (Діян. 2:14). Коли з'явилася небезпека переобтяження апостолів адміністративною й добродійною працею, *«тоді ті Дванадцять покликали багатьох учнів та й сказали: Нам не личить покинути Боже Слово, і служити при столах. Отож, браття, виглядіть із-поміж себе сімох мужів доброї слави, повних Духа Святого та мудрости, їх поставимо на службу оцю. А ми перебуватимемо завжди в молитві та в служінні слову»* (Діян. 6:2-4).

Служіння слову передбачає де проповідь, де напучення, а де й діалог. В електронній мережі різноманітні інтерактивні технології дозволяють провадити безпосередню дискусію в чаті або ж обмінюватися думками на форумі. Існує й можливість надсилати запитання до священника через електронну пошту. Нонконформізм, властивий плюралістичній культурі Мережі, провокує гостру й безкомпромісну атмосферу такого спілкування. Брак живого контакту й захисного впливу церковного інтер'єру або священничого одягу робить клирика в цьому діалозі значно вразливішим, ніж серед мурів храму. Але, з іншого боку, в дискусію може вступити світська людина, яка в реальному світі ніколи не підійде до священника й не наблизиться до храму. Можна собі уявити, як насолоджувалися б таким шансом єгипетські пустельники або оптинські старці, які прийняли хрест служіння слову! Я чув про суворо споглядальний жіночий монастир в Італії, який відкрив для себе завдяки Інтернетові нову харизму: не залишаючи мурів, не порушуючи клавзури, здійснювати в Мережі євангельську місію – слухати, співчувати, відповідати всім, хто потребує слова розради.

На жаль, практика подібного служіння в Україні ще не набула розвитку. У випадках, коли вдається зважитися перейти в інтерактивний режим праці, негайно з'являються неврівноважені партнери, які прагнуть перевести розмову у вимір звинувачень, нав'язати гострі теми міжконфесійних або міжособистісних стосунків. Є ситуації, коли теми дискусій на форумі краще просто закрити. Аби

уникнути переходу дискусії в некоректну площину, слід добре обміркувати теми обговорення й не пускати форум на самоплив, активно виконуючи повноваження модератора. Це ж не завжди виходить. І хоча про це вже соромно говорити в XXI ст., частина священнослужителів просто не розуміє специфіки інтерактивної праці в Інтернеті. Коли опозиційна група єпископів УАПЦ намагалася 9 квітня 2003 р. накласти на мене свої санкції, підставою для них виступали репліки учасників форуму, що вівся на сайті Патріярхії, які опозиції здалися моїми власними оцінками. Логіка була така: сам керуючий справами Патріярхії й пише на веб-сторінці Патріярхії всі матеріали.

Відносна простота й дешевизна праці в Мережі, відсутність цензурних обмежень, контролю й відповідальності за поширювану інформацію провокують появу «віртуальних церков», репрезентованих у реальній дійсності обмеженою групою осіб без певного місця проживання. Імітація релігійної діяльності, володіння політичною демагогією, вправність веб-майстра можуть створити досить пристойний імідж, хоча, зрозуміла річ, не компенсують браку Божої благодати, апостольського спадкоємства й звичайного благочестя.

Входження в електронний простір тягне за собою нові небезпеки, невідомі церковним засобам інформації. Інформаційні війни постіндустріального часу включають у себе і спам, яким завалюються поштові скриньки, і зламування скриньки, і зараження веб-сторінки вірусом. Зрозуміла річ, що це аморальні й злочинні прийоми, але ж і хрестові походи, і релігійні війни XVI–XVII ст. не виглядають взірцем християнської моралі. Сам Христос говорив: *«Я не мир принести прийшов, а меча»* (Мт. 10:34). Апостол Павло пояснює ефесянам: *«Бо ми не маємо боротьби проти крові та тіла, але проти початків, проти влади, проти світоправителів цієї темряви, проти піднебесних духів злоби. Через це візьміть повну Божу зброю, щоб могли ви дати опір дня злого, і, все виконавши, витримати. Отже, стійте, підперезавши стегна свої правдою, і зодягнувшись у броню праведності»* (Ефес. 6:12-14). Я можу здогадуватися, які «піднебесні духи злоби» крадуть листи з моєї електронної скриньки або змусили антивірусну програму на комп'ютері заволати від напруження, коли я ввійшов востаннє на веб-сторінку братства апостола Андрія Первозваного й у першу ж хвилину дістав сім вірусів. Але це нічого не додасть до моєї оцінки опонентів, натомість змушує розуміти «підперезання стегон» і «зодягання в броню» дуже конкретно – як потребу використання захисних програм і створення альтернативних скриньок.

І тут ми наближаємося до фундаментальної проблеми сучасної Церкви, лише увиразненої викликом інформаційних мереж: формування культури споживання. Адже безпосередня присутність Церкви в Мережі складає ніяк не більше одного відсотка її обсягу. Натомість щодня нові й нові тисячі наших вірних зіштовхуються з неконтрольованим, повним бруду й насильства інформаційним масивом. *«Усе мені можна, та не все на пожиток. Усе мені можна, але мною ніщо володіти не повинно»* (1 Кор. 6:12), – ці слова апостола Павла, звернені не тільки до мешканців одного з найбільших еллінських міст часів розквіту античного культу споживання – Коринту, але й до кожного з нас, людей, які звільняються від штучних обмежень злиднів і тоталітаризму, психологічно не готові до самостійного вибору. Церква для сучасної людини необхідна не як архаїчна напівдержавна інституція, що нібито мала б консолідувати націю довкола її еліт, а як знаряддя особистого спасіння, досяжного завдяки Божому милосердю через вироблений праведниками досвід аскези, тобто засобів християнського вдосконалення, опанування над пристрастями й пожаданнями, рецептивної настанови, що визначає мистецтво людини оперувати інформаційними потоками, а не бути їхньою маріонеткою.

Сьогодні, як і в неосяжному для людської пам'яті минулому, перед кожним із нас стоїть дилема: спожити чи ні плоди із забороненого дерева пізнання добра і зла (Бут. 2:7). Хоч як би хотіла слабша частина людства втекти від своїх проблем у тоталітарні ідеології або культу, де за тебе усе мають вирішувати інші, навіть сама втеча теж означає здійснення людиною свого унікального права – права обирати. Технологічний прогрес ніщо не змінює нічого засадничо, лише надає споконвічному праву людини нових зовнішніх вимірів. Гідною відповіддю християнина на виклик новітніх інформаційних технологій буде не втеча від них, а свідомо й активна присутність у Мережі, відчуття себе господарем, здатним творити інформацію, а не механічно споживати її, здатним самостійно оперувати інформаційними потоками, розрізняти їх, визначати рівень коректності інформації. А головне – здатним свідомо і вчасно вийти з Мережі, уникаючи одного з найнебезпечніших для сучасної людини різновидів залежності – інформаційної.

1. Документи Другого Ватиканського собору: Конституції, декрети, декларації. – Львів: Свічадо, 1996.

2. *Іоанн Павел II*. Інтернет – новий форум для благовестия // www.catholic.ru/lib/internet.html.

3. Новини Української Автокефальної Православної Церкви. – 4 квітня 2003 р.
4. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. – Москва: ОВЦС Московского Патриархата, 2001.
5. Свет Евангелия.– 2002.– 10 марта.– № 11 (360).
6. Фоули Дж.П., Пасторе П. Церковь и Интернет // www.catholic.ru/lib/ch_inter.html.
7. Фоули Дж.П., Пасторе П. Этика Интернета // www.catholic.ru/lib/ethics.html.
8. Niwinski A. Srodki informacyjne w katechetycznej dzialalnosci Kosciola. – Krakow: W-wo sw. Stanislaw, 2004.

Осичнюк Ю.В.*

ЧЕЛОВЕК – ВЫСШАЯ ЦЕННОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Современное общество вступило в эпоху колоссального возрастания роли информации во всех сферах жизни. Можно сказать, что наступает эпоха информационного общества. Естественно, что в этих условиях исключительно важным становится вопрос о том, какая информация приобретает определяющее значение для решения задач общественного прогресса. Возникает потребность в систематизации знаний, в оценке их значения для решения проблем настоящего и будущего. При этом возникает необходимость дифференцированного подхода к отбору информации: информации имеющей значения в сфере непосредственной практической деятельности и информации, имеющей значения в решении проблем мировоззренческого и глобального характера.

В этих условиях особенно актуальной становится проблема ценностей, ценностей материальных и духовных. В свою очередь, эта проблема, определение подходов к ее решению, обуславливает необходимость задумываться над вопросом о понятийном аппарате, при помощи которого определяются точки зрения, позиции ее исследователей. Без общности в понимании содержания понятий любой диалог превратится в диалог глухих. Отсутствие взаимопонимания относительно содержания понятий не позволит понять

* Профессор кафедры общественных наук Национальной академии управления, доктор философских наук, профессор

и оценить позицию другого участника диалога. Как отмечал Патриарх Киевский и Всея Украины Руси Филарет, высшей ценностью является истина. Она является путеводной звездой в жизнедеятельности человека и всего общества. Он отметил, что есть истины высшие и есть истины вечные.

В абстрактной постановке этого вопроса можно согласиться. Но возникает вопрос, а что такое ценность и что такое истина. О чем идет речь? Под ценностью, если попробовать дать наиболее доступное для понимания определение, следует понимать все то, что имеет определенное значение для человека, что соответствует его потребностям и интересам, желаниям, надеждам. В ценности находит свое выражение полезность, положительное достоинство объекта ценности. Поэтому ценность является не просто то, что существует, а то, какое значение приобретает определенный предмет для человека. Но определение ценности предмета зависит не только от наличия в нем свойств так нужных для решения тех или иных проблем жизнедеятельности, от его объективной значимости, но и от субъективной оценки, связанной с особенностями психики, характера человека. Один и тот же предмет, объективно обладающий необходимыми свойствами, может выступать в качестве ценности для одного человека, и не иметь никакой ценности для другого.

Существуют различные подходы и к пониманию истины. С точки зрения религии истинными являются все постулаты, воспринимаемые как истинное на основе веры, базирующейся не на данных науки, а на воображении. Действительно истинными являются знания, достоверность каждого, их соответствия действительности проверено практикой. То, что не доказано, не подтверждено может быть гипотезой, предположением, но не истиной. Гипотеза, предположение превратится в истину, когда будет подтверждена практикой, экспериментами и потеряет свое значение, если будет доказана ее ошибочность.

В качестве ценности выступают те истины, которые способствуют человеку в освоении окружающего мира, в реализации своей сущности. Но среди всего многообразия ценностей и истин, высшей ценностью является сам человек. Поэтому и проблема выбора путей общественного прогресса, в этом числе и для Украины, неразрывно связаны с тем, как в этом процессе решается проблема человека, проблема создания необходимых условий для его свободного развития.

Для решения всех этих проблем необходимо исходить из учета того, что наиболее общими предельными основаниями бытия человека, самыми высокими ценностями являются здоровье и знание, на которые, к сожалению, часто обращается внимание в последнюю очередь. Если есть здоровье и знания, знания истинные, человек способен преобразовывать окружающий мир, самого себя в соответствии со своими потребностями, интересами и с требованиями объективных законов развития мира. Если есть здоровье, но нет нужных знаний, жизнь превращается в цепь проб и ошибок, часто непоправимых. Если есть знания, но нет здоровья, то достижение желаемого остается мечтой, надеждой.

Уже давно известно, что физическое здоровье нации, страны, народа, общества определяется здоровьем индивида, а их интеллектуальный потенциал – интеллектуальным потенциалом личности. Поэтому производство, система общественных отношений, государственный строй, все это не высшая цель, а необходимые средства обеспечения жизнедеятельности человека. А именно он является высшей целью ценностью общественного прогресса. Все они должны обеспечить крепкое здоровье и необходимые знания.

Однако знания приобретают истинное значения для человека только тогда, когда они проходят через чувственно-эмоциональную оценку, через чувственно-эмоциональное их восприятие. Только на этой оценке формируется субъективно-оценочное отношение к миру, к другим людям, к себе, происходит осознание своей собственной сущности, своего места в мире. Знания закрепляющиеся на уровне веры и убеждений, становятся достоянием человека, которыми он пользуется для самоутверждения в мире. Проблема ценности человека не ограничивается только наиболее общими основаниями жизнедеятельности – здоровьем и знаниями, объективно природными и субъективными условиями жизни. Очень важной стороной ценности человека является его моральный облик, то, какими моральными нормами, установками он руководствуется в жизни. Правила, нормы, принципы морали формируются в ходе всего исторического развития общества. Они изменяются в соответствии с изменением реальных, конкретных условий жизни. Но в них всегда сохраняется общечеловеческая направленность на обеспечение благоприятных взаимоотношений в обществе. Даже тогда, когда в одно и то же время имеют место социальные силы с различными, часто противоположными интересами, общие моральные нормы имеют единую направленность – на человека.

Сами моральные нормы становятся ценностями, которыми люди руководствуются в повседневной жизни. Моральные нормы, как правило, направлены на утверждение добра, честности, справедливости, доброжелательного отношения друг к другу, они направлены против зла, насилия, воровства, враждебности в отношениях между людьми.

Ценность человека проявляется в его духовности, в которой главную роль играют мировоззренческие ориентиры и жизненные установки человека.

Духовность – это очень важный и сложный феномен человеческой жизнедеятельности. По своему существу духовность – это основанное на вере, надежде, убеждениях, понимании своей сущности, своего места в мире отношение к нему и к себе. Духовность формируется на основе усвоения культурного наследия прошлого и настоящего, на чувственно-эмоциональном восприятии и оценке этого культурного наследия. Если усвоенные знания составляют смысловые содержания духовности, то чувственно-эмоциональная оценка человеком своего отношения к действительности и к себе представляет основу духовности как особого состояния психики человека, специфику его личности. Сам термин «духовность» стал очень модным в последние годы. Но наполняется он разным смыслом. Духовность невозможна без знаний. Поэтому очень важным является то, на основе каких знаний она формируется. На содержание духовности оказывают влияние внешнее, объективно существующие природные и социальные условия жизни. Но кроме этого, на формирование духовности, ее содержания влияет социальное, целенаправленное воспитательное воздействие на формирующуюся личность со стороны системы нравственного воспитания в семье, влияния улицы, средств массовой информации. Важную роль в этом процессе играет приобщение формирующейся личности к самостоятельному, активному участию в практике жизни. На формирование духовности имеет особо важное влияние САМОВоспитание, САМОстановление, САМОопределение и другие САМО.

С точки зрения социальной справедливости, формирующейся личности должна быть предоставлена определенная свобода выбора, осознанного принятия на вооружение тех или иных моральных норм, мировоззренческих установок. Поэтому в обществе должна быть обеспечена действительная свобода слова, свобода совести, свобода вероисповедания, свобода диалогов и дискус-

сий. Формирующей личности не должна навязываться та или иная точка зрения как единственно истинная. Выбор предполагает возможность ознакомиться с различными хорошо аргументированными точками зрения. Необходимо помнить, что истина рождается в споре. Но нельзя спор доводить до драки, так как в драке, как сказал один мудрый человек, рождается только избитая истина.

Из чего же может выбирать формирующаяся личность в условиях Украины?

Провозглашение духовного возрождения Украины отождествлено с возрождением и распространением религиозных верований. Но возрождение религиозных верований не является возрождением духовности. Ограничение духовности религиозными верованиями есть не что иное, как проявление обострения духовного кризиса в Украине. В условиях становления информационного общества все больше возрастает потребность в знаниях, основанных на данных науки, в знаниях, достоверность и истинность которых проверена практикой. Поэтому вызывает удивление тот факт, что православная церковь настаивает на исключении из учебных программ курса этики, основанного на научных данных о происхождении, сущности морали, об исторических особенностях ее развития, о роли в жизни общества и личности, и на введение курса морали христианской веры. Вызывает возражение и то, что ущемляются права на аналогичные действия со стороны других конфессий. Получается, с одной стороны, установление в определенной степени духовной диктатуры православной церкви, а с другой – нарушения конституционных положений об отделении школы от церкви. Таким образом, имеет место нарушение прав других конфессий.

Кроме того, возникает вопрос о том, действительно ли является мораль христианской веры, образцом общечеловеческой морали. Мораль христианской веры декларирует непротивление злу насилем, проповедует любовь к врагу. Получается, что если меня грабят, если враг разрушает мою родину, стремится поработить меня, мой народ, я должен испытывать к нему нежную любовь?

Важно отметить, что и сама мораль христианской веры сплошь противоречива. Положения морали, зафиксированные в Ветхом завете, существенно отличаются от положений морали в Новом завете. Не имея возможности аргументировано осветить этот вопрос, следует сказать, что мораль Ветхого завета – это мораль родоплеменного общества, а мораль Нового завета – это мораль рабовладельческого общества. Сохраняют свое значение только те

нормы общественной морали, которые формировались в ходе многотысячелетней истории. С превращением христианства в государственную религию и с формированием церкви его нормы стали средством защиты рабовладельцев от недовольства рабов. При этом рабовладельцы не проявляли любви к рабам, а жестоко расправлялись с ними, забыв о любви к врагу.

Признание норм морали в качестве руководства, действительно в значительной мере зависит от авторитета самих норм (в какой степени они соблюдаются в обществе), а также, и это особенно важно, от авторитетов субъектов – носителей морали, авторитета тех, на примерах жизни которых молодые поколения принимают для себя их правила, нормы принципы морали.

К сожалению, в Украине, где высшей ценностью является не человек, а накопление богатства, погоня за деньгами, человек в качестве ценности вспоминается только в абстрактных пожеланиях. Но, пожалуй, самым отрицательным явлением в жизни народа Украины является то, что государственная власть в пылу борьбы за гегемонию забыла, что в условиях информационного общества особую роль играет наука, в стране закрываются многие научно-исследовательские институты. В полном пренебрежении находятся общественные науки. А ведь общество – это самая сложная из всех существующих в мире систем. И чтобы управлять историческим процессом, нужны знания законов развития общества. В ВУЗах все больше сокращается количество часов на курсы общественных наук. С завоеванием независимости произошли изменения, которые отбросили Украину из места среди 10 наиболее развитых стран мира в число развивающихся стран. В стране усиленно укрепляются отношения капиталистического общества, основанного на эксплуатации рабочей силы.

О главных, наиболее общих основаниях жизнедеятельности человека, составляющих для него самую большую ценность – здоровье и знание, власти забыли. Ликвидировано бесплатное и внедрено платное образование, что отрезало пути к науке миллионам талантливых детей. Ликвидация бесплатного медицинского обслуживания обрекает на смерть многих талантливых, гениальных детей только потому, что у их родителей нет денег на оплату лечения. Коррупция охватила сферы и медицины, и образования.

Естественно, что для того, чтобы человек стал действительно высшей ценностью и целью общественного прогресса, необходимы коренные преобразования в самой сущности общественного

устройства Украины. Только в обществе, где нет эксплуатации человека человеком, возможно создание условия для всестороннего и гармоничного развития личности, возможности для утверждения того, что именно человек станет самой высшей ценностью общественного прогресса.

Наступність і модерність політичного розвитку України в сучасному інформаційному просторі

Арутюнов В.Х.*

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УКРАЇНИ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

На одній з міжнародних наукових конференцій з проблем євроінтеграції під час неофіційної її частини пролунав тост за слов'янське братство, який мав успіх лише серед частини учасників слов'янського походження. Але як тільки наступний тост **розширив межі братства від слов'янства до християнства**, то всі присутні із задоволенням приєдналися до нього. Його успіх був пов'язаний з переведенням інтеграційної підстави із панславистського на цивілізаційний рівень.

Дійсно, саме **християнство** детермінувало головні політичні ідеї демократії і лібералізму – **рівні права людей та їхні індивідуальні свободи**: «Нема юдея, ні грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої – бо всі ви один у Христі Ісусі!» [1, 255]. Згідно з християнським віровченням, кожна людина приходить у світ у свій час та залишає його за волею Творця. У земному житті душі всіх людей стають об'єктом боротьби між дияволом та Богом, тому життєвий шлях людини є випробуванням її душі. Людина сама вирішує на чиєму вона боці – Бога чи диявола, що є добром, а що – злом. Як людина скористалася своїм земним життям її душа відповість перед Страшним Судом. За християнськими канонами **всі люди народжуються рівними і вільними** і ніхто не має права забрати у них те, що дарував Бог – життя та свободу вибору. Тому суспільство повинне бути розбудованим так, щоб ніхто і ніколи не був позбавленим

* Київський національний економічний університет, кандидат філософських наук, професор

цих невід'ємних прав. Якщо держава позбавляє своїх громадян життя, або силою нав'язує їм свою волю, то така держава на боці диявола. Якщо, держава керується християнською мораллю, то вона дозволяє своїм громадянам робити все, що завгодно, за умовою, що їх дії не завдають шкоди іншим людям. Саме ідея рівноправ'я детермінує рівні права людей також в управлінні державою. Цю ідею можна реалізувати лише на шляху запровадження вільного всезагального права громадян у виборі влади. Саме таке суспільство є демократичним і найбільш справедливим. Проте, навіть демократична влада не може втручатися у приватне життя окремої людини, суверенної особи. Обмеження, які влада не має права переступати, у такому суспільстві зафіксовані у конституційних та інших законах і нормах захисту прав людини. У ХХ ст. у багатьох західних країнах на подібних ідеях поступово будувалися складні «відкриті» суспільно-політичні системи, що відрізнялися від попередніх імперій та монархій надзвичайним запасом міцності й універсалізмом, і які отримали назву і статус **ліберальної демократії**. Матеріальним фундаментом такої демократії служили різні модифікації ринкової економіки. Відомо, як негативно ставився до демократії У. Черчилль, але водночас він визнавав, що кращого способу управління державою людство, на жаль, ще не створило.

Спроба християнські принципи рівноправ'я і свободи використати в утопічних моделях «наукового комунізму» не знайшла широкої підтримки на Заході. Що стосується східних модифікацій комунізму, то практика їх реалізації у СРСР, ВНР, НРБ, ПНР, СРР та інших країнах так званого «соціалістичного табору» все більше відходила від норм християнської моралі і ліберальних цінностей та все більше тяжіла до тоталітаризму і авторитаризму.

Серед українських філософів, політологів і культурологів немає усталеного погляду на **проблему цивілізаційної самоідентифікації** людини, етносу, держави. Але, незважаючи на суттєві розбіжності, дослідники при розв'язанні цієї проблеми погоджуються з тим, що суттєвими складовими самоідентифікаційної генеалогії є історичний, культурологічний, аксіологічний, лінгвістичний, економічний, геополітичний, релігійний та ментальний аспекти.

На думку М.І. Михальченка, саме вищевказані детермінанти формують основні орієнтації різних політичних сил у сучасній Україні: перша з них **рафіновано-самостійницька**; друга – **євразійська** (проросійська); третя – **європейська** (прозахідна) [2, 428]. На різних етапах історії незалежної України, як правило, домінує одна з

трьох вищеназваних орієнтацій. Так, з правлінням першого президента України Л.М. Кравчука пов'язують проголошення державної політики рафіновано-самостійницької орієнтації, в часи правління Л.Д. Кучми орієнтація держави змінилася на проросійську, а з приходом до влади В.А. Ющенка набула чинності прозахідна орієнтація України на євроінтеграцію.

На користь кожної з існуючих в українському суспільстві орієнтацій існують певні аргументи: прихильники першої орієнтації апелюють до ментальних рис українця (здоровий глузд, індивідуалізм, почуття самозбереження, толерантність тощо); представники другої апелюють до спільної історії радянських народів (насамперед, білорусів, росіян, українців), єдності економічного простору пострадянських республік, деяких ідеологем радянських часів («дружба народів», «рівні серед рівних» тощо); послідовники третьої орієнтації апелюють до **системи детермінант цивілізаційного характеру** (християнських традицій, культурної спадщини, наукових, технічних та інших досягнень європейських народів).

Серед них, насамперед, звернемо увагу на природні (**расові, географічні, мовні**) детермінанти єдності українців і України з Європою: українці, як і більшість народів Європи, належать за науковою класифікацією до європеоїдів, за релігійними міфами – до етносів яфетичного походження; Україна як держава територіально цілком розташована у Європі; мова українців, як і більшості народів Європи, відноситься до індоєвропейської сім'ї мов. За **релігійними** поглядами більшість українців, як і інші народи Європи, християни (причому в Україні є конфесії як західних, так східних гілок християнства, є також конфесія уніатів, яка має великий досвід конвергенції православ'я і католицизму). Ще один цивілізаційний блок детермінант належить до культурних досягнень європейського або світового рівня: досягнення у розв'язанні фундаментальних, пошукових, прикладних проблем природничих, гуманітарних та технічних наук; високий рівень освіти населення; високі технології (космічні, військово-технічні, інформаційні); сучасне мистецтво, архітектура тощо. До **політико-правових** детермінант відносяться намагання створити європейську правову державу ліберальної демократії, в якій пріоритетною задачею стане розвиток особистості, забезпечення прав людини. Крім того, українці як етнос **ментально** схильні до ідеалів європейського індивідуалізму, тому перехід України до соціально орієнтованої ринкової економіки створює економічні передумови її інтеграції з Європою.

Проголошений керівництвом України шлях до євроінтеграції зустрічає певні перепони з боку ЄС, які пов'язані з кризовими явищами у Євросоюзі. До цих явищ відносяться такі: погіршення економічного стану найбільш впливових країн Західної Європи (Німеччини, Франції, Нідерландів); відхилення більшістю населення Франції та Нідерландів проекту євроконституції; різні підходи та оцінки щодо війни в Іраку; суперечності між Францією та Великою Британією щодо субсидій з бюджету Євросоюзу для сільського господарства Франції і особливої форми фінансових внесків Великої Британії у бюджет ЄС; спроби Італії, Німеччини і Франції поставити під сумнів ефективність спільної валюти «євро»; суперечності, що виникли у зв'язку зі збільшенням членів Євросоюзу за рахунок країн Східної Європи та Балтії; хиткість міжрасових, міжнаціональних, міжконфесійних стосунків у багатьох європейських країнах (Франції, Великої Британії, Голландії, Німеччині, Бельгії); проблеми з можливим прийняттям до членів ЄС першої мусульманської країни – Туреччини тощо.

Як відомо, Туреччина вже вісімнадцять років намагається увійти в ЄС, але кожного разу знаходяться вагомні аргументи для відхилення її кандидатури: по-перше, об'єднана Європа не може погодитися з невизнанням турками факту геноциду вірмен в 1915–1918 рр.; по-друге, вона стурбована проблемою забезпечення національних прав курдів; по-третє, вона не може погодитися з деякими розбіжностями турецьких законів із європейськими нормами у справі конституційного забезпечення прав жінок; по-четверте, турки намагаються вступити до Євросоюзу, не визнавши члена цієї організації Республіку Кіпр, і демонстративно визнавши самопроголошену Турецьку республіку Кіпр на окупованій турецькими військами частині Кіпру тощо. У зв'язку з дуже примарними можливостями Туреччини стати членом Євросоюзу виник навіть популярний анекдот: *«Українські слухачі питають вірменське радіо про можливий термін прийняття України у ЄС. Вірменське радіо відповідає, що це може статися тільки після прийому Туреччини до лав цієї організації, але шансів в останньої стати членом Євросоюзу немає».*

На наш погляд, попри висновкам, що випливають з цього анекдоту, проблеми з прийняттям Туреччини до ЄС, насамперед, цивілізаційні, і лише деякою мірою політичні та економічні. Що стосується України, то цивілізаційних перепон щодо її вступу в ЄС практично немає, але існують економічні і політичні проблеми. Тягар, який взяла на себе об'єднана Європа в останні роки у зв'язку із вступом

до її лав великої кількості бідних країн, став для неї непід'ємним. Крім того, політична свідомість більшості українців все ще не позбавилася від сформованого радянською пропагандою міфу про агресивність блоку НАТО, його спрямованість на втручання у внутрішні справи інших країн.

Саме економічні і політичні причини, на наш погляд, не дозволяють прискорити процес прийняття України до ЄС: **скептики** називають термін у 50 років, **оптимісти** скорочують цей термін до 15–20 років. Але навіть через 15–20 років Євросоюз обов'язково трансформується: 1) може залишитися лише як економічна організація (без військово-політичного союзу НАТО); 2) еволюціонувати у бік створення ще однієї супердержави з міцними наднаціональними урядовими структурами; 3) його наднаціональні структури можуть втратити свої функції і перетворити ЄС в «дискусійний клуб», який нічого не вирішує [3, 41].

У зв'язку з можливими трансформаціями Євросоюзу Україна повинна:

- по-перше, **спрогнозувати** на перспективу у 10, 20, 50 років майбутню форму організації об'єднаної Європи;
- по-друге, **з'ясувати** для себе, яка саме форма об'єднання Європи є бажаною для неї (військово-політична, суто економічна, або суто політична; із наявністю міцних наднаціональних структур, або без них).

1. Новий Заповіт. Гал. 28. Ювілейне видання, присвячене тисячоліттю християнства в Україні. – Відень, 1991.

2. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАН Украины, 2001.

3. Хантингтон С.П. Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка. – М.: Авенариус, 1997.

Ільчук Л.І.*

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Становлення українських ЗМІ як потужного інституту сучасного суспільства відбувалося одночасно і разом зі становленням незалежності України. У демократичному, правовому суспільстві, побудова якого декларується в Конституції України, ЗМІ, їхня незалежність, свобода відіграють одну з провідних ролей у функціонуванні громадянського суспільства та владних інститутів. Подекуди вплив незалежних засобів інформації є потужнішим, ніж діяльність політичних партій та громадських об'єднань.

У зміненому інформаційною революцією суспільстві, мас-медіа вже не лише рупор різних соціальних груп та прошарків, «пропагандист та агітатор, колективний організатор», а й потужний інструмент мобілізації та інтеграції, пропагування духовних цінностей, культури, реальний та дієвий посередник між владою та народом, який обрав цю владу.

Мас-медіа виступають чинником формування громадянського суспільства, утвердження його основних засад та принципів існування. Як свідчить історична практика, ЗМІ в демократичному суспільстві виконують *три основні функції*, а саме: громадський контроль за діяльністю органів державної влади та критичний підхід до трьох основних гілок влади: законодавчої, судової, виконавчої; засіб захисту свободи слова, духовних цінностей, культури в країні від можливого введення авторитарного режиму правління, незалежність ЗМІ від влади та її впливу на діяльність ЗМІ; функція ЗМІ як джерела інформації та створення рівних умов до її доступу.

Набуття незалежності інститутом ЗМІ насамперед у країнах, де триває транзит (транзитологія) від авторитаризму до демократії, є необхідною умовою становлення демократичного громадянського

* Заступник директора Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, кандидат політичних наук, доцент

суспільства. Сутність цього транзиту в галузі ЗМІ полягає у переході від тотального політичного контролю партії – держави до комерціалізації мас-медіа та роботи на засадах вільного ринку, що, одночасно, має позитивно вплинути на рівень їхнього професіоналізму і внутрішнього плюралізму.

Але разом з тим трансформація державного силового контролю ЗМІ на переважно економічний є лише зміною форми влади та в принципі не унеможлиблює застосування цензури й обмежень конституційних прав і свобод громадян в інформаційній сфері. Інтереси медіа-корпорацій можуть суперечити нормам і принципам демократичного суспільства та розвитку його духовних цінностей.

Відомо, що капіталізм не є автоматичною запорукою демократії, а результатом економічної свободи не завжди є громадянські права та свободи. Максимізація фінансових та інших прибутків, яка є сенсом існування ЗМІ, як і будь-якого комерційного підприємства, за сучасних умов в Україні формує таку інформаційну політику, яка іноді суперечить суспільним інтересам та формуванню духовних цінностей, а відтак і створенню демократичного громадянського суспільства. Ситуація значно ускладнюється через соціокультурні умови, що домінують у сьогоднішні.

Українські ЗМІ нині пройшли перший період адаптації та трансформації, оформлено та усвідомлено їхній новий статус як незалежних, але разом з тим дещо впала якість інформування. Бажаючи та проголошуючи необхідність абсолютної незалежності та відокремленості від влади, ЗМІ виявилися невідповідними до омріяної свободи. Як результат, це призвело до стрімкого падіння якості інформації, відсутності відповідальності за її зміст, підміни справжнього аналізу розмірковуваннями «з приводу...».

Більшість друкованих видань перетворилися з пропагандистського інструменту КПРС на агітаційні машини певних політико-економічних та олігархічних угруповань, на пропагандистські рупори окремих політичних партій та течій, які не сприяють формуванню істинних духовних цінностей у суспільстві. При цьому значна частина українських ЗМІ не поспішають афішувати заангажованість, не називають справжніх господарів, дезінформуючи таким чином своїх читачів та глядачів.

Економічна рентабельність тих чи інших видань зумовлена не орієнтацією на масового споживача, а обслуговуванням обмеженого кола політично активної аудиторії, насамперед, політичної еліти. Пресу репрезентовано переважно «стінгазетами», телебачення є

інструментом політичного впливу, спрямованим на ширшу аудиторію тощо. Ринок Інтернет видань лише почав формуватися, проте вже нині можна констатувати надзвичайну заангажованість його суб'єктів. Закритість істеблїшменту щодо основного населення країни поєднується з повною відкритістю назовні. Верхівка українського суспільства не набула рис національного істеблїшменту і поступово втрачає вплив на процес ухвалення стратегічних рішень. Це позначається і на ідеологічно-інформаційній сфері: протягом років незалежності процеси ідеологічного творення не тільки не завершилися, а поступово уповільнюються.

Заангажованість ЗМІ, яка визначається передусім політичними інтересами власників ЗМІ і використовується ними для реалізації власних рішень, істотно впливає на їхню інформаційну політику та формування духовних цінностей, а відтак і громадянського суспільства. Хоча система ЗМІ забезпечує постійне зростання потоку політичної інформації у суспільстві, її власники часто намагаються надмірно впливати на політичну сферу, що призводить до замовчування альтернативних поглядів або нехтування ними.

З процесом становлення медіа-монополій спостерігається поступова зміна поглядів на інформаційну політику з боку власників – вони починають розглядати ЗМІ, насамперед, як бізнес, джерело прибутку, а лише потім як суспільний інститут, що формує певні цінності та культуру у суспільстві і за функціонування якого необхідно нести соціальну відповідальність. За таких умов залежність журналіста від власника не тільки не зникає, а й посилюється. Творчий працівник медіа змушений вибирати – або гарантований стабільний заробіток, або становище опального опозиційного журналіста.

Українське суспільство нині ще не готове до становлення нового типу ЗМІ, воно ще не має свого сформованого інтересу, а, відповідно, ЗМІ не можуть бути посередником між суспільством та владою. Справжня свобода ЗМІ неможлива без усвідомлення суспільних цінностей та цінності інформації з боку широких верств населення, які можуть стати на її захист.

Потрібно зазначити, що в Україні сьогодні де-факто відсутній ринок засобів масової інформації. Про це свідчить порівняння основних витрат (поліграфічні послуги, папір, інформаційне та технічне забезпечення виробничого процесу, зарплата тощо) та основних доходів (реклама, продаж тощо) більшості ЗМІ у поєднанні з чинними ставками оподаткування. Наслідком цього є відсутність у багатьох сег-

ментах вітчизняного медіа-ринку об'єктивних умов для функціонування економічно незалежних засобів масової інформації.

Складна економічна ситуація в країні, зменшення платоспроможності населення, низький обсяг рекламного ринку (соціального спрямування, яке не вигідне з точки зору отримання прибутку) є двома основними чинниками, що визначають хитке економічне становище вітчизняних ЗМІ як друкованих, так і електронних. Успішними є лише бізнес-видання та видання розважально-компілятивного характеру, які за своїм призначенням не несуть і не можуть нести та формувати громадянські та духовні цінності в українському суспільстві.

Наслідком вищевикладеного є майже повна не сформованість ЗМІ щодо розгортання повноцінної діяльності із забезпечення формування в українському соціумі духовності, культури, повноцінного ринкового конкурентного середовища ЗМІ. Існування більшості видань та ТРК має переважно політичне обґрунтування, вони цілком залежать від дотацій засновників та здійснюють інформаційно-пропагандистське забезпечення діяльності власників.

Важливою характеристикою сучасної ситуації на корпоративному ринку праці в ЗМІ є недостатня фахова підготовленість значної частини журналістів, зумовлена як вадами існуючої системи журналістської освіти (відсутність фундаментальної освіти у будь-якій з галузей технічного, економічного або гуманітарного знання), високої моралі, духовності та культури, так і специфікою виробничого процесу, що значно ускладнює професійний та інтелектуальний розвиток журналіста. Більшість співробітників ЗМІ не має глибокого розуміння сутності суспільно-політичних процесів, які вони висвітлюють.

Саме тому ситуація, що склалася, унеможливорює повноцінне виконання інститутом засобів масової інформації таких важливих функцій, як інформування населення, підтримання постійного діалогу між громадськістю та владою, забезпечення їхнього зворотного зв'язку, вироблення суспільних інтересів тощо.

Існуючий середній рівень кваліфікації журналістів призводить до девальвації такої важливої складової журналістики, як експертна оцінка. Згідно з канонами журналістської професії, експертні оцінки повинні допомагати як співробітникам ЗМІ, так і аудиторії формувати об'єктивну картину подій.

На жаль, існує проблема і в інтелектуальному рівні тих, хто виступає експертом. Немає сформованого наукового середовища, на-

самперед, у політології, інших суспільних науках. Відсутні механізми, критерії оцінки якості наукових робіт, зокрема експертні оцінки. Наслідком є те, що експертами часто виступають не фахівці в тій чи іншій галузі, а ті, хто охоче йде на контакт з пресою. Наявність значної кількості «інститутів», центрів дає можливість формального (згідно з канонами журналістики) апелювання ЗМІ до гучних назв згаданих структур. Ситуацію погіршує об'єктивно зумовлене обережне ставлення до ЗМІ з боку фахівців, які працюють в органах державної влади та управління, авторитетних наукових установах.

Таким чином, трактування суспільних процесів та формування духовних цінностей у суспільстві, що поширюється ЗМІ, досить часто не сприяє об'єктивному уявленню щодо них як у населення, так і серед осіб, які ухвалюють рішення, для яких ЗМІ також є вагомим джерелом інформації (значна кількість центральних ЗМІ є саме засобом внутрішньоелітної комунікації). Це, відповідно, не впливає позитивно на ухвалення ефективних політичних рішень та на об'єктивне сприйняття населенням політики органів державної влади. Відбувається деформація інформаційної картини тієї чи іншої проблеми (часто навмисна, з умислу зацікавлених сторін, іноді мимовільна) через недостатню фахову підготовленість журналістів.

Голотін С.І.*

ІСЛАМСЬКИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ: НЕОДНОЗНАЧНІСТЬ ТРАКТУВАННЯ ОЦІНОК У СУЧАСНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Напевно важко не погодитись з тим, що перспективи розвитку України як суверенної держави не в останню чергу пов'язані зі створенням на її території більш досконалого інформаційного простору, ніж той, який успадкований з минулого. Але вдосконалення інформаційного простору, його розвиток не знімає, а навпаки ставить питання про адекватне усвідомлення матеріалів, які в ньому представ-

* Старший викладач Національної академії служби безпеки України

лені, а також наскільки правдивою є надана інформація. Як зауважив у своїй доповіді Ю.В. Бондар: «Принципового значення набули й такі чинники: інформація може працювати на позитив і на негатив; інформація не лише відтворює, а й формує громадську думку, політичний і соціальний простір» [1].

Цей виступ якраз і має на меті сформувані більш-менш об'єктивне уявлення про таке складне явище як ісламський фундаменталізм. Оскільки аналіз матеріалів сучасних ЗМІ свідчить про те, що з їхньою допомогою іноді формується хибне уявлення і розуміння цього феномену.

«Ісламський фундаменталізм», «ісламський екстремізм», «ваххабізм», «ісламісти» – це терміни, які є найбільш вживаними в сучасних численних наукових дослідженнях, публіцистичних статтях, програмах телебачення і світових засобах масової інформації. Виникає закономірне питання: чи тотожний зміст цих понять? Чи все ж таки мова йде про різні речі. Відповідь на ці питання є досить важливою. Оскільки від визначення змісту цих понять залежить не тільки осмислення явищ, але й відпрацювання відповідних рішень щодо подолання і упередження загроз, які можуть виникнути на ґрунті негативного, невірнього розуміння та інтерпретації ісламу.

Як правило, в засобах масової інформації ці терміни використовуються фактично як слова синоніми, що не завжди правильно. Це терміни споріднені, але не тотожні. Можна погодитися з автором праці «Обережно екстремізм» Л. Маєвською [1], що «іноді ЗМІ одним і тим самим словом визначають зовсім різні події і процеси, які відбуваються у світі, і йдуть за тими, хто використовує релігію для досягнення якихось політичних цілей». На нашу думку, це особливо небезпечно для держав із багатонаціональним населенням, зокрема, і для України, де існує значний прошарок людей, які сповідують іслам. Негативне ставлення до нього не може не наносити шкоди етноконфесійним відносинам. Справедливою є думка про те, що треба вміти розрізняти несумісні в принципі явища – нормальні релігійні почуття людини і нав'язані їй ззовні спекулятивні політичні претензії. Сучасний ісламський фундаменталізм є явищем неоднорідним, включає в себе широкий спектр різних духовно-релігійних позицій і відображає інтереси різних соціальних груп мусульман. Поняття «ісламський фундаменталізм» визначає сукупність поглядів і настроїв різних категорій мусульман. У статті «Ваххабит ваххабиту рознь» [3] А. Саватєєв на підставі аналізу релігійно-політичної ситуації в Дагестані виділив декілька таких категорій, але його

градацію можна застосувати і до більш широкого загалу мусульман.

Для першої категорії віруючих іслам – це не більше, ніж спосіб життя. Це так званий «народний іслам», який виступає за виконання обрядів, елементів культу і далекий від політики. До нього належить найбільша категорія віруючих мусульман. Другу категорію утворюють представники суфійських тарікатів («тарік» з арабської – «шлях», «метод»). Тема суфізму потребує окремого висвітлення, значимо тільки, що це ордени, або братства, які об'єднують прихильників ісламських релігійно-містичних учень. Не вдаючись в особливості специфіки цих напрямків, а їх тільки основних нараховується дванадцять (й кожен з них продукував численні відгалуження) [4], лише зазначимо, що суфізм – це особливий містично-релігійний, філософський світогляд у межах ісламу, представники якого вважають можливим спілкування з Богом, тобто Аллахом, завдяки певному особливому екстатичному стану, або внутрішньому осяяню віруючого. Представникам цієї групи достатньо особистого виконання норм «істинного ісламу», якого вони вимагають і від інших віруючих, що належать до послідовників того чи іншого тарікату.

До третьої категорії можна віднести мусульман, які називають себе салафітами (від арабського «салаф» – «пращури», «попередники»), які орієнтуються на спосіб життя і благочестя засновників перших мусульманських громад. Іноді салафітів називають «вахабітами» – від імені Мухаммеда ібн Абдель Ваххаба – арабського богослова, який виступив у XVIII ст. за відродження «чистоти» ісламу. До речі, сам термін «фундаменталізм» у своєму первісному значенні нічого іншого не означає, як повернення до основ, фундаменту ісламу часів пророка Мухаммеда, «незабрудненого» новітніми нововведеннями. Це можна порівняти, з деякою мірою упередженості, з вимогами протестантів у Європі XVI ст., які виступали за повернення практики християнства часів Ісуса Христа, що була незасмічена пізнішими теологічними нашаруваннями.

Салафіти проголосили помилковими і забороненими всі нововведення в релігійній догматиці і культовій практиці. Вона, на їхню думку, не повинна була бути викривлена іншими етнокультурними і релігійними запозиченнями. Проте, етнокультурний вплив на певну релігійну концепцію – це обов'язковий чинник у реальному житті. Кожна релігія, і не тільки іслам, обов'язково має етнокультурне забарвлення. З огляду на це, немає ніякого «чистого» ісламу, єдиного для всіх націй і народів, і, тим більше, немає ніякої ісламської нації,

як на цьому наполягають панісламісти. Бо араб – це араб, а узбек – це узбек. Хоча і той, і інший можуть бути мусульманами. Належність до ісламу не робить з чеченця туркмена, або з аварця – казаха, тому що є суто етнічна складова (мова, вбрання, традиції і тощо), хоча і туди може бути вплетена релігія. Цей феномен має назву **інкультурація**.

До нашарувань, які викривляють ідеї первісного ісламу, відносять культ святих, який розповсюджений серед вищезгаданих суфіїв різних тарікатів, шанування святих місць, національні елементи в ісламі тощо. Салафіти є принциповими супротивниками суфійських орденів і використання адата – звичайного мусульманського права. Програма фундаменталістів, окрім повернення до істинного ісламу, включає в себе положення про побудову ісламської теократичної держави у вигляді халіфату і регулювання всіх сфер життя суспільства, в тому числі і соціально-економічної діяльності винятково на основі Корану і шаріату. Саме така система існує в Саудівській Аравії, де офіційною ідеологією є ваххабізм, яку вони насильно нікому не нав'язують. Тому коли в російських засобах масової інформації представників терористичних організацій почали називати «ваххабітами», прирівнюючи їх до терористів (хоча треба розуміти, що прихильність до ваххабізму може призвести і до тероризму), які діяли на північному Кавказі, використовуючи ці терміни як синоніми, це негайно викликало негативну реакцію з боку Саудівської Аравії, яка заявила ноту протесту з цього приводу російському міністерству закордонних справ. Тобто облаштування держави на вищезазначених засадах є її внутрішньою, власною справою, якщо вона не нав'язує це іншим.

Перераховані вище варіанти «фундаменталізму» не є явною загрозою, і фактично вони не є фундаменталізмом із відтінком негативізму, яким звичайно супроводжується цей термін. Вони не намагаються насильно нав'язати свій погляд і устрій всьому світу, і тому є більш-менш поміркованими формами ісламського фундаменталізму. А нас цікавить радикальна крайня форма ісламського фундаменталізму, з яким ототожнюють усіх «ваххабітів», «ісламістів», «фундаменталістів». Його мета – це створення ісламської держави, а в майбутньому – і Всесвітнього халіфату, заснованого **тільки на засадах шаріату** шляхом збройного джихаду, який є необхідним і виправданим засобом досягнення цієї мети. **Головний метод в їхній ідеології – це сила, основний засіб – це зброя**. Тут слід зазначити, що джихад має більш широке трактування, на відміну від

його усталеного розуміння в нашому суспільстві. Зміст цього терміна не можна зводити тільки до нав'язування ісламу насильницьким шляхом. Релігієзнавчий словник трактує джихад [5] як зусилля в справі поширення ісламу. Його можна здійснювати і за допомогою навчальних закладів – медресе, мектебів, засобами масової інформації, за допомогою різних культурних заходів тощо, на відміну від газавату [5] (від арабського «набіг» – «війна за віру»). Дослідники релігії ісламу в Україні В.І. Лубський і В.Д. Боріс у своїй монографії «Мусульманське право» [6] зазначають, що джихад не входить до п'яти стовпів, на яких тримається іслам. Ісламські радикали власне і бажають зробити агресивний джихад шостим стовпом ісламу. Ми вважаємо, що безпосередньої залежності між екстремізмом та мусульманством не існує, хоча б тому, що іслам зароджувався як мирна релігія, як ідеологія стабільних торговельно-економічних відносин. Екстремістські гасла войовничості та джихаду були нав'язані йому спекулятивною політикою значно пізніше.

Розглянемо основні ідеї і концепції, тобто теоретичні засади власне цього ісламського фундаменталізму. Для нас особливу цінність представляють праці С. Кутба, які, у свою чергу, базуються на творах більш ранніх попередників, таких як Ібн Таймія (XII ст.) і Мухаммада ібн Аль-Вахаба (XVIII ст.) – засновника ваххабізму.

Так, у праці «Соціальна справедливість в ісламі» розглядаються, насамперед, соціально-політичні аспекти ісламської ідеології. В праці «Битва ісламу і капіталізму» критикується капіталістичне суспільство з ісламських позицій. Праця «В затінку Корана» – це шеститомний коментар до Корану. І основне дослідження «Віхи на шляху» містить квінтесенцію вчення, яка поєднується з практичними рекомендаціями з організації стратегії і тактики бойових груп фундаменталістів.

Аналіз загальних рис ідеології фундаменталістів засвідчує, що його послідовники вважають:

1. Коран в повному його обсязі і найбільш достовірна частина Суни (суна – арабськ. «звичай», «зразок» – святий переказ ісламу, викладена у формі хадисів (висловлювань Мухаммеда) людьми, які неначе близько знали пророка та його діяння), що можуть бути застосовані і сьогодні.

2. Традиційне тлумачення Корану мусульманськими богословами не виключає нового, іншого трактування «айятів» (айят – арабськ. «знак», «диво» – вірш корану). Тлумачення мусульманськими богословами сучасних подій у світі, має назву «ідштіхад».

3. Коран і Суна – єдине джерело людських законів, стереотипів поведінки, цінностей.

Як уже зазначалося, майбутнє суспільство, згідно з ідеологією фундаменталізму, повинно бути побудовано на засадах шаріату (від арабськ. «шаріа» – «вірний шлях до мети») – комплекс юридичних норм, принципів та правил поведінки, релігійного життя та вчинків мусульманина, який претендує на всеохоплення своїми нормами всіх сторін буття людини – від сімейних до міжнародних. Джерелом шаріату є Коран і Суна, тобто його корені небесні, божественні, як і сам іслам.

Іслам – це релігія одкровення, створена Аллахом, послана людям через пророка Мухаммеда, тому вона не має земних коренів. Це означає, що і законодавча база теж послана згори, і її джерелом не може розглядатися реальне буття і намагання людей регламентувати його за допомогою прийнятих ними законів. Тому людина і реальні обставини не є джерелом права.

Згідно з цією концепцією Аллах поставив перед людством ціль – створити і підтримувати суспільство на основі посланих ним законів. Зрозуміло, що істинно віруючі зобов'язані прагнути цієї цілі. Оскільки існуючі суспільства не є ісламськими їх треба реорганізувати відповідно до цієї теорії. Для втілення цієї мети у життя політична влада повинна бути в руках «істинних» мусульман. А оскільки правлячі еліти навряд чи добровільно поступляться владою, її треба захопити.

С. Кутб, торкаючись питання про джерело людських цінностей, вважає, що людям необхідно дотримуватися божественних настанов, які подаровані Аллахом. Всі людські цінності, стандарти, традиції повинні бути відкинуті справжньою «ісламською нацією». Як доказ С. Кутб наводить цитату з Корану: «Той, хто не судить по тому, що низпослав Аллах, – це невірні» [7]. Цю думку колись проголосив і Хасан аль Банна в 30-х р. ХХ ст. «Коран – наша конституція» [8]. Доводячи вищезазначену думку до логічного завершення, він запитує: «Хто краще знає, Ви чи Аллах?». «Аллах знає, – а Ви ні» [9].

Приписи ісламу зводяться до беззастережних догм. Життя розглядається як арена боротьби поміж силами добра і зла. Під силами добра розуміються ті сили, які згуртувалися біля Аллаха. У світі існує тільки партія Аллаха, всі інші партії – це партії сатани і непокори. Критерій добра – це безперечно віра в Аллаха. С. Кутб висуває твердження про нерозривний зв'язок добра з вірою, а зла з невір'ям. Звідси витікає ідея рішучої боротьби з невірними, бо невір'я є зло само по собі.

Весь сьогоднішній світ він проголошує світом джахілії (цим терміном визначають доісламський період існування арабів). Взагалі фундаменталісти стверджують, що сучасний іслам сильно zdegradований, або вчення настільки перекинуто, що власне вже не є ісламом, і всі мусульмани насправді є невірними. Тому до світу джихалії, на їхню думку, слід віднести і сучасне мусульманське суспільство. Не тому, що воно підкоряється, або вірить у когось, крім Аллаха, а тому, що головне, в чому воно відійшло від ісламу, полягає в тому, що один з атрибутів Аллаха – законодавча влада – привласнена людьми. Віровідступниками є ті, хто цю владу привласнив, і ті, хто їй підкоряється. Сучасний світ сприймається ними песимістично. Людство, стверджують вони, стоїть на краю прірви. Демократія на Заході втратила свою життєву силу. Захід втрачає позиції лідера людства. Відбувається занепад християнської західної цивілізації «білої людини». Цей занепад, стверджується у концепції С. Кутба, є неминучим тому, що західна цивілізація позбавлена «істинних», дійсних цінностей – їх може дати тільки іслам.

Вихід, на думку фундаменталістів, полягає у створенні нового ісламського руху, який може вирвати людство зі світу джахілії. Цей ісламський рух, як стверджується у їхніх настановах, має надприродні корені – він спрямовується Аллахом, але цілі має земні, а саме: захоплення влади і встановлення ісламської системи правління в усьому світі, ліквідацію джахілії. Для цього пропонується спочатку створити загони «істинно віруючих мусульман», які повинні вийти на поле бою як «організований рух і дієздатна група».

Відданість «істинних» мусульман ісламському руху повинна бути абсолютною. Дух покірності вважається невід'ємною частиною істинної віри. Віруючому належить ревно виконувати всі накази лідерів ісламського руху, так само, як вони виконують приписи ісламу. Ідеал, до якого повинен прагнути мусульманин, – це втрата людиною своєї особистості й індивідуальності, перетворення її в сліпе знаряддя в руках Аллаха (а фактично в руках лідера групи). Людина без власних бажань, думок, яка без роздумів підкоряється наказу – ось взірець, який слід наслідувати істинному мусульманинові. Таким чином, істинно віруючі – це, по суті, мусульмани – фанатики, які повинні об'єднатися заради встановлення ісламського устрою (так як вони його розуміють). Цю організовану і дисципліновану групу фанатиків практично нічого не пов'язує з суспільством (вони повинні відмовитися від родинних зв'язків і будь-яких інших, а також своєї національності). Таким чином, перед нами постає ідеологія суто іс-

ламської терористичної організація, той самий авангард, на який покладає свої надії С. Кутб: «Ніякі компроміси зі світом джахілії неприпустимі» [10].

Цікавими є міркування щодо джихаду, який, на думку С. Кутба, пройшов чотири стадії своєї еволюції:

1. Меккський період, у який мусульман було утримано від священної війни.

2. Період «після хіджри» (переселення Мухамеда з його послідовниками з Мекки в Медіну у 622 р. Початок мусульманського літочислення), коли війну було дозволено.

3. Третя стадія – період, коли боротьба проти тих, хто відкидає іслам, перетворилася на зобов'язання.

4. Четверта стадія – період, коли джихад проти невірних, незалежно від того виступають вони проти ісламу чи ні, перетворився на священний обов'язок.

Виходячи з цього, в концепції С. Кутба три перших стадії вважалися підготовчими, а четверта – такою, якою потрібно було б керуватися і в наш час.

Особливо С. Кутбом виокремлюються головні риси джихаду, які, згідно з його концепцією, полягають у тому, що:

1. Він не обмежується рамками якоїсь однієї доби, або історичного періоду. Джихад – це не тимчасова стадія, а вічний стан, який продовжується до Страшного Суду.

2. Він не знає національних кордонів, географічних бар'єрів, расових обмежень («Релігія Аллаха придатна для всього світу»).

3. Джихад – війна наступальна. Іслам повинен атакувати джахілію незалежно від того, чи загрожує вона йому чи ні.

Вище ми зазначали, що джихад має й інші тлумачення. Але з усіх тлумачень джихада С. Кутб обирає найрадикальнішу. Він постійно підкреслював, що віра без справ мертва. На його думку, ісламський рух не може існувати абстрактно, у вигляді чистої теорії, він повинен матеріалізуватися в практичний рух, який може розпочатись у будь-який час, і в будь-якому місці. Звідси обов'язок «авангарду істинних мусульман» – реалізувати принципи ісламу на практиці.

Що стосується України, то ми повинні враховувати наявність у нашій країні значного мусульманського масиву. Так, згідно з офіційними даними, на території нашої держави діє 1087 мусульманських організацій, 7 навчальних закладів, 453 священнослужителя, з яких 64 – іноземні місіонери. Керівництво діяльністю мусульман здійснює три незалежних духовних центри. Духовне управління мусуль-

ман України (ДУМУ) нараховує 66 організацій, Духовне управління мусульман Криму (ДУМК) – 933 організації, Незалежний духовний центр мусульман України (НДЦМУ) – 23 організації, незалежні організації, які не підкоряються цим центрам – 65 організацій.

Всім добре відомі проблеми, які існують в Криму. Не є секретом, що мета, яку ставлять перед собою окремі керівники кримсько-татарських рухів, – це створення не культурно-національної автономії, а незалежної держави як суб'єкта міжнародного права. Де гарантія, що завтра для досягнення цієї мети не будуть взяті на озброєння ідеї крайніх форм ісламського фундаменталізму, які передбачають побудову ісламської держави за законами шариату, шляхом збройної боротьби. Керівництво Меджлісу і ДУМК заявляє, що вони відкидають і засуджують ідеї ісламського фундаменталізму та екстремізму. Але ми повинні враховувати, що на території АРК діють закордонні мусульманські місіонери, розповсюджується література їхніх ідеологів, а також відеокасети з їхніми проповідями, як це було і в Дагестані, що знаходить розуміння і сприйняття у певної частки кримських татар. Проблеми з житлом, водою, газом, електрикою, безробіття – це той негативний фон, який може бути використаний екстремістами від ісламу. Немає жодних сумнівів, що закордонні ісламські організації допоможуть не тільки місіонерами, але й фінансами.

Тому виважена розстановка акцентів, об'єктивна точка зору у засобах масової інформації щодо усвідомлення цього явища є досить важливою. Публікації в ЗМІ повинні бути об'єктивними щодо ісламу як світової релігії, не призводити до небажаної його дискредитації в очах світової громадськості.

1. Діалог цивілізацій: протиріччя глобалізації. – К., 2003.

2. *Маевская Л.Б.* Осторожно экстремизм! – Издание первое. – К., 2002.

3. *Саватеев А.* «Ваххабит» «ваххабиту» рознь // Азия и Африка сегодня. – 2002. – №2.

4. *Ляшова С.А., Яхиев С. У-Г.* Суфизм: философские аспекты исламского мистицизма // Издание высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. – 1999. – №4.

5. Релігієзнавчий словник. – К.: Четверта хвиля, 1996.

6. *Лубський В.І., Борис В.Д.* Мусульманське право. – К.: Вільбор, 1997.

7. Коран. – М.: Умма, 2003.

8. *Васильев В.* Исламский экстремизм как выражение кризиса мусульманкой цивилизации // Азия и Африка сегодня. – 2003. – №5.

9. *Qutb. S.* The Milstones on the Road. – Deli, 1981.

10. *Qutb. S.* In the shade of the Qur'an. – Deli, 1979.

Шевченко М.М.*

ГЕОПОЛІТИЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сьогодні ведуть мову про системну кризу національної ідентичності в контексті глобальних трансформацій. Проте її специфіка визрівання в розвинених країнах та на пострадянському просторі суттєво відрізняється. У розвинених країнах це «органічна» криза, що пов'язана з глибинними трансформаціями при переході від індустріального суспільства до постіндустріального. Специфічні ознаки ж української кризи колективної ідентичності полягають у тому, що остання породжена як глобальними цивілізаційними зрушеннями, так і руйнуванням образу радянської колективної ідентичності. Саме тому одними з найголовніших завдань соціальної філософії в Україні є постановка діагнозу системної кризи колективної ідентичності і показ спільності долі країни та гуманітарної культури в умовах глобалізації.

Перш ніж перейти до означеного розгляду самовизначення України, зазначимо, що воно неможливе без визначення ідентичності, що включає дві підсистеми: політичну й соціальну. Перша стосується визначення ідентичності в термінах державницьких форм та світових інституційних систем. Друга складається з окремих самоідентифікацій, складовими аспектами якої є геополітична, історична, культурологічна, мовно-лінгвістична, ціннісно-аксіологічна тощо. Саме тут визначається належність країни до різних соціальних спільнот: раси, націй, технологічної (глобальної) та традиційних (локальних) цивілізацій. Зокрема, геополітична ідентичність визначає місце національної держави в геополітичному просторі, яка, у свою чергу, функціонує у відповідних соціокультурних та формаційних координатах сучасної цивілізації.

Залежно від того, яка у держави геополітична ідентичність, можна з тією чи іншою вірогідністю прогнозувати її поведінку, властиві та неприйнятні норми і цінності, стереотипи та настанови. Навіть можна передбачити, що для даної держави в даний історичний пе-

* Викладач кафедри філософії Національної академії оборони України, кандидат філософських наук

ріод актуалізуватиметься той чи інший вид ідентичності, який про-вокує в ньому середовище, і як нація, і держава реагують на це. Таким чином, реалізуючи поведінкові моделі, ієрархія цінностей перебудовуються і реконструюються залежно від актуальної на даний момент ідентичності.

Таким чином, актуальна геополітична ідентичність є одним з основних генеруючих механізмів, пов'язаних з внутрішніми настановами, схемами та оцінками, які проходять переструктурування і тісно пов'язані з об'єктивними соціальними і геополітичними чинниками.

Водночас геополітична ідентифікація є необхідною для нації в онтогенезі не лише об'єктивно, але й суб'єктивно, з точки зору внутрішніх механізмів розвитку, збереження внутрішньої свободи. Зокрема, ідентифікація з іншими є спосіб утримати націю у світі, інакше вона може розпастися під дією інертних сил розпаду та розсіювання. Ми пропонуємо розглядати аналогові моделі як процес ідентифікації, що дає розуміння речей разом з розумінням значення їх знаків, тобто того, що не може бути породжено природним інертним ходом речей, натуральним потоком поєднаних причин та наслідків. У цьому процесі виокремлюємо чотири фази (рівні), які варті уваги та додаткового аналізу.

Перша фаза – це дифузія геополітичної ідентичності, яка характеризується тим, що колективне «Я» нації розщеплене і розмите. Соціум не може дати відповідь: «Хто ми?» Наявність полімотивацій, які суперечать одна одній, робить будь-які дії соціуму потенційно конфліктними і сприяє формуванню «безпомічного Я». Тобто мінливість, невизначеність всього є чимось особливим для даного соціуму. Ця ситуація буттєвої та соціально-психологічної нестійкості, або принципова геополітична невизначеність та внутрішній хаос є ситуацією розмитої ідентичності за якої соціум перебуває на рівні напівіснування.

Друга фаза – дзеркальна геополітична ідентичність. На нашу думку, ця ідентичність конструюється в процесі орієнтації на інші значимі геополітичні спільноти. Відповідь на питання: «Хто ми?» є начебто дзеркальним відображенням, копією значимих інших геополітичних спільнот (аналогові моделі). Нація з такою ідентичністю не може самостійно здійснювати вибір та розв'язувати кризи, а є світоглядно концептуально залежною.

Третя фаза – це відтермінована геополітична ідентичність, різновид декларованого, але ніколи нездійснюваного рішення з

подолання криз, які виникають не лише у фазі дозрівання, але й у критичні періоди розвитку нації. В цей період наявна певна точка, вузловий пункт – або досягнення в розвитку, або поразка. Нація може бачити багато можливостей досягнення зрілої ідентичності, проте не може зробити вибір самореалізуватися в цій ситуації. Вона розраховує, перебирає всі багатообіцяючі, ефективні та вигідні геополітичні можливості. В результаті переплетення геополітичних обставин, стимулів та ролей, розмиття смислів нація потрапляє в пастку власних намірів, почуттів та уявлень про себе. При цьому політична нація відчуває фальш свого «Я» і водночас не наслідують відкрити своє справжнє «Я».

Четверта фаза – це зріла геополітична ідентичність, що характеризується такою зміною самих себе, коли нація стає іншою, приходячи до цього завдяки безперервному продовженню самих себе, наявності здатності співвідносити себе з кимось іншим, дати подіяти через себе «іншому», зберігаючи при цьому стійке почуття неповторної індивідуальності, усвідомлюючи себе суб'єктом саморозвитку.

Отже, геополітичні орієнтири необхідні українському суспільству як методолого-теоретичний фон вирішення проблеми визначення державою стратегічної перспективи розвитку суспільства. Водночас, коли мають бути вже цілком виразними геополітичні пріоритети, і якщо, ми віримо в те, що Україна має хоча б найменший шанс стати раніше чи пізніше європейською державою, основним «інвестиційним полем» має стати Європа. При цьому необхідно виходити не з географічного поняття Європи, а головним чином із соціокультурного виміру Європи, оскільки Європа є тим простором, в якому об'єднуються зусилля – і приватні, і колективні, культивуються європейські цінності. І якщо ми стверджуємо, що українська нація є європейською, що ми справді стоїмо на шляху європейського вибору, тоді ми зможемо стати Європою не через зміну самих себе, а через збереження вірності своїй природі та історії. На наш погляд, такий підхід є найбільш продуктивний.

Білоус В.С.*

РОЛЬ ОСВІТИ У СТАНОВЛЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Процес глобалізації всіх сфер життя суспільства у кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. обумовив необхідність якісно нових методологічних підходів до аналізу позитивного розвитку і кризових явищ у людській діяльності. В.Г. Буданов дійшов висновку, що глобальна цивілізаційна криза кінця ХХ ст. обумовлена двома основними причинами. По-перше, ми вступили, як стверджує Е. Ласло, в «епоху біфуркацій», що породжена інтерференцією багатьох циклічних соціально-культурних процесів на нестійкій межі екстенсивного розвитку техногенної цивілізації, і, по-друге, набирають темп процеси самоорганізації нового інформаційного суспільства, ноосферні механізми якого можуть стати гарантами м'якого сценарію виходу із планетарної кризи. В.Г. Буданов досить обґрунтовано, на наш погляд, констатує, що у будь-якому випадку криза характеризується загибеллю (самозруйнуванням) багатьох параметрів порядку, зростанням обсягу інформації і комунікативних зв'язків у режимі загострення, і, як наслідок цього, породжує фрагментарність сприйняття світу, кризу самоідентифікації як особистості, так і соціальних груп, напругу у міжнаціональних і міжконфесійних відносинах, у відносинах людини і природи, культури природничо-наукової і культури гуманітарної тощо.

Одним із проявів такого стану громадського суспільства є криза сучасної системи освіти, яка виступає лише певною частиною глобальної кризи і обумовлене, насамперед, вузькопрагматичними установками, орієнтацією на вузькодисциплінарний підхід без горизонтальних зв'язків, жорстоким розмежуванням гуманітарних і природничих дисциплін. Наслідком цього розмежування є не лише фрагментарність бачення реальності, але й її деформація, що в умовах постін-

* Професор кафедри політології і соціології Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана, кандидат історичних наук, професор

дустріального інформаційного суспільства «третьої хвилі» не дозволяє людям адекватно реагувати на загострення екологічної кризи, девальвацію моральних норм, нестабільність політичних і економічних ситуацій, які розглядаються у переважній більшості не з позицій синергетичної методології, а винятково за діалектико-матеріалістичними установками – як зіткнення протилежностей. Якраз цим обумовлено прийняття і реалізація науково необґрунтованих рішень, що не лише не сприяє сталому розвитку громадянського суспільства, а, навпаки, заперечує такому розвитку, або руйнує раціональні надбання.

Суспільство страждає від нездатності охопити комплексність проблем, зрозуміти зв'язки і взаємодії між реальними речами і явищами, які для нашої фрагментарної свідомості перебувають у різних сферах. Якраз це пояснює дії багатьох владних закладів і провідних самоорганізованих структур громадянського суспільства, які нагадують сліпий політ.

Такий стан теоретичної і методологічної підготовки держслужбовців і керівників громадських організацій показує, що сьогодні доля і перспективи розвитку цивілізації не можуть визначатися ні «наймудрішими» урядами, ні впливовими міжнародними організаціями, ні вченими до того часу, доки вони не переконуються у вищій раціональності синергетичної методології, не навчаться мистецтву її прагматичного використання, а їх дії не будуть усвідомлено (також на синергетичних засадах) підтримані широкими верстами населення, або, говорячи мовою постнеокласичної науки, доки не буде створено нове самоорганізуюче середовище, що можна зробити лише через реформу освіти і створення якісно нової сучасної **синергетичної системи освіти**.

Реформа освіти, створення синергетичної освіти мусить здійснюватися на ідеях цілісності, фундаментальності, міждисциплінарності освіти, а не на принципах відокремленого дисциплінарного розуміння фундаментальних наук, яке складало основу освітньої парадигми з часів першої фази науково-технічної революції. Для цього необхідне наукове розуміння якісних концептуальних змін у науці початку XXI ст., переходу її у міждисциплінарну стадію постнеокласичної парадигми розвитку і пізнання.

Реформа освіти мусить забезпечити кардинальне поширення й поглиблення поняття фундаментальності освіти, яке забезпечує цілісне бачення природи, людини і суспільства у контексті міждисциплінарного діалогу, в якому однією із найскладніших проблем є

проблема взаєморозуміння природознавця і гуманітарія, що може бути розв'язаною лише на синергетичній методологічній основі.

Діалектико-матеріалістична методологія, що народжена природознавством, домінувала в науці останні сто років, вона формувала наукові дисципліни про людину, суспільство, обумовила триумф техногенної цивілізації, яка забезпечила не лише швидкий розвиток економічної і соціальної сфер громадянського суспільства, але й призвела до глибокої економічної кризи, до відчуження людини від природи, до все більшої дегуманізації суспільства.

У зв'язку з цим виникла нова парадигма розвитку і пізнання природи та суспільства – синергетика, яка інтегрує культуру природознавства і культуру гуманітарну, забезпечує формування нового синергетичного світобачення, розвиток і функціонування творчого мислення.

Таким чином, зміна парадигми, що відбувається в науці й освіті, перехід від ньютонівського світобачення до синергетичного відповідає сучасним потребам культури людства в цілому. Реальна значимість цього переходу посилюється і тим, що проблеми соціуму тривалий час були пов'язані з укоріненням лінійних детерміністських підходів до природи і техніки, який був повністю перенесений і на суспільство, що стало однією із причин розвитку позитивізму, споживчої ідеології, невміння передбачати екологічні і цивілізаційні кризи. У зв'язку з цим виникла необхідність створення нової, синергетичної системи освіти, здатної сформувавши сучасну систему знань про природу і суспільство, змінити офіційну детерміністичну ідеологію на синергетику, тобто надати один із ключів до наукового розуміння механізмів криз і надзвичайних ситуацій, які виникають у суспільстві, сформувавши адекватне світобачення і менталітет соціуму.

Створення, ефективне функціонування й розвиток синергетичної освіти дуже складна проблема, розв'язання якої, на наш погляд, передбачає і рішуче вимагає, *по-перше*, перепідготовки і підвищення кваліфікації вчителів і викладачів середньої і вищої школи, факультетів перепідготовки і підвищення кваліфікації; *по-друге*, розробки і грамотного викладання навчальних дисциплін, розкриваючи сутність, закони і принципи синергетики і самоорганізації в усіх без винятку спеціалізаціях; *по-третьє*, формування і використання синергетичності самого процесу освіти, становлення особистості і системи знань. Якраз тут найбільше проявляється антропний, постнеокласичний характер синергетики: взаєморозуміння інтересів, взаємодія, діалог на рівних, розвиток саморефлекторних систем, самоосвіта, нелінійний діалог щодо.

Синергетика виникла як теорія відкритих, нелінійних, самоорганізованих, самокерованих природних і соціальних систем та кооперативних явищ і процесів. Вона є інтегративною теорією і методологією розвитку та пізнання природи і суспільства. Використовуючи всі кращі надбання детерміністичного етапу розвитку науки, синергетика пропонує нові поняття, закони і принципи, нові інтегративні підходи в наукових дослідженнях і соціальній діяльності, в освіті і практичній роботі в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Без синергетичної освіти і виховання не можна побудувати сучасне громадянське суспільство.

1. Андрущенко В. Освіта в пошуках нових стратегій мислення // Вища освіта України. – 2003. – №2. – С. 5–6.

2. Білоус В.С. Використання синергетичних методів освіти у контексті Болонської конвенції // Збірник матеріалів науково-практичної конференції. – К.: КНЕУ. – Т. I. – С. 42–43.

3. Буданов В. Синергетичні стратегії в освіті // Вища освіта України. – 2003. – №2. – С. 46–61.

4. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. – СПб, 2002.

Черненко Г.А.*

ПОЛІТИЧНА РЕКЛАМА 2006 р.: АКСІОЛОГІЧНЕ ПРИЄДНАННЯ

Аналіз текстів різних ЗМІ України за період 2003–2006 рр. показав, що вони насичені мовленнєвими структурами, які можуть впливати на ціннісну картину світу аудиторії. Це – аксіологічні моделі, які утворюють у свідомості реципієнта зв'язок «якщо Х має властивість Y, то – це добре (погано)». Спираючись на ці моделі, ми дослідили телерекламу парламентської кампанії 2006 р. (записи 20–24.04). Було проаналізовано 154 оцінних висловлювань і 106 ціннісноутворюючих моделей (без повторів). Отримані такі результати.

I. Найчастіше в політичній рекламі 2006 р. були задіяні такі моделі:

1. **Експонента модель** (35 висловлювань). Поділяється на два типи – експліцитну, де знак отримує окремий експонент («Головне,

* Науковий співробітник Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка, кандидат філологічних наук

щоб ми могли зростати в усіх відношеннях» («Відродження»), та імпліцитну – структури самооцінки («Ми – команда професіоналів» (СПУ), «Політика Путіна – це порядок» (Партії політики Путіна). В останньому випадку жанр реклами підштовхує реципієнта до умовиводу: «Рекламовані властивості – позитивні, самооцінка – це позитивна оцінка». Самооцінка в рекламному жанрі стає своєрідним експонентом позитивного знака. Більша частина умовиводу занурена у підсвідомість, імплікована, що підвищує ціннісноутворюючу ефективність цих структур. Найбільше таких моделей в рекламі НСНУ, Партії політики Путіна, СПУ, Пори-Прп, Блоку Кармазіна, Блоку Литвина.

2. **Модель мети** (16). Партія характеризується як суб'єкт, чії дії (наміри) спрямовані на досягнення певного об'єкта: «Справедливість є. За неї варто боротися» (БЮТ), «Завтра ми забезпечимо порядок» (СПУ), «Я буду зеленеть, щоб потом за Україну не краснеть» (Партія зелених). Структура створює образ партії як цілеспрямованої (є мета) і діяльної (працює на досягнення цієї мети). Найпоширеніші в рекламі Партії регіонів, «Не так», СПУ, становлять фактично 100% реклами БЮТ.

3. **Реляційна модель** (16). Має два типи. Перший передбачає висловлення партією позитивного (негативного) ставлення до гіпотетичних позитивних/негативних цінностей суспільства: «Ми за зарплату не менше 600 грн.» (Блок Н.Вітренко). Другий – інформація про те, що цінності, які асоціюються з партією, підтримуються електоратом (людина з натовпу) чи авторитетною особою: «Генії поділяють наші погляди» (КПУ), «Я відчула, що таке свобода. Я не зможу жити без неї» (НСНУ). Структура моделі актуалізує таку цінність, як колегіальність, підтримка (реклама КПУ, «Віче», Партії регіонів, «Нашої України»).

5. **Деонтологічна модель** експлуатує зв'язок норми і оцінки (17). Частково – це імперативні речення, в яких партії закликають або обирати певну політичну силу, бо вона підтримує прийнятні для виборця цінності («За Вітренко. Вона чесна»), або обирати цінності, які асоціюються з цією силою («Виробляй українське» Блок Костенка-Плюща). Частково – це структури з модальними словами повинен, потрібно («Влада повинна служити народу, а не олігархам». Блок Н. Вітренко). Структури характеризують партію як упевнену в собі настільки, щоб проголошувати норми і давати настанови. Переважають в рекламі блоків Костенка-Плюща та Н. Вітренко, становлять фактично 50% реклами «Третьої сили».

6. **Телеологічна (умова досягнення цінності) модель** (8). Використовуються як у позитивному («Люди будуть жити краще, якщо

влада працюватиме на них». НДП), так і в негативному – умова виникнення негативної цінності – аспекти («Власть без опозиції неизбежно порождает культ личности» – «Не так»). Вибудовуються причинно-наслідкові зв'язки, відтак це – чи не єдина модель, яка апелює до розуму виборця і активізує цінність «інтелект». Переважають у рекламі Партії регіонів.

II. Серед представлених ціннісних концептів (усього – 33), домінують: патріотизм (19 у 9 партій, найбільше – у Блоку Костенка-Плюща), добробут (19/8 – Партія регіонів), безпека і порядок (10/6 – СПУ), колегіальність (9/7 – Блок Литвина, Партія політики Путіна), активність (8/8), законність (6/4 – НСНУ, Блок Кармазіна), демократичність (6/3 – Блок Вітренко, «Не так»), відкритість змінам, креативність (6/3 – Партія регіонів), розум (6/4 – «Віче»).

III. Співвіднесення виділених концептів з типологією А. Маслоу дає можливість висловити гіпотезу про перевагу в рекламі цінностей приналежності (27%) та самореалізації (23%), визнання (18%), вітання (17%), безпеки (15%). Вітання домінують у рекламі Партії регіонів (27%), Пори-ПРП (33%, разом з визнанням), Партії зелених (50%, разом з приналежністю), НДП (50%), безпека – СПУ (32%), «Соц. захист» (50%), приналежність – БЮТ (50%, разом з самореалізацією), «Віче» (50%), Партія політики Путіна (43%), Блок Кармазіна (60%), визнання – «Не так» (29%), Третя сила (100%), самореалізація – НСНУ (40%), КПУ (85%), «Відродження» (60%).

IV. Співвіднесення з типологією С. Шварца дає можливість висловити гіпотезу про перевагу цінностей індивідуалістських (self-enhancement + openness to changes) над колективістськими (self-transcendence + security): відповідно 56% і 44%. Ця перевага наявна в рекламі: Партії регіонів, НСНУ, СПУ, КПУ, Пори-ПРП, «Не так», «Відродження», НДП. У БЮТ і зелених співвідношення 50%:50%, проте однозначний візуальний символ (серце – любов) свідчить про перевагу у БЮТ колективістських цінностей.

Ці гіпотези можуть бути перевірені соціологами на ширшому матеріалі за довший період часу.

Описані моделі на мовному, лінгвістичному та комунікативному рівнях підтверджують тезу соціологів про те, що політична реклама – це і пристосування до преференцій виборців, і «виховання їхніх смаків» (Luhmann), засіб нової сегментації електорального поля [1]. Зі свого боку можемо додати, що побіжним результатом «аксіологічного приєднання» партії до електорату є формування в суспільстві

ві цінностей, носіями яких політичні сили себе позиціонують, тобто відбувається «аксіологічне приєднання» електорату до партій.

1. Новини*vs*Новини. Виборча кампанія в новинних телепрограмах. – К., 2005.

Гоголь Б.М.*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН ТА ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ

Сучасний період розвитку цивілізації характеризується переходом від індустріального суспільства до суспільства інформаційного. Ці процеси не оминули й Україну. В інформаційному суспільстві інформація стає основним продуктом виробництва та товаром. Товарно-грошовий обіг інформації обумовлює потребу у закріпленні за власником інформації певного права на неї, яке б давало йому можливість укладати угоди щодо оплатного надання інформації іншим особам.

Науковці вважають, що функції такого права може виконувати право власності на інформацію. Прихильники пропрієтарної (від лат. *proprietas* – власність) концепції правового регулювання інформаційних відносин (О.О. Підпригора, О.О. Снитников, Л.В. Туманова та ін) вважають, що нематеріальна за своєю природою інформація може бути об'єктом права власності, зміст якого полягає у праві на володіння, користування і розпорядження.

Основні положення пропрієтарної концепції були втілені у законодавстві України. Так, відповідно до ст. 38 Закону України «Про інформацію» інформація є об'єктом права власності.

Традиція пропрієтарного підходу до правового регулювання інформаційної сфери суспільних відносин зародилась у Франції. Часом її виникнення можна вважати кінець XVIII ст., коли з'явилася доктрина права інтелектуальної власності. Зазначена доктрина ґрунтується на теорії природного права, яка отримала свій найбільший розвиток у працях французьких філософів-просвітителів (Вольтер, Дідро, Гольбах, Руссо). Відповідно до даної теорії, право

* Старший викладач кафедри цивільного, господарського та кримінального права Національної академії управління, м. Київ

автора будь-якого творчого результату є його невід'ємним, природним правом, виникає із самої природи творчої діяльності та існує незалежно від визнання цього права державною владою. Право, що виникає у творця на досягнутий результат, певною мірою подібне до права власності, яке з'являється у особи, працею якої створена матеріальна річ. Як і право власності, право на результат творчої діяльності забезпечує його власну виняткову можливість розпоряджатися цим результатом на власний розсуд, усуваючи всіх третіх осіб від втручання у сферу [2, 10].

Втілення даної концепції у французькому законодавстві пов'язується з іменем де Буфлеса, який у доповіді до проекту французького патентного закону заявив, що дерево, яке виросло у полі менше належить своєму власнику, чим ідея автору [1, 586].

Пропріетарна концепція права інтелектуальної власності майже одразу після своєї появи була піддана справедливій критиці, оскільки поширення правового режиму речей на результати творчої діяльності викликало значні суперечності. Внаслідок реакції наукових кіл на такі зауваження, пропріетарна концепція зазнала суттєвих змін. У наш час право інтелектуальної власності і право власності на речі розглядаються як самостійні правові інститути.

В сучасній науковій літературі положення нормативно-правових актів, які закріплюють право власності на інформацію, викликають серйозні зауваження тому, що вони не здатні ефективно регулювати інформаційні відносини, оскільки не враховують нематеріальну природу інформації як об'єкта правовідносин.

Крім того, закріплення у законодавстві України права власності на інформацію суперечить принципу свободи інформації, що втілений у міжнародних нормативно-правових актах та ст. 34 Конституції України. Зазначений принцип полягає у тому, що будь-яка особа може вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію. Право власності на інформацію перешкоджає широкому обміну інформацією у суспільстві, від якого залежить можливість вільного розвитку особистості, реалізація цілої низки основних прав і свобод людини, зокрема права на свободу думки і слова, права на свободу вираження поглядів, права на індивідуальність тощо.

Також цікавим є релігійне розуміння зазначеної проблеми. Так у главі 1 Євангелія від Іоанна зазначено: «1. Спочатку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог». Виходячи з такої точки зору, вся інформація споконвічно міститься у божественному Слові. Лю-

дина може бути лише його інтерпретатором, посередником між Божественним словом та іншими людьми. З цього погляду віруючий не може вважати себе власником певної інформації.

Отже, закріплення права власності на інформацію, з одного боку, створює колізії в інформаційному законодавстві, а з іншого – суперечить системі загальнолюдських цінностей і може призвести до значного гальмування суспільного розвитку. Тому для забезпечення товарно-грошового обігу інформації повинні бути створені спеціальні правові конструкції, які будуть враховувати особливості інформації як нематеріального блага. Розроблення таких юридичних конструкцій повинно відбуватись з огляду на суспільну доцільність та гуманістичні цінності, що забезпечить досягнення компромісу між інтересами власників інформації у товарно-грошових відносинах та інтересами суспільства щодо вільного обігу інформації.

1. *Пиленко А.А.* Право изобретателя. – М.: Статут, 2001. – 688 с.

2. *Сергеев А.П.* Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учебник – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, 2004. – 752 с.

Петренко Ю.М.*

ПРІОРИТЕТИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ЩОДО ПОБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Українське суспільство у 90-і р. XX ст. та на початку XXI ст. засвідчило прагнення перетворити соціальну систему із тоталітарної в демократичну та переконалося у тому, що соціально-економічну, політичну і духовно-культурну трансформацію можливо здійснити лише шляхом мобілізації духовно-моральних сил усієї нації за наявності розвиненої системи зв'язків із громадськістю, у якій вільне слово і думка, своєчасна об'єктивна інформація виконують дуже важливу роль.

Держава за участю політичних і громадських організацій розробляє і приймає закони про інформацію, створює нормативно-право-

* Молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

ву базу інформаційного простору, в тому числі економічного, виробляє і реалізує інформаційну політику на непохитних конституційних основах. Громадянське суспільство як сукупність вільних громадян та самодіяльних організацій, які виражають і захищають їхні інтереси, дотримується прав і обов'язків, визначених законами, тобто діє в межах правових норм.

Держава і громадянське суспільство зацікавлені у становленні й розвитку інформаційного суспільства, для якого характерним є не лише сучасний розвинений інформаційний простір з новою технологічною базою, але й зростання прав людини, громадянина, громадських об'єднань і державних закладів на доступ до інформації та її використання.

В інформаційному суспільстві державна влада як соціальний інститут набуває таких обов'язків:

- 1) забезпечувати доступ до тієї чи іншої інформації;
- 2) синтезувати і презентувати інформацію, що має суспільний інтерес;
- 3) сприяти розвитку інформаційної сфери у країні;

Реальне виконання владою інформаційних обов'язків гарантує інформаційну прозорість, гласність діяльності влади, що суттєво унеможливує поширення таких негативних явищ як корупція в економіці і політиці, зловживання службовим становищем, обмежує сферу впливу мафіозних структур у соціально-економічному житті суспільства.

Громадянське суспільство, його самоорганізовані, самокеровані структури (політичні партії, громадські об'єднання, кооперативи, корпорації, трудові колективи, профспілки тощо.) не лише беруть участь у розробці законів про інформацію, але й зобов'язані всебічно сприяти їх виконанню, здійснювати громадський контроль за об'єктивністю і достовірністю інформації, звідки вона б не виходила, за виконанням громадянами положень законів про інформацію.

Таким чином, громадянське суспільство і державна влада та місцеві органи самоврядування безперервно взаємодіють як у загальному, так і в економічному інформаційному просторі.

В процесі соціально-економічної і політичної трансформації українського суспільства стає все більше зрозумілим, що в інформаційному суспільстві, з одного боку, організації будь-якого типу, надаючи доступну, прозору, об'єктивну інформацію підтримують загальносуспільну, державну та власну безпеку, забезпечуючи необхідно-раціональну (критичну) масу інформаційного простору, а з

другого – державна інформаційна політика все більше впливає на економічну, соціальну, духовно-культурну життєдіяльність країни.

Державна інформаційна політика як організаційна, контрольно-регулятивна, управлінська сфера діяльності зумовлює розвиток інформаційної сфери, забезпечує правове регулювання національного інформаційного ринку та подальше формування інформаційного простору в інтересах особи, суспільства і держави.

Держави, які прагнуть зайняти повноцінне місце у світовому співтоваристві, а Україна активно діє в цьому напрямі, повинні розробляти і реалізувати ефективну національну інформаційну політику, розглядати і використовувати її як важливий чинник оптимізації внутрішніх і міжнародних відносин, пріоритетне завдання державного управління, що у загальній перспективі сприятиме забезпеченню переходу до інформаційного суспільства.

Україна взяла курс і послідовно йде до постіндустріального типу суспільства, що, на відміну від індустріального, для якого було в основному достатньо екстенсивних засобів, має нагальною вимогою свого розвитку синхронність інтенсивного інституційного оформлення й природного поступу становлення інформаційно-суспільних структур.

Враховуючи взаємозв'язок демократичного режиму, інформаційного режиму та інформаційної сфери, варто розуміти, що вільне масове розповсюдження інформації є основою дієвого захисту прав і свобод людини, формування адекватної громадської думки. Це є основним завданням системи зв'язків із громадськістю, тому що саме громадська думка за наявності досконалого інформаційного простору має реальну можливість суттєво впливати на діяльність державної влади, економічних, соціальних і політичних структур.

Інформаційний простір у соціально-економічній сфері українського суспільства насичений боротьбою за державну власність, фінансові ресурси, ринки і засоби масової інформації у цій боротьбі, на думку фахівців, часто є всього лиш інструментом реалізації власних інтересів. Нові демократії, або країни перехідного періоду, легко піддаються будь-якому впливу внаслідок раптового падіння попередньої ідеології і звички підпорядковувати свої думки догмам, що поширюються засобами масової інформації.

Отже, одним із пріоритетних напрямків формування сучасного інформаційного суспільства в Україні є правове регулювання в галузі нових інформаційних технологій. Тому необхідно розробити й прийняти закон про нові інформаційні технології, в якому потрібно

чітко визначити правовий режим використання нових інформаційних систем, встановити відповідальність за можливі правопорушення, допущені при їх застосуванні, забезпечити інформаційну безпеку людини, суспільства і держави та доступ до використання конфіденційної інформації, яка міститься в базах даних, з чіткими правовими гарантіями справедливого і легітимного її використання.

Сивак Ю.В.*

ВІДОБРАЖЕННЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА У ПОЛІТИЧНІЙ ПРОМОВІ

Сьогодні політика стала одним із найбільш вагомих критеріїв оцінки розвитку суспільства. Неможливо переоцінити її вплив на життя кожної окремої людини. Політичні діячі через свої промови не тільки доводять до відома громадськості певну інформацію, а й моделюють її сприйняття. Саме тому дослідження лінгвопрагматичних характеристик політичного дискурсу становить інтерес як для сучасної лінгвістики, так і для інших наук.

Метою політичних промов є здійснення інформативно-прагматичного впливу на електорат. Необхідність звернення до аудиторії, розшарованої відповідно до низки критеріїв (вік, гендерна приналежність, рівень освіти, соціальний статус, рівень матеріального забезпечення, віросповідання тощо), вимагає пошуку ключових понять, що адекватно розуміються та сприймаються усіма особами, на яких поширюється вплив. Такими поняттями у дискурсі політичної реклами виступають різні категорії цінностей. Як зазначає Н.Д. Арутюнова, «головним призначенням ціннісних суджень є не повідомлення фактів, а здійснення впливу» [1, 181], що, у свою чергу, і сприяє реалізації прагматичної функції досліджуваних текстів. Враховуючи важливу роль, яку відіграють цінності у політичних промовах, ми можемо говорити про їх аксіологічний характер.

Аналіз передвиборчих та інавгураційних промов французьких президентів П'ятої Республіки (період з 1958 р. і донині) дозволив ви-

* Аспірантка Інституту філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

явити такі **категорії цінностей**: а) національно-специфічні; б) політичні; в) загальнолюдські моральні цінності; г) негативні цінності.

Найбільш відомими **ціннісними системами** у французькій культурі були і залишаються принципи П'ятої Республіки та гасло Великої французької революції «Свобода, рівність і братерство». Апелювання до цих систем ми знаходимо у політичних промовах усіх президентів другої половини ХХ – початку ХХІ сторіччя.

Тексти політичних промов, зазвичай, мають футуральну спрямованість: адресант повідомляє аудиторії про своє бачення розвитку країни, про ті дії, які будуть втілені у разі його перемоги на виборах. Однак, прагматичний вплив на електорат буде менш ефективним, якщо мовець з перших слів не зможе створити сприятливу комунікативну ситуацію, тобто, здобути позитивне ставлення аудиторії до себе. Одним із способів знайти прихильність виборців є звернення до спільного історичного минулого. Політики найчастіше згадують про такі події, таких осіб, які однозначно схвально оцінюються усіма членами суспільства: рух опору, діяльність Народного фронту, Декларація прав людини і громадянина, Велика французька революція, президентство Ш. Де Голля (засновника П'ятої Республіки, який і досі залишається найвидатнішим політиком) тощо.

Серед **політичних аксіологем**, які вживаються у передвиборчих та інавгураційних промовах, необхідно виділити такі ключові концепти:

- *єдність*, що об'єднує групу споріднених за значенням слів (солідарність, об'єднання); заклики до єдності наявні в усіх політичних промовах;

- *могутність* (стабільність, розвиток, прогрес, процвітання); за допомогою цього концепту у дискурсі створюється образ ідеальної держави, прагнення до якої декларують політики;

- *зміна* (оновлення, реформування, трансформація), що особливо характерна для промов Ш. Де Голля, який прославився завдяки реформам;

- *мир* (безпека) – особливо актуальна аксіологема у післявоєнний період та в останній час у зв'язку з активізацією діяльності терористичних угруповань;

- *демократія*, до якої найчастіше звертається чинний президент Ж. Ширак – «будівельник демократії»;

- *незалежність* – лексема, яка вживається у політичних промовах у контексті міжнародних відносин;

- *глобалізація* – поняття, що превалує у дискурсі Ж. Ширака і відсутнє у промовах його попередників.

Загальнолюдські моральні цінності у дискурсі французьких президентів відображаються за допомогою таких лексичних одиниць, як гідність, справедливість, повага, любов до Батьківщини, співпраця, ініціативність. Такі поняття мають завжди позитивне забарвлення і здійснюють емоційний вплив на виборців, створюючи відповідну довірливу атмосферу, яка сприяє успішній агітації.

Негативні цінності. Як теорія цінностей аксіологія пов'язана з вивченням не лише позитивних цінностей, які враховуються традиційно, а й нейтральних та негативних [2, 10]. Останні вживаються у передвиборчих промовах дуже широко: негативні цінності, що зазвичай стосуються проблем сьогодення, часто протиставляються позитивним, за допомогою яких мовець розкриває свою політичну програму. Прийом протиставлення здійснює значний емоційний вплив на слухачів або читачів. Протиставлення, що перетворилося на універсальний і розповсюджений прийом організації повідомлення, відповідає фундаментальним особливостям людського мислення [3, 28].

Проведений аналіз політичних промов дозволяє виділити такі опозиції, як справедливість – несправедливість, терпимість – нетерпимість, стабільність – нестабільність об'єднана – розділена Франція, могутність – слабкість, мир – війна, повага – зневага, процвітання – криза тощо. Перераховані ціннісні категорії відображаються у політичному дискурсі протягом усього зазначеного періоду. Однак є такі негативні цінності, що набули особливої актуальності останнім часом. До них належить проблема міжнародного тероризму, у боротьбі з яким Франція прагне зробити свій внесок.

Таким чином, політична промова має чітко виражений аксіологічний характер. Звернення до системи цінностей, яка співпадає зі світоглядними позиціями адресата, сприяє успішному вирішенню ключового комунікативного завдання – спрямувати вибір електорату шляхом зміни його політичних переконань або закріплення вигідної адресанту політичної позиції.

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1998.

2. Белова А.Д. Теорія аргументації та аксіологія // Мова у соціальному і культурному контексті: Зб. наук. праць. – К., 1997.

3. Белова А.Д. Мовні картини світу: принципи утворення та складові // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 7.

Болюбах В.В.*

ДУХОВНЕ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЛЮДИНИ – ШЛЯХ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО УСТРОЮ

Протягом усієї своєї історії людство намагається вирішити проблему взаємозв'язку людини, суспільства та держави. Сучасний цивілізований світ все більше переконується в тому, що моральне та духовне виховання людини, її самовиховання, впливають на удосконалення відносин у суспільстві та на розвиток держави в цілому. Визначаючи основоположною систему духовних цінностей людської особистості в суспільному та державному устрої можна виділити головні проблеми, підготувати умови та способи вирішення двох інших задач – удосконалення суспільства та розвиток держави. Зміни в свідомості людини та формування здорових засад її духовного розвитку впливають на систему суспільних відносин та процесів суспільної діяльності. У свою чергу, суспільні реформи є ефективними тільки тоді, коли вони враховують існуючий рівень морального розвитку людини. Філософ С. Франк у праці «Світло в темряві» трактує це положення так: «... рівень суспільного порядку перебуває в функціональній залежності від морального рівня людей, які його утворюють ... Шлях, який приводить до максимально ефективних і міцних результатів, є шлях зсередини назовні, від особистого життя до життя суспільного, – інакше кажучи, шлях удосконалення загальних відносин через моральне виховання особистості... Шлях, на якому ... через відповідне виховання закладаються міцні основи кращого, найбільш справедливого, прийнятого любов'ю та повагою до людини порядку суспільного життя».

У даний час українське суспільство переживає період економічного та політичного реформування. Серйозні негаразди в соціально-економічній сфері та політичне протистояння в країні гальмують процес становлення та розвитку держави, що, у свою чергу, впливає на духовний розвиток і духовний стан людини. Розглядаючи

* Молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

сутність і зміст духовності окремої особистості з точки зору соціально-філософського підходу слід звернути увагу на сукупність таких рис, як свідомість, світогляд, ціннісні орієнтації, соціальні почуття. Сукупність цих якостей відображає інтереси, потреби особистості та суспільства як соціально цілого, спрямовує діяльність людей до реалізації та здійснення усвідомлених інтересів. В сучасній Україні труднощі реформування та внутрішні суперечності призвели до падіння життєвого рівня значної частини населення, майнового розшарування та загрозливих масштабів криміналізації всієї системи суспільних відносин. Зростання безробіття зумовлює посилення трудової міграції, спричиняє загострення демографічної ситуації, поширення таких негативних проявів поведінки, як алкоголізм, наркоманія, проституція. Падіння життєвого рівня призводить до того, що люди зосереджуються на своїх проблемах, відносно захищеність вони починають відчувати тільки в колі своєї сім'ї та найближчого оточення, саме з ними пов'язують стратегію виживання в сьогоденних складних умовах. Нестабільність та агресивність соціального середовища спонукає до адекватних способів поведінки, руйнації духовних спонук до суспільно корисної діяльності, утвердження в суспільстві культу споживання, прагматизму, раціональності, моральної пластичності. Людина, яка стурбована долею та проблемами своєї країни, не може бути байдужою до занепаду моралі та духовної кризи суспільства. Протистояння духовних і матеріальних цінностей людського буття особливо загострюється в період криз та докорінних соціальних перетворень. На думку багатьох учених криза духовності є загальноцивілізаційною проблемою. Внутрішні суперечності у сучасній Україні призводять до втрати попередніх цінностей за умов несформованості нових, що спричиняє розчарування більшості громадян у будь-яких системах цінностей та ідей, які пропонуються суспільству, а це, у свою чергу, створює реальну загрозу державності.

Наявність спільних цілей та ідеалів є необхідною умовою для розвитку соціальної консолідації, формування солідарних відносин і соціального партнерства. Адже солідарна взаємодія членів суспільства передбачає наявність спільної мети, яка є однаково важливою для багатого та бідного, молодого та досвідченого, для відомого державного діяча та простого громадянина України, мешканця як східних, так і західних її регіонів. Служіння вищим суспільним ідеалам зменшує протилежність індивідуальних інтересів, об'єднує соціальні групи з різними ціннісними орієнтаціями. Виразом таких

ідеалів є ідея української державності, яка має вирішальний вплив на духовне життя народу, оновлення всієї системи суспільних відносин. Немає сумніву, що духовне відродження України, перетворення її в могутню, процвітаючу європейську державу відбудеться на засадах національної та соціальної злагоди, державності та народності.

На сьогоднішній день визначальною формою людської праці стає праця інтелектуальна, яка не лише створює сучасні технології, а, й, насамперед, духовні цінності, що формують людину та суспільство в цілому. Для побудови економічно могутньої, справді незалежної України першочергове значення має нормальне функціонування соціальних інститутів, які продукують духовні цінності. Саме брак духовності – культури, освіченості, компетентності є головною, глибинною причиною всіх наших негараздів.

За останні роки у вітчизняній науці відбулися істотні трансформації, значна частина яких має, на жаль, руйнівний для наукового потенціалу країни характер. Ринкова економіка перевела функціонування наукових закладів у режим самовиживання. Як свідчить світовий досвід, мінімальний рівень фінансування науки, що має забезпечувати технологічний розвиток, не може бути нижчим від 2% ВВП. Лише для підтримки сучасного рівня вітчизняної науки необхідне фінансування має складати принаймні 1% ВВП. В іншому випадку ми свідомо йдемо на остаточне руйнування наукового потенціалу країни. Вкладаючи гроші в розвиток науки, суспільство інвестує своє майбутнє. Якщо цього не робити, наш народ, який у недалекому минулому вирізнявся високим інтелектуальним і творчим потенціалом, у майбутньому може перетворитися у джерело постачання на світовий ринок дешевої робочої сили низької якості.

Інформаційне суспільство як найбільш перспективна модель суспільного розвитку, що створюється сьогодні в розвинених країнах – це суспільство засноване, насамперед, на знаннях, тому інвестування в систему освіти має бути пріоритетним для сучасної держави. Збереження та розвиток інтелектуального потенціалу країни, створення сприятливих економічних, правових і соціально-політичних умов, необхідних для розвитку науки і підготовки наукових кадрів, піднесені до рівня пріоритетних завдань державної політики, дозволять зберегти себе як народ, як націю та державу в цілому.

Аналізуючи стан духовного розвитку сучасного українського суспільства, не можна не згадати про роль у цьому процесі такого важ-

ливого соціального інституту, яким є сім'я. Адже починається процес духовності саме в родині, сімейне виховання закладає підвалини формування особистості. А тому саме сім'я відповідає за стан духовності суспільства, за духовний розвиток нації, за пануючі в суспільстві ідеї та цінності. Сім'ї, де дітей оточує лад, краса та гармонія, де дітям прищеплюють любов до знань і праці, де батьки розуміють, що лише переконання морально припустиме в процесі виховання і сприяє пізнанню, – саме такі сім'ї виконують роль важливого чинника соціально-політичного та економічного розвитку держави, оскільки вони формують сьогодні майбутнє України як розвинутої, високоосвіченої та висококультурної країни, яка посяде чільне місце у світовому та європейському співтоваристві.

1. *Роик В.* Социальные доктрины христианства: человек, общество и государство // Человек и труд. – 2004. – №3. – С. 40–47.
2. *Франк С.* Свет во тьме. – М., 1998. – С. 239–240.
3. *Хеффнер Й.* Христианское социальное учение. – М.: Духовная библиотека, 2001.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Давидюк О.О.*

РОЛЬ АДРЕСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ У ПОДОЛАННІ БІДНОСТІ

У сучасному українському суспільстві в умовах прогресуючої масової бідності, високого рівня диференціації доходів, коли зростає нужденність значної частини населення, одна з ключових ролей у реалізації економічних та соціальних цілей реформ належить соціальним допомогам. Боротьба з бідністю має отримати пріоритет перед іншими функціями, що забезпечуються наданням соціальних допомог, зокрема грошових (страхування та згладжування доходів). Акцент на боротьбі з бідністю – не оціночне судження про належну роль соціальних допомог, а наслідок поточних соціально-економічних процесів. Як тільки дозволить стан державного бюджету, мають бути активізовані й інші функції соціальних допомог.

Проблемою є примирення викликаного економічною необхідністю стримування державних витрат з дією політичних чинників, що змушують підвищувати розмір наданих допомог.

Як з метою досягнення цих завдань, так і для того, щоб соціальні допомоги полегшили функціонування ринку праці, необхідно змінити успадковану від минулого систему соціального забезпечення, зокрема у сфері надання пільг та субсидій, які є надзвичайно важким тягарем для державного бюджету.

* Завідувач відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та Національної академії наук України, кандидат соціальних наук

Оскільки обсяги соціальних зобов'язань держави перевищують її фінансові можливості, то у поєднанні з непередуманими змінами структури управління системи соціального забезпечення це призводить до поглиблення негативних наслідків: фінансових, пов'язаних із витратами значних грошових ресурсів держави, що ускладнює створення передумов для економічного зростання, та їхнім вкрай неефективним використанням; соціально-психологічних, пов'язаних зі стимулюванням соціального утримання, соціальної апатії, маргіналізації населення; соціально-економічних, що обумовлені відсутністю реально відчутного впливу результатів діяльності системи соціального захисту на рівень життя нужденного населення.

Проте скасування пільг та субсидій має проводитися з урахуванням того, що для багатьох груп населення це буде черговим кроком до зuboжіння.

Тому з метою гарантії доступу до основних товарів і послуг необхідним є посилення боротьби з бідністю як реакція на зростаючу диференціацію доходів. На перший план виходить адресний підхід, зміст якого полягає в тому, щоб, наскільки це можливо, система допомог охоплювала всіх, хто їх потребує. Таким чином, в ідеалі всі бідні мають отримувати допомогу. А це, зокрема, передбачає удосконалення і розширення системи допомог із безробіття і бідності. Адресність виплат може бути вдосконалена шляхом підвищення витрат на допомоги з безробіття і бідності при одночасному скороченні витрат на деякі інші види допомог. Кошти, зекономлені завдяки скороченню інших видів допомог, могли б бути використані на фінансування значної частини додаткових витрат, пов'язаних із підвищенням розміру допомоги з безробіття та нужденним.

Необхідність паралельного вирішення завдань боротьби з бідністю та стримування витрат у період соціально-економічних трансформацій робить особливо важливою максимальну адресність відповідних програм.

Завдання уряду ускладнюються, оскільки потрібні нові, більш сучасні системи для надання соціальних допомог, послуг системи охорони здоров'я, освіти та підготовки кадрів у період, коли ресурси жорстко обмежені. Незначними є також інституційні можливості: не вистачає спеціалістів, які володіють необхідною кваліфікацією для розробки програм законодавчих заходів та окремих законопроектів. Політики, як правило, не ознайомлені з основними економічними поняттями, під стимулами часто розуміють роботу ринкових

механізмів і не усвідомлюють важливості ефективної системи регулювання.

Як приклад, невдала спроба заміни системи пільг на адресну грошову допомогу. Кабінет Міністрів України Постановою від 2 березня 2002 р. затвердив «Стратегію заміни пільг на адресну грошову допомогу населенню», однак Постановою від 14 квітня 2004 р. дану Стратегію було скасовано. Такий крок уряду був зумовлений, передусім, політичними міркуваннями. Проте, світовий досвід, розвиток сфери соціального захисту в Україні свідчить про доцільність саме адресної форми соціального забезпечення окремих категорій громадян.

У країнах з перехідною економікою необхідність розширення боротьби з бідністю в період гострої нестачі бюджетних коштів означає, що значна частка допомог має надаватися за принципом адресності. У боротьбі з бідністю існують два підходи: усунути бідність, підвищуючи доходи всіх незаможних до певної межі (політика А), чи поліпшити положення тих, хто знаходиться безпосередньо нижче межі бідності, підвищуючи їхній дохід, але необов'язково скорочуючи глибину бідності до нуля (політика Б). Якщо звернутися до досвіду розвинених країн, то більшість програм щодо надання соціальної допомоги в США відповідають другому підходу; в країнах Європи більшою мірою намагаються впроваджувати політику А.

Серед найважливіших чинників, що спричинили рішучий перегляд системи соціального забезпечення в країнах Центральної і Східної Європи, стала зростаюча диференціація доходів і, зокрема зростання бідності. Перехід до ринку приніс із собою масштабні і незвичні зміни (масові звільнення, економічний занепад окремих регіонів). Соціального страхування виявилось недостатньо, оскільки його спрямованість звузилася, тому багато хто з раніше охоплених ним осіб втратили захист. Таким чином, інструментом «останньої інстанції» є основна та зростаюча за значущістю роль системи соціальних допомог.

У той же час економічна криза обмежує «свободу маневру» для трансфертів доходу. Тому необхідна більша адресність як для заповнення прогалин в охопленні (горизонтальна ефективність), так і для стримування витрат (вертикальна ефективність). Високоєфективною є соціальна допомога, що полягає в перевірці доходів; проте впроваджувану політику слід вдосконалювати для того, щоб зростання адміністративних витрат не поглинало економію від покращення адресності.

В Україні на даному етапі впорядкування надання населенню пільг для посилення ролі адресної допомоги є базовим для вирішення таких завдань, як забезпечення соціальної справедливості, створення стимулів для ресурсозбереження, економія бюджетних коштів тощо. Такий підхід потребує внести відповідні зміни до законодавчих актів, закласти в бюджет країни необхідні кошти, забезпечити поетапність проведення експерименту в деяких регіонах, узагальнити досвід, відпрацювати статистичну звітність. Особлива роль належить роз'яснювальній роботі серед населення про зміст та переваги адресної допомоги, має бути підготовлена відповідна агітаційна кампанія.

Однак зрозуміло, що все це можливо лише за умови відповідного рівня соціальних допомог. Зокрема, при заміні пільг грошовою допомогою їхній розмір залежатиме від фінансових можливостей держави, тому цілком можливо, що недостатній рівень готівкового забезпечення пільг призведе до послаблення соціального захисту населення, також вбачається загроза погіршення рівня збору платежів населення за спожиті послуги в житлово-комунальному господарстві через несвоєчасну виплату допомоги, ймовірним є нецільове використання грошової допомоги, тобто гроші можуть бути витрачені не на оплату послуг, а, наприклад, на придбання продуктів харчування тощо.

Отже, боротьба з бідністю є нагальною потребою як з політичних міркувань, так і в інтересах збереження людського капіталу. Як показує світовий досвід, у короткостроковій перспективі необхідно зміцнювати та розвивати систему соціальної допомоги, здатної надати підтримку потенційно великій кількості нужденних, забезпечити необхідний адміністративний потенціал та заохочувати практичні заходи щодо адресного надання благ в інтересах стримування витрат.

Руденко О.М.*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стан суспільства, що характеризується стабільністю – це цілий комплекс взаємопов'язаних проблем, яким властиві певна стійкість, єдність, цілісність, здатність до ефективних та конструктивних дій, що проявляється у відсутності криз та насильства [1]. В умовах розвитку сучасного українського суспільства чи не найголовніше значення в сенсі визначення й забезпечення суспільної стабільності відіграють соціально-економічні чинники, які безпосередньо пов'язують соціальну систему управління з політичною, економічною та ціннісною. Соціально-економічні чинники є визначальними в житті населення країни в цілому і включають, насамперед, боротьбу з бідністю, демографічну динаміку та стабільність, покращення освіти, обізнаності та виховання суспільства, захист та покращення здоров'я громадян, покращення розвитку населеної місцевості [2, 196]. Основою для забезпечення стабільного розвитку в запропонованому контексті виступає задоволення людських потреб і надання однакових можливостей для забезпечення – прагнення до благополуччя всім рівною мірою.

Звичайно, найгострішою проблемою, що є перешкодою суспільній стабільності, виступає бідність [3], яка проявляється, насамперед, у низькому заробітному рівні. Реально в країні існує колосальний розрив між бідними й багатими, що об'єктивно породжує соціальну напругу в суспільстві. Сучасні російські науковці шляхом соціологічних досліджень аналогічних проблем сформулювали поняття «нові бідні» [4]. Таке поняття доцільно вживати й щодо українських громадян – соціально-економічна ситуація, що склалася нині в Україні, неефективно вирішує проблеми бідності й не спрямована на допомогу тим громадянам, які найбільше цього потребують.

* Начальник відділу досліджень державного управління Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України, кандидат наук з державного управління

Проблема бідності загалом є комплексною й включає досить широкий спектр питань – матеріальних, демографічних, соціальних, економічних. Поєднання незадоволення широких верств населення кожною з перелічених сфер свого існування окремо й усіма разом, а відповідно, відчуття незабезпечення належного рівня державного управління – все це свідчить про те, що населення України є бідним. Як зазначає Е. Лібанова, в суспільстві навіть формуються передумови так званої хронічної, «спадкоємної» бідності – діти з бідних сімей приречені на таке ж бідування в дорослому житті: не отримуючи сьогодні належної професійно-освітньої підготовки, ставши дорослими, вони не будуть конкурентоспроможними на ринку праці, не матимуть змоги забезпечити необхідним своїх нащадків, які теж будуть бідними. Попри поширене в Україні висловлювання щодо зuboжіння інтелігенції, спостерігається прямопропорційний зв'язок між рівнем освіти та матеріальним становищем. Принаймні, наявність у родині хоча б однієї особи з вищою освітою знижує ризик бідності вдвічі. Отже, сьогоднішня бідність загрожує перетворитися й на проблему майбутнього [5]. Загалом, головними причинами виникнення й поширення бідності є зменшення рівня зайнятості населення, зростання рівня безробіття, низький рівень оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованість із заробітної плати й соціальних виплат.

Відповідно, соціальна незахищеність населення призводить до поширення таких негативних явищ у суспільстві, як злочинність, п'янство, СНІД, наркоманія та проституція, тобто фактично до втрати моральності [3]. До речі, поширення СНІДу сьогодні стало на один щабель із проблемою бідності. Питання морального стану суспільства не набувають першочергового значення саме через те, що на перший план виходить проблема виживання. Моральна структура суспільства, точніше ненадання моралі необхідно важливого значення, стає перепоною подальшого розвитку практично всіх сфер нашого життя – суспільство таким чином перетворюється на дезорганізовану спільноту, позбавлену будь-яких моральних принципів.

У результаті в суспільстві виробляється так званий феномен соціально-психологічної терпимості, який, як не дивно, має позитивне забарвлення. Феномен соціально-психологічної терпимості є важливою суспільною властивістю, яка, передусім, виступає інструментальною цінністю, що покликана відповідати за спосіб гуманного й справедливого узгодження взаємодіючих інтересів; є захистом

від саморуйнування; допомагає бути стриманим у переживаннях, оцінках і поведінці [6]. У реальному житті феномен соціально-психологічної терпимості здебільшого виступає негативним моментом існування людства через те, що терпимість і пристосування до суспільних негараздів гальмують розвиток індивідуальності, породжуючи закомплексованість, зосередженість лише на особистих проблемах, страх висловлювати прилюдно власну думку, неспроможність діяти всупереч суспільним засадам, які не влаштовують.

Отже, концепція стабільного розвитку нині набуває чіткого соціально орієнтованого спрямування, визначаючи першочерговими завданнями досягнення добробуту. Поряд з тим, стабільність передбачає забезпечення цілісності всієї системи, що розвивається й забезпечується на всіх рівнях – від політичного до власне ціннісного. Відповідно, соціальними критеріями стабільного розвитку виступатимуть: високий рівень державного управління та авторитет влади → державна політика, яка б враховувала інтереси всіх без винятку соціальних груп → наявність системної моделі розвитку держави, яка б відповідала вимогам сьогодення, правовим законам, економічній орієнтації країні, особливостям національної ментальності й прораховувала всі можливі соціальні, політичні, психологічні та моральні наслідки → впровадження та ефективність соціально-економічних реформ → рівень добробуту населення, який передбачав би створення належних умов самовираження, подолання вкрай негативної тенденції соціальної поляризації суспільства, забезпечення зниження економічної нерівності, формування численного середнього класу, який стане гарантом стабільності. Інтереси населення й кожної окремої людини за таких умов зможуть вийти на перший план і стати метою соціально-економічних перетворень.

1. Методологія державного управління: Словн.-довідн. / Уклад.: В.Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д.О. Безносенко, С.В. Бутівщенко, Л.М. Гогіна, О.М. Руденко та ін.; За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 196 с.

2. Данилов-Данильян В.И., Лосев К.С. Экологический вызов и устойчивое развитие. Учебное пособие. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 416 с.

3. Проблеми і перспективи розвитку України: аналітичні матеріали / За заг. ред. В.М. Князева, Ю.П. Сурміна, Л.Г. Штики; Кол. авт. В.Д. Бакуменко, Н.В. Грицjak, О.М. Руденко, Ю.П. Сурмін (кер. авт. кол.) та ін. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 180 с.

4. Галлагер Дж.Л., Либоракина М., Новик В., Сиваева Т., Ричман Б. Социальная защита населения в России: уровень муниципальных образований. – М.: Фонд «Институт экономики города», 2002. – 77 с.

5. Лібанова Е.М. Подолання бідності: погляд науковця // www.kmu.gov.ua/control.

6. Реан А.А. О феномене социально-психологической терпимости // Психологический журнал. – 1991. – №4. – С. 181–182.

Бутівщенко С.В.*

ФОРМУВАННЯ ПРОГРАМ ДЕРЖАВНОГО РІВНЯ – НЕОБХІДНА УМОВА РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасний цивілізаційний процес визначається прогресуючим зростанням значущості високих інформаційних технологій, ролі інтелектуального капіталу, менеджменту та інших чинників. За цих умов пріоритетна орієнтація України на європейську інтеграцію неможлива без системних перетворень, утвердження інноваційної моделі розвитку. В цьому контексті важливу роль відіграє державне управління, оскільки його базовим принципом є реалізація завдань держави. Одним із важливих напрямів діяльності уряду України, структур державного управління є утвердження розвитку України на демократичних засадах, що знайшло своє втілення в Програмі інтеграції України до Європейського Союзу, основними ідеями якої є подальший розвиток демократизації суспільства, зростання економіки, ефективна діяльність органів державного управління, які у своїй роботі, спираючись на принципи коеволуції, мають можливість більш ефективно впроваджувати в життя прогресивні методи соціального захисту населення.

У сучасний трансформаційний період розвитку України вирішення соціальних програм є важливою умовою для вступу до Європейського Союзу і залежить від розвитку соціальних інститутів, стратегічного управління, проведення науково-технічної експертизи щодо перспектив розвитку економіки. В цьому контексті важливу роль відіграють органи державного управління, визначення підходів щодо формування і прийняття програмно-цілевих державно-управлінських рішень із питань соціально-економічного розвитку держави. До програмно-цілевих державно-управлінських рішень відносяться цільові програми державного рівня, реалізація яких залежить від ефективної діяльності центральних, регіональних та галузевих

* Провідний науковий співробітник відділу досліджень управління Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України, кандидат педагогічних наук

органів управління. Управлінські рішення є найважливішою складовою управлінської діяльності, від їх формування і реалізації залежить процес досягнення цілей, визначених урядом у тій чи іншій сфері діяльності суспільства.

Слід наголосити на тому, що в сучасних умовах необхідно врахувати таку закономірність, як визначення змісту і цілей програм державного рівня (народногосподарських, міжгалузевих, міжрегіональних і територіальних), що має тісний зв'язок з координацією дій управлінських структур. Управлінські рішення у вигляді програм та проектів широко застосовуються як на регіональному, так і галузевому рівнях державного управління. Реалізація цих програм має суттєвий вплив на загальний соціально-економічний розвиток країни. Програми державного рівня мають комплексний характер і передбачають досягнення конкретних цілей у різних сферах діяльності суспільства, їх реалізація відбувається шляхом розробки відповідних до завдань програми проектів. Як зазначають закордонні фахівці, проект є сукупністю завдань та заходів, пов'язаних із досягненням загальної мети, що, як правило, має унікальний та неповторний характер [2, 632].

У цьому контексті в процесі реалізації проектів важливу роль відіграє програмно-цільове управління, яке полягає в концентрації наявних ресурсів на вирішення пріоритетних проблем. До принципів, які мають прояв при реалізації цільових програм є збалансування розвитку територій із розвитком інноваційних технологій. У розвинених країнах інтелектуалізація суспільства розглядається як необхідний чинник підвищення науково-технічних досягнень суспільства, тому прийняття належних державно-управлінських рішень у цій сфері діяльності суспільства має важливе значення.

Важливу роль у цьому процесі відіграє наукове та інформаційне забезпечення діяльності структур місцевого та регіонального управління. Наявність підрозділів з інформаційних технологій, здатних аналізувати наукові та інформаційні матеріали, дозволяє здійснювати формування проектів рішень щодо виконання завдань організації в тій чи іншій сфері діяльності органів управління.

В сучасних умовах стратегічне управління повинне враховувати проблеми нерівномірного розвитку інноваційних технологій у різних регіонах України і домагатися збалансування розвитку територій.

Стратегія економічного розвитку та глибокого технологічного переоснащення виробництва потребує своєчасного виявлення проблемних ситуацій та прийняття необхідних управлінських рі-

шень щодо розробки проектів відповідного профілю. Успішна реалізація всього комплексу завдань економічної та соціальної стратегії значною мірою залежить від врахування закономірностей управлінської діяльності та координації дій регіональних органів управління, місцевих адміністрацій, наукових комплексів, розташованих на певній території. За цих умов можливо досягти стабілізації економіки, для цього є необхідні підстави. За кількістю вчених та інженерів на душу населення Україна входить у перші 25% провідних країн, і в той же час тільки 8% експорту країни припадає на продукцію високотехнологічного сектора. Україна входить у 3% найбільш освічених націй світу (4-та серед 133 країн), у 30% країн із найбільш високими оцінками у середній школі [3].

Створення програм державного рівня є важливою складовою загальної державної політики і спрямоване на формування загальнодержавних, міжгалузевих, внутрігалузевих пропорцій з метою забезпечення збалансованого розвитку економіки, реалізації соціальних завдань. Ефективність державної політики залежить від діяльності управлінських структур за умови наявності оптимального співвідношення централізації та децентралізації, впровадження сучасних інформаційних технологій, надання ланкам управління повноважень для прийняття управлінських рішень щодо виконання поставлених завдань.

Врахування закономірностей в управлінській діяльності, сприяння впровадженню сучасних інформаційних технологій дозволяє досягти оптимальних співвідношень між економічним зростанням і соціальним забезпеченням населення, що є необхідною умовою інтеграції України в ЄС.

1. *Воронков А.А.* Методи анализа и оценки государственных программ в США. – М.: Наука, 1986. – 190 с.

2. *Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента / Пер. с англ. – М.: Дело, 1994. – 702 с.

3. *Цихон Т.В.* Сравнение стран мира методами международного ранжирования // Теория и практика управления. – 2000. – №4. – С. 30.

Козюра І.В.*

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА НОВОЇ ПАРАДИГМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У системі державного управління розвинених країн дедалі більшу роль відіграють сучасні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Стрімке поширення глобальної мережі Інтернет стало основою для зміни пріоритетів у використанні передових ІКТ для задоволення внутрішніх управлінських потреб та зовнішніх зв'язків органів влади з громадськістю. Процес пристосування державного управління (і місцевого самоврядування зокрема) до нової інформаційної ери виявляється в зміні підходів до управління, в його переорієнтації та поступовій трансформації базових принципів. Таким чином, нові ІКТ означають не тільки технологічний прорив, а й нову парадигму електронного врядування на протигагу традиційній, бюрократичній парадигмі державного управління.

Новий рух «перебудови врядування», що розпочався у світі в 80-х рр. XX ст., ставить за мету зміну принципів управління, акцентуючи увагу на потребах та очікуваннях кінцевого споживача державних чи муніципальних (громадських) послуг. Згідно з новою управлінською моделлю проголошуються принципи «уряду-каталізатора» та «самоврядування громади». Нова парадигма передбачає командну роботу, багатоспрямовану мережу, пряму комунікацію між її частинами та швидкий і постійний зворотній зв'язок. Управлінці зміщують акценти з виробничих потреб на задоволення потреб користувачів та контроль, гнучкість у наданні послуг, зовнішню компоненту мережевого менеджменту, інноваційний розвиток. За допомогою ІКТ «електронний уряд» може надавати послуги за індивідуальними замовленнями, враховуючи персональні потреби та преференції [1, 542].

Варто зазначити, що відносно новий феномен «електронного уряду» в практичній діяльності управлінських органів набував поши-

* Начальник відділу досліджень місцевого самоврядування Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України, кандидат історичних наук

рення з багатообіцяючою перспективою, проте без чіткого плану щодо його введення в дію. Так, органи влади отримали можливість бути представленими в он-лайнному режимі, що має широкий спектр застосувань ІКТ у сфері державного управління і місцевого самоврядування. Безсумнівно, надано нову якість відносинам між органами влади та споживачами публічних послуг. Проте все ж відчутне певне розходження між досягнутими результатами та початковими сопдіваннями від запровадження «електронного врядування».

У світовій доповіді ООН і з питань державного сектора «Е-уряд на перехресті» наголошується на тому, що багатоцільове впровадження «електронного уряду» має підтримувати соціальне оточення, яке сприяє людському розвиткові. Таке оточення може бути створено свідомими зусиллями «творення світу». ІКТ самі по собі не призведуть до позитивних змін, покращення якості врядування чи вищої якості життя, тому повинні здійснюватися продумані трансформації у сфері використання передових технологій у державному управлінні. Найбільш важливими застосуваннями е-уряду в майбутньому вбачаються розвиток мережевого уряду, інформаційний менеджмент та творення знань [3].

У сучасний період спостерігається тенденція використовувати «електронний уряд» для заохочення широкої участі громадськості в процесі вироблення рішень, управлінні місцевими справами.

В країнах постіндустріального суспільства поширена ідея формування «електронного уряду» поступово перероджується в ідею цифрової (електронної) демократії, яку загалом можна визначити як «будь-яку форму цифрового обміну інформацією в ході демократичного процесу» [4, 97]. Для інформаційного суспільства характерна партиципаторна демократія з громадянами як активними учасниками виборчого процесу, а під цифровою демократією, насамперед, розуміють саме онлайнове, або Інтернет-голосування.

Щодо он-лайнного голосування в науковій літературі існують дві точки зору. Його прихильники вважають, що воно сприятиме активнішій участі в процесі голосування (наприклад, електронне голосування усуває такі бар'єри, як обмежені можливості пересування чи навіть несприятливі погодні умови), збільшить реєстрацію виборців, особливо у молодіжному середовищі. Противники он-лайнної демократії стверджують, що вона призведе до ослаблення голосів менш забезпечених верств населення і відсторонення від процесу голосування тих, хто відчуває певні інтелектуальні й

психологічні труднощі спілкування в Інтернет-режимі, роблячи результати подібного голосування менш репрезентативними. До того ж така система голосування технологічно залишається вразливою перед зовнішнім втручанням.

Як приклад, у Північній Америці повністю електронне голосування проведено в канадській провінції Онтаріо на муніципальних виборах 2003 р., де для голосування в режимі он-лайн були зареєстровані близько 100 тис. виборців. Пілотне випробування Інтернет-голосування досить успішно також пройшло у Великій Британії та низці інших країн. Після виваженого врахування всіх виявлених недоліків досвід он-лайнного голосування передбачається поширити на всю систему муніципальних виборів і на довибори до законодавчих органів у Канаді [2].

Зміни інформаційного характеру, парадигми державного управління мають глобальний характер, а отже, досвід інших країн щодо реалізації концепції «електронного уряду», Інтернет-голосування може виявитися цілком корисним і для України. Передусім слід активно попрацювати над подоланням перешкод, що сприяють розвиткові практики надання інтерактивних послуг, зростанням рівня поширення Інтернет серед населення України, забезпеченням відкритості та прозорості діяльності органів влади, усуненням законодавчих прогалин щодо застосування ІКТ у державному управлінні та місцевому самоврядуванні.

1. Баєв В. Нова парадигма електронного урядування та її відображення в структурі веб-сайтів органів місцевого самоврядування України // Зб. наук. пр. НАДУ при Президентіві України. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Вип. 2. – С. 540–546.

2. Козюра І.В. Зарубіжний досвід використання інформаційних технологій у місцевому самоврядуванні (канадський експеримент з Інтернет-голосування на муніципальних виборах) // Свобода інформації, прозорість, електронне урядування: погляд громадянського суспільства: (аналітичні доповіді, збірка перекладів документів) / За ред. А.В. Пазюка. – К.: Прайвесі Юкрейн, 2004. – С. 53–54.

3. Світова доповідь з питань державного сектора 2003: Е-уряд на перехресті. – К.: СПД Гошка Ніна Іванівна, 2004. – 258 с.

4. Стрелец І.А. Концепция электронного правительства и ее практическая реализация // США-Канада: экономика, политика, культура. – 2003. – № 5. – С. 90–103.

Кузьменко Т.М.*

СОЦІАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ

Суспільні трансформації сприяли виникненню соціально-політичних та економічних відносин якісно нового типу. Перехідне українське суспільство характеризується динамічністю, несформованістю соціальної структури, яка не відповідає структурі розвинених суспільств. Незавершеність трансформаційних процесів зумовлює поширення невизначеності власної соціальної позиції, неадаптованість, низькі показники соціального самопочуття. Трансформація торкнулася не лише підвалин політичної та економічної сфери, а й вплинула на ціннісно-нормативну сферу. В оцінках науковців та політиків сучасне українське суспільство часто заслуговує на епітет маргінальне.

Вперше у соціологічний обіг поняття «маргінальність» (від латинського *marginalis* – що знаходиться на краю) увів у 1928 р. американський учений Роберт Езра Парк. Маргінальність визначала стан індивідів, що перебувають на межі двох різних, часто конфліктуючих, культур. В основі природи маргінальної людини – почуття моральної дихотомії, роздвоєння і конфлікту, коли старі звички відкинуті, а нові – ще не сформовані. Р. Парк відзначав, що періоди переходу і кризи в житті більшості людей схожі з тими, що переживає іммігрант, коли залишає батьківщину. Правда, на відміну від міграційних переживань, маргінальна криза, визначалася як хронічна та безупинна. Маргінал набуває комплексу негативних психологічних ознак: серйозні сумніви у власній цінності, невизначеність зв'язків із друзями, острах бути ізольованим, хворобливу сором'язливість, самотність і надмірну мрійливість, гіпертрофоване занепокоєння щодо власного майбутнього, уникнення будь-якого ризикованого вчинку, нездатність насолоджуватися і впевненість у несправедливому ставленні оточуючих. Часто внутрішній конфлікт, моральна і психологічна криза, втрата соціальних орієнтирів завершується трагічно.

* Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, кандидат соціологічних наук

Концепцію маргінальної людини Р. Парк першочергово пов'язував із культурною взаємодією, що відбувається на новому рівні цивілізації в результаті глобальних етносоціальних процесів. Маргінальна людина неминуче стає індивідом з ширшим світоглядом, витонченішим інтелектом, більш незалежними і раціональними поглядами.

Однак, у характеристиках маргінальності, зазвичай, переважають негативні аспекти. Зокрема, культурна маргінальність пов'язується з втратою попередньої системи цінностей та невизначеністю нових ціннісно-нормативних засад існування. Цей процес можна екстраполювати на українське суспільство. «Коли людина, яка цінувала людську гідність вище, ніж матеріальну вигоду, раптом змінює свої пріоритети, виявляється, що вона легко може людську гідність виразити у матеріальному еквіваленті... У роки незалежності ми вирішили змінити суспільство і всі його основні засади. ... Серйозною жертвою цих кардинальних змін і стала мораль. У порівнянні з даними двадцятирічної давності, тепер уже більшість людей виявилася «аморальною» [2].

Переважна частина населення (опитування 2005 р.) погоджується з тим, що сьогодні багато з того, в що вірили їхні батьки, руйнується на очах (79%); проблема у тому, що більшість людей взагалі ні у що не вірять (76%); не вистачає справжньої дружби (68%); за теперішнього безладу та невизначеності важко зрозуміти, у що вірити (68%); все так швидко змінюється, що не розумієш, яким законам слідувати (68%); раніше люди краще себе почували, бо кожен знав, як вчинити правильно (61%); людська природа така, що війни і конфлікти будуть завжди (58%) [3].

У характеристиках навколишнього середовища теж прослідковується негативна динаміка та переважають невтішні оцінки: більшість людей спроможні збрехати, щоб просунутися по службі (71%); піти на нечесний вчинок заради вигоди (65%); нікому не довіряти – найбезпечніше (50%); більшість людей в душі не люблять обтяжувати себе заради того, щоб допомогти іншим (57%) [3].

Одним із видів маргінальності є структурна, що відноситься до політичного, соціального й економічного безсилля деяких, позбавлених прав, або поставлених у не вигідне становище сегментів суспільства. Сьогодні в українському суспільстві 78% населення зазначає, що їм не вистачає державного захисту від зниження рівня життя; 69% – порядку у суспільстві та дотримання чинних у країні законів; 68% – стабільності в державі та екологічної безпеки; 67% –

певності у власному майбутньому і можливості дати дітям повноцінну освіту. Сучасних економічних знань та роботи не вистачає 46% громадян. Відносно адаптованими можна вважати 24% населення, якому вистачає вміння жити в нових суспільних умовах [3].

Виділяють *природну маржинальність*, пов'язану зі спонтанною соціальною мобільністю. Вона притаманна усім суспільствам і, як правило, обмежена, не торкається основи існуючої стратифікаційної системи. На відміну від неї, *привласнена маргінальність* носить примусовий характер і супроводжується зниженням соціального статусу цілих соціальних груп і прошарків, викликає значні руйнування традиційних соціальних спільнот, дезінтеграційні процеси в соціальній структурі, що перетворюють суспільство в аморфну масу «атомізованих» індивідів. Українському суспільству властива привласнена маргінальність, в основі якої лежать радикальні суспільно-економічні та політичні зміни. Такий тип можна також визначити як екстремальний, коли індивіди або групи позбавляються своїх традиційних соціальних позицій, що спричинено війною, революцією, структурними зрушеннями в економіці тощо.

Маргіналізація є прямим наслідком структурних змін, пов'язується зі втратою самоідентифікації у суспільстві. Маргінальний стан властивий значній частині українського населення. Технологічні, соціальні і культурні зрушення останніх десятиліть додали проблемі маргінальності якісно нові риси. Глобалізація, урбанізація, масові міграції, інтенсивна взаємодія між носіями різних етнокультурних і релігійних традицій, вплив на населення засобів масової комунікації – усе це призвело до того, що маргінальний статус став у сучасному світі не стільки винятком, скільки нормою існування мільйонів людей.

1. *Голенкова З.Т., Игитханян Е.Д., Казаринова Н.В.* Маргинальный слой: феномен социальной самоидентификации // Социс.– 1996.– №8.

2. *Головаха Є.* Якщо людина звинувачує в аморальності... // for-ua.com.

3. *Паніна Н.* Українське суспільство 1994–2005: Соціологічний моніторинг. – К., 2005.

4. *Прибиткова І.М.* Особа маргінальна («проміжна») // Соціологія: короткий енциклопедичний словник. – К., 1998.

5. *Стариков Е.* Социальная структура переходного общества (опыт инвентаризации) // Полис.– 1994.– № 4.

Сивак А.В.*

ДЕМОГРАФІЧНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Розумінням сучасного інформаційного суспільства, його суб'єктами виступають такі домінуючими виміри: людина, наука, держава. Світ окремої людини – найскладніший вимір інформаційного суспільства. У цьому контексті актуальною проблемою є соціально-економічне становище людей похилого віку, морально-етичний аспект ставлення держави та громадян до літніх людей.

За останні 50 років на фоні зниження народжуваності середня тривалість життя у світі збільшилася майже на 20 років і досягла 66 років. У результаті зростає абсолютна чисельність людей похилого віку, підвищується їхня частка в загальній кількості мешканців Планети. Феномен істотного збільшення питомої ваги у віковій структурі населення людей похилого віку в промислово розвинених країнах називають «демографічним старінням», «старінням або постарінням населення», «сивим суспільством». Таким чином, старіння населення – одна з тих проблем початку ХХІ ст., що багато в чому буде визначати мінливий характер буття і життєдіяльності людей.

У європейських державах, де це явище почало усвідомлюватися політичними лідерами і науковою громадськістю, активно обговорюються можливі стратегічні перетворення базових інститутів, зв'язаних із доходами населення, способів регулювання ринків праці, демографічних і міграційних систем, а також систем соціального забезпечення, здатних зменшити соціально-економічні наслідки старіння населення. Мова йде не тільки про підтримку високої якості життя громадян і перспектив економічного розвитку в умовах глобалізаційних викликів, але й про збереження національної і державної ідентичності.

Проблема старіння населення досить актуальна і для нашої країни: частка літніх, старих і дуже старих людей неухильно збільшується. При цьому процес старіння українців співпав із періодом сус-

* Старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики та НАН України

пільних перетворень, які викликали погіршення соціального стану більшості літніх, різко загостривши проблему незатребуваності цієї категорії громадян, що веде до їх виключення зі сфери економічної діяльності, культурного і соціально активного життя.

Багато дослідників зазначають, що в Україні (причому більшою мірою, ніж за рубежом) переважає вікова ціннісна асиметрія, а найчастіше і дискримінація щодо літніх груп населення. Уже звичними стають нелегітимні відмови в прийомі на роботу і звільнення літніх працівників, їхнє виключення з інших форм соціального життя. На ринку праці люди похилого віку можуть розраховувати в кращому випадку на низькооплачувану, малокваліфіковану і неprestижну роботу, або на працевлаштування «без трудової книжки».

У своїй переважній більшості літні українці позбавлені можливості купувати якісні товари і послуги, що є протиприродним для промислово розвинених держав, де саме пенсіонери – цілком платоспроможна група населення. Тому українські пенсіонери своє життя найчастіше характеризують «формулою трьох «Д» – «доїдаємо, допиваємо, доношуємо».

«Третє покоління» у нашій країні недоодржує освітні, медичні і культурні послуги. Дискримінація цієї категорії громадян виявляється й у державній політиці: ставлення до людей похилого віку будується не на морально-гуманістичних принципах, а суто на утилітаристських позиціях, що базуються на пріоритетах, по суті, «біологічного» (вікового) характеру. Для людей похилого віку «ліфти соціальної мобільності» працюють, як правило, лише в напрямку зниження їхнього соціального статусу і погіршення якості життя.

Такий контрпродуктивний і соціально несправедливий підхід приводить до «звуження» соціальної політики, у межах якої соціальні, економічні і культурні проблеми літніх зводяться до оцінки і регулювання витрат на соціальне забезпечення пенсіонерів. Практично не беруться до уваги потенційні можливості цієї категорії громадян, включаючи їхній позитивний вплив на молодші та середні вікові групи.

Усе більш очевидною стає необхідність подолання нетерпимого ставлення до людей літнього віку, виховання культури толерантності, розробки світоглядних установок на «інтегровану старість» і формування «суспільства для всіх вікових категорій», що базується на принципах взаємозалежності, взаємності і справедливості.

У цьому зв'язку слід зазначити, що в низці країн (насамперед, у Франції, Великій Британії і США) в останні роки ставлення до літнього покоління стало змінюватися, робляться спроби сконструювати

нову модель життєвого курсу в старіючому суспільстві. На національному і корпоративному рівнях почали застосовуватися механізми активізації особистісного потенціалу літніх, різноманітні соціальні, рекреаційні, комунікативні, освітні практики інтеграції людей похилого віку в соціальне життя, включаючи трудову діяльність.

Пильної уваги заслуговують наукові нароби західних фахівців у цій сфері, а також намітилося прагнення найбільш популярних ЗМІ до формування позитивного іміджу старості, що дозволяє сприймати людей похилого віку як носіїв культурних традицій, професійного і життєвого досвіду.

Щоб старіюче суспільство процвітало, на макрорівні необхідно сформувати ефективну модель стимулювання «заробляння» гідної пенсії, надійні механізми соціальної підтримки, розширити доступ до освіти для дорослих, широко використовувати практику поступового виходу на пенсію, надати людям похилого віку можливість працювати неповний робочий день, одержувати якісні медичні послуги.

Великий масив демографічних, соціальних, економічних і медичних задач, пов'язаних зі створенням сприятливих умов для життєдіяльності літнього населення, можна вирішити лише на основі системного підходу, що базується на триєдності таких понять, як «взаємодопомога», «соціальна справедливість» і «довіра».

Крім того, зростає потреба в державних соціальних програмах, що включають надання профілактичних послуг особам передпенсійного віку та медичної допомоги.

Зупинити процес старіння населення неможливо, оскільки він – об'єктивний і незворотній наслідок суспільного прогресу: підвищення рівня життя, поліпшення якості харчування, житла, охорони здоров'я, навколишнього середовища. Тому при розробці соціально-економічної і демографічної політики щодо старіння населення основні зусилля держави мають бути спрямовані на такі завдання:

1. Подолання стереотипу літньої людини як безпорадного, нездібного до творення споживача суспільних ресурсів, створення і підтримка в суспільстві іміджу літнього громадянина як носія потужного творчого, інтелектуального і духовного потенціалу.

2. Законодавче забезпечення реалізації літніми людьми як загальних прав людини, так і пов'язаних з віком прав на соціальний захист, освіту, індивідуальний розвиток та самореалізацію в старості.

3. Залучення літніх людей до активної участі у суспільному, культурному, духовному житті.

4. Запобігання поширенню бідності серед літніх людей.

5. Забезпечення можливості зайнятості літніх людей за обраними ними видом, характером та тривалістю праці. Сприяння самозайнятості пенсіонерів.

6. Поширення доступу літніх громадян до нових знань, освітніх та тренувальних програм; ширше використання знань та досвіду літніх людей у вихованні нових поколінь; сприяння взаєморозумінню між поколіннями, міжпоколінній інтеграції.

7. Скорочення дії кумулятивного ефекту несприятливих чинників, які підвищують ризик хвороби або інвалідності в літньому віці; сприяння поліпшенню та підтримці здоров'я в старості; забезпечення широкого доступу до якісної діагностики та лікування для пацієнтів похилого віку.

Універсальної відповіді на вирішення поставлених питань звичайно ж сьогодні бути не може – ні силовий авторитет держави, ні єдино вірний науковий підхід не дадуть змоги відповісти на ці питання однозначно. Головне, щоб ця проблема не залишилася непоміченою, ефективність її вирішення буде залежати від гармонійної взаємодії, розуміння та підтримки один одного, суспільства і держави.

Новікова Т. *

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ІНТЕРНЕТ – НЕОБХІДНА УМОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Високий рівень розвитку економічної, технічної та наукової сфер – характерна особливість третього тисячоліття. Завдяки новітнім технологіям, що сприяли структурним змінам економіки, відбувся відхід від виробничого сектора до сектора послуг, а саме до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Поява цифрових засобів обробки інформації, стрімкий розвиток електроніки, оволодіння людиною космосом, створення супутникових технологій зв'язку,

* Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики і НАН України

розробка інформаційних мережевих технологій і створення Інтернет дали поштовх сучасній інформаційній революції.

ІКТ і надані з їхньою допомогою електронні послуги були визнані основним пріоритетом національної економіки, оскільки вони мають здатність генерувати зростання в усіх секторах економіки, підвищувати продуктивність і таким чином спричиняти стійке зростання економіки в цілому.

Україна – це держава з великим розумовим потенціалом. Індекс освіченості її населення становить 98%. Надбанням української науки є створення у 1952 р. третього у світі комп'ютера (після США та Великої Британії), школа кібернетики та обчислювальної техніки. Прагнення інтегруватись у європейські структури, інноваційний шлях розвитку потребують впровадження ІКТ, створення ефективної мережі Інтернет.

ІКТ та Інтернет-послуги – це інноваційна складова економік розвинутих країн світу. Україна не може залишатись осторонь інформаційно-комунікаційного простору. Після підписання Президентом України 31 червня 2000 р. Указу «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» розвиток інформаційних систем у нашій країні отримав як підтримку з боку уряду, так і контроль [1].

За оцінками аналітиків в індустрії програмного забезпечення України зайнято близько 25 тис кваліфікованих спеціалістів. У 2000 р. кількість користувачів Інтернет в Україні становила 150–200 тис. осіб, у 2003 р. 900 тис., а нині – 2,5 млн. або 5,1 % всього населення. Згідно з прогнозами експертів у 2006 р. наша країна має вийти на рівень 20% Інтернет-користувачів від загальної кількості населення. Не дивлячись на таке значне зростання кількості користувачів Інтернет, обсяг Інтернет послуг в Україні все ще досить малий. В основному він обмежується доступом до web-ресурсів і електронною поштою. Для порівняння: рівень охоплення мережею Інтернет в Європі – 36%. За індексом телекомунікаційної підготовленості (Network Readiness index) Україна посідає лише 70 місце серед 80 країн, за рівнем використання сучасних інформаційних технологій – 82 місце (серед 104 країн світу) [2].

Економічна ефективність ІКТ як інноваційної складової економіки країн у міжнародному економічному співробітництві не потребує доказів. Наша епоха – це епоха інформаційних технологій, епоха цифр. В основі цифрової трансформації світу – мережа Інтернет,

що забезпечує доступ до інформації, комунікації, комерції, розваг. Впровадження інформаційних технологій дає змогу досягти високого рівня кваліфікації працюючого населення, підвищити конкурентоспроможність, сприяти формуванню нових галузей економіки.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій веде до підвищення продуктивності праці, до економічного зростання. Отже, існує причинно-наслідковий зв'язок: низька продуктивність праці веде до падіння економічного зростання, яке, у свою чергу, руйнує соціальну модель. Однією з ключових причин низької продуктивності праці в Україні, порівняно з розвинутими європейськими країнами, є низький рівень інвестицій у розвиток науки і нових технологій, у тому числі інформаційно-комп'ютерних, хоча в даний час в Європі відбувається спад інвестування в наукові дослідження і дослідні розробки, що викликає тривогу Єврокомісії. Якщо до 2010 р. в Європі заплановано 3% ВВП на даний напрямок, то в Україні інвестиції в науку і дослідження становлять 0,5% ВВП.

Збільшення асигнувань у НДДКР, удосконалення навичок у галузі інформаційних технологій і комунікацій є головним чинником у визначенні майбутнього економічного становища України у світі.

Активно проникають інформаційні технології у сферу комерції. Якщо у 1996 р. загальний обсяг операцій у країнах-членах СOT за допомогою електронної комерції становив 2,7 млрд. дол., то в наступні два роки він збільшився майже в 30 разів і в 1998 р. досяг 75 млрд. дол. У 2000 р. – зріс у 5 разів (до 377 млрд. дол.) [3].

Україна, готуючись до вступу в СOT та ЄС, не може стояти осторонь цих процесів.

У 2005 р. в Україні видане перше свідоцтво про акредитацію центру сертифікації ключів електронного підпису. Тепер кожна фізична особа буде мати можливість засвідчувати електронні документи своїм власним електронним підписом, який має однакову юридичну силу з власним підписом чи печаткою. Введення електронного підпису набагато спростить документообіг.

Завдяки інформаційним і комунікаційним технологіям розвиваються, з одного боку, нові форми взаємодії на ринку праці, а з іншого – з'являються та динамічно розвиваються нові форми зайнятості.

Тобто з'явився так званий електронний ринок праці – середовище в якому відбувається обмін інформацією про вільні вакансії та наявну робочу силу, що дає можливість для кадрових служб компанії швидкого, дешевого і якісного пошуку необхідних фахівців. З

кожним роком частка компаній, що ведуть пошук персоналу через мережу Інтернет зростає. Взаємини на он-лайнному ринку праці з приводу пропозиції та пошуку роботи, що здійснюються між роботодавцями, працівниками та посередниками отримали назву електронного рекрутингу, який перетворився в один з сегментів електронного бізнесу.

ІКТ-технології створили унікальну можливість для кожного індивіда для виходу у віртуальний ринок праці, відкрили унікальний світ необмежених можливостей, реалізація яких залежить лише від самого індивіда.

З поширенням ІКТ відбуваються значні зміни у структурі зайнятості, виникають нові, або модифікуються старі професії, створюються високооплачувані робочі місця в усіх галузях економіки.

Слід зауважити, що використання інформаційних технологій можуть впливати на підвищення соціального статусу тих, хто втратив роботу, чий рівень життя нині характеризується як «межа малозабезпеченості», тих, хто живе з вродженими вадами. Інформаційні технології надають для них шанс самостійно знайти роботу, створити власний добробут.

Крім того, електронні послуги дозволяють знайти і отримувати медичні послуги, послуги транспорту, освіти, збереження культурного спадку. Звичайно, для цього повинен бути вільний доступ в Інтернет, але, як відомо, послуги даного виду зв'язку є досить дорогими для тих, хто втратив роботу чи є малозабезпеченим. У багатьох галузях промисловості в нашій країні не вистачає фахівців. Охоплення дедалі ширших верств населення мережею Інтернет є необхідною умовою того, що нові вакансії будуть не тільки створені, а й забезпечені кваліфікованими працівниками. Державі, підприємцям та громадським установам слід працювати разом, щоб забезпечити однаковий доступ до нових технологій, подолати соціальний бар'єр між користувачами і тим, хто не користується Інтернет.

Електронні послуги – це важливий інструмент соціального розвитку, шанс для широких соціальних верств знайти роботу, кращі умови праці, якісну освіту, купити чи продати, не виходячи з дому, знайти середовище для спілкування.

Отже, у наш час, коли рівень безробіття в країні, в т.ч. серед молоді, дуже високий, оволодіння ПК, Інтернет, використання телекомунікаційних технологій є базовими компетенціями, які необхідні працівникам усіх галузей і однією з умов підготовки людей до зайнятості на нових робочих місцях.

Із вищезазначеного випливає, що на розвиток галузі інформаційних та телекомунікаційних технологій в Україні впливають чинники, типові для більшості пострадянських держав:

- майже повна відсутність теоретичних досліджень і практичних розробок з питань формування інформаційного ринку;
- загальне відставання від світового рівня розвитку технічної бази;
- недостатній рівень фінансування НДДКР у галузі ІКТ та Інтернет;
- недостатнє визнання ролі вчених і їх внеску в підвищення добробуту людей;
- низький рівень комп'ютеризації населення;
- висока вартість зв'язку;
- брак реклами наявних інформаційних ресурсів;
- фрагментарне вирішення проблем інформаційного ринку поза єдиною організаційною та соціально-економічною моделлю розвитку.

Для сприяння розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернет-послуг, на наш погляд, необхідно:

- поширення комп'ютерної грамотності: прискорення комп'ютеризації системи середньої освіти за рахунок державного бюджету;
- податкові преференції щодо товарів та послуг, що реалізуються через Інтернет;
- забезпечення мережі Інтернет в селах;
- знизити тарифи за користування мережею Інтернет у сільській місцевості;
- стимулювати інвестиції на НДДКР у розвиток ІКТ та Інтернет.

1. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні: Указ Президента України від 31 червня 2000 р. // zakon.rada.gju.ua.

2. *Иноземцев В.* Восставшая из пепла Европейская экономика в XX веке // МЭ и МО.– 2002.– №1. – С. 3–13.

3. *Шершнеv Е.* Информатизация общества и экономика США // США–Канада. Экономика, политика, культура.– 2002.– №1. – С. 18–33.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСТВА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Вітер Д.В.*

ДУХОВНО-ЦІННІСНИЙ ЗМІСТ ІДЕОЛОГІЇ В ПРОЦЕСАХ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У процесі соціального розвитку суспільства, основою якого є соціальна нерівність, може бути втрачена свобода самоствердження особистості. Суспільство, що наслідує комуністичні ідеали соціальної рівності, в процесі або навіть лише в намаганнях забезпечити солідарність людей також приходить до обмеження самоствердження особистості. Це об'єктивний процес, обумовлений не тільки соціальною відчуженістю індивіда від суспільства, але й відчуженістю засобів виробництва, які залишаються в монопольному володінні держави. Юридичне колективне право власності на засоби виробництва є суто формальним. Отже, формальним є й розподіл вироблених суспільних благ, унаслідок чого соціальна нерівність залишається і прогресує. Індивід володіє засобами виробництва та часткою суспільних благ формально і декларативно.

Критичне ставлення до суспільства, соціальної дійсності є важливим моментом розвитку особистості, реалізації її індивідуальності тощо в процесі засвоєння суспільних духовних цінностей.

Кожний індивід є часткою суспільства, його продуктом у тому сенсі, що саме в суспільстві індивід формується, розвивається та змінюється, стає особистістю. Але індивід бачить суспільні проблеми, які безпосередньо пов'язані із суспільними відносинами, суб'єктивно, адже ці проблеми виникають із протиріччя внутрішньо-

* Старший науковий співробітник Інститут проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ при Президентові України

го (індивіда) та зовнішнього (суспільства) в процесі розвитку суб'єкт-об'єктних та суб'єкт-суб'єктних відносин. Тому критика суспільства призводить до реформування соціальних відносин, у яких відчужений від суспільства та суспільних благ індивід змушений знищувати свою індивідуальність, яка є продуктом соціалізації. Важливе місце в цьому процесі займає ідеологія – суспільна або державна.

У процесі історичного розвитку суспільства ідеологія набуває конкретного духовно-ціннісного змісту, який не завжди адекватно відображає соціальні та індивідуальні пріоритети суб'єктів соціального буття.

Наприклад, реформування суспільних відносин в умовах корупції та монополії у сфері розподілу суспільних благ, незалежно від офіційної ідеології держави, не є розвитком, а лише регресом економіки на стадії раннього капіталізму.

Посилення монопольного становища транснаціональних корпорацій (ТНК) в умовах глобалізації світової економіки безпосередньо впливає на структуру розподілу у сфері суспільних відносин окремих держав. Корупція і монополія у сфері розподілу є проблемою, яка виходить за межі держави, досить стійко характеризуючи процеси розвитку світової економіки, а отже, й суспільних відносин, їхню специфіку.

Обмеження виробництва (криза перевиробництва) використовується для змінення суспільної системи, рушійною силою якої є прагнення до прибутку. Основним пріоритетом держави в подібних умовах стає винятково економічна складова соціального розвитку суспільства. Загальні економічні умови життя впливають на кожен особистість, а ступінь впливу залежить від класової та національної приналежності, економічних і матеріальних умов, індивідуального життєвого досвіду.

Світовий досвід свідчить про необхідність створення ідеології, головна ідея якої в тому, що держава та її інституції, ТНК і монополії в глобальному світі повинні, насамперед, служити суспільним інтересам, на відміну від безпосередньої цілі задоволення своїх приватних інтересів – присвоєння суспільних благ, їх частки (разом зі створенням, виробництвом, розподілом та перерозподілом) тощо. Але це тільки форма капіталізму «з людським обличчям». У сучасному світі ТНК і монополії, а також держави, що підпадають під їх вплив, потрапляють у залежність від них (наприклад, фінансову) прагнуть найчастіше до підкорення суспільства своїм інтересам, присво-

ення більшої частки суспільних благ. Внаслідок цього відбувається відчуженість влади та її інституцій від цінностей, очікувань, інтересів значних верств населення, що за умов відсутності ідеологічної системи спричиняє загострення соціальної кризи в суспільстві. Влада стає більш корумпованою та реалізує інтереси окремих кланових соціальних «новоутворень». Створюється «нова» ідеологія, основною ідеєю якої є не розбудова соціального суспільства, громадянської держави, а навпаки реалізація та задоволення власних приватних інтересів, що не співпадають із загальними інтересами та пріоритетами суспільства. В подібних умовах відбувається загострення протиріч соціального розвитку суспільства, суспільство різко поляризується, що проявляється у відчуженні індивіда від суспільства. Відсутність державної ідеології сприяє занепаду соціокультурного розвитку індивіда, призводить до руйнування особистості, викликаючи до життя деструктивні феномени суспільного життя.

Тобто, ситуація, коли ідеологія відсутня зовсім, або ж коли її змістом не є духовно-ціннісні пріоритети суспільства та кожного окремого суб'єкта соціального буття, сприяє занепаду соціокультурного розвитку суспільства.

Процеси глобалізації та інтеграції обумовлюють необхідність реформування економічної та соціально-політичної системи держави. Загальні тенденції соціального розвитку суспільства на засадах гуманістичного світосприйняття, розбудова громадянського суспільства, процеси державотворення в цілому залежать не тільки від зовнішніх чинників, які прискорюють чи стримують вирішення цих питань. Вони також залежать від врахування особливостей менталітету, національної культури, рівня розвитку суспільної свідомості тощо.

Наповнення ідеології духовно-ціннісним змістом дозволяє реалізувати в суспільне життя кращі духовні ідеали, що накопичувались та поділяються більшістю суб'єктів соціального буття в процесі історичного розвитку суспільства.

Туркот М., Бондаренко Г.*

ПЕРЕВАГИ ТА ВАДИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Інформаційні технології відіграють важливу роль у суспільстві – вони дозволяють швидко обробляти величезні банки інформації, змінюють структуру комунікації між людьми, впливають на всі сфери людського життя.

За допомогою інформаційних технологій прискорюється процес прийняття рішень та їхнього втілення, вивільняється частина робочого часу людини та росте необхідність у нових знаннях, потреба у відповідних послугах. Цей процес виявляється в зміні соціальної структури суспільства, його переорієнтації та трансформації цінностей. Швидкість та масштаби цього процесу весь час збільшуються. Це не могли не помітити філософи та політологи, досліджуючи процес суспільного прогресу в розвинутих країнах, що і призвело до появи теорії постіндустріалізму, інформаційного суспільства, постінформаційної цивілізації.

Зараз у світі відбувається значне зростання обсягів інформації, знання диференціюється та спеціалізується, неминуче зростає сфера послуг, тому процес становлення інформаційної цивілізації є об'єктивним і закономірним. Високорозвинуті держави світу вже пройшли початковий етап становлення суспільства інформаційної демократії. Деякі країни перебувають на заключній фазі індустріалізму, треті – ще не мають навіть більш-менш розвинутого індустріального сектора. Поява та швидкий розвиток глобальної мережі Інтернет також вплинули на розвиток інформаційного суспільства. Завдяки Мережі стираються кордони між державами, це новий тип суспільної комунікації, нова модель спілкування між суб'єктами світового співтовариства, яка відкриває нові горизонти інформаційного обміну в межах майже всього світу.

Потрібно зазначити, що введення в науковий обіг терміна «інформаційне суспільство» нерозривно пов'язане з іменем японсько-

* Студенти Національної академії управління, м. Київ

го вченого Й. Масуди та його працею «Комп'ютопія», у якій узагальнено основні положення та характеристики інформаційного суспільства. Учений здійснив порівняльний аналіз індустріального та інформаційного суспільства, яке виростає з нього. «Інформаційне суспільство, – зазначає Й. Масуда, – відкриє нове поняття свободи і рівності, що втілюватиме свободу прийняття рішень і рівність можливостей. Найбажанішою свободою буде та, **яка передбачає вільний вибір людиною напрямку реалізації цінності часу в процесі використання доступного для неї майбутнього часу**. Назвемо це свободою рішення. Йдеться про вибір цілеспрямованої дії і право вільно визначати, як використовувати майбутній час для досягнення мети. Це має стати визначальним правом людини у майбутньому інформаційному суспільстві».

Інформаційне суспільство – словосполучення, що вимагає розшифрування. Кожний, хто вживає термін «інформаційне суспільство», розуміє його по-своєму, а іноді дає хибне визначення цьому поняттю.

Як вже зазначалося, поняття «інформаційне суспільство» вперше з'явилось в праці Й. Масуди «Комп'ютопія». Цей термін утворився з двох слів «комп'ютер» та «утопія». Учений-футуролог змалював переваги інформаційного суспільства, а також його вади і потенційні небезпеки. Більше того, Й. Масуда не тільки застерігав від імовірних небезпек, але й пропонував, на наш погляд, оптимальні шляхи їх запобігання і мінімізації. Він наголошував, що людство постало перед «суворою альтернативою», а саме, вибором між «двома протилежними моделями майбутнього»: між комп'ютопією, тобто справді демократичним, правовим інформаційним суспільством, та автоматизованою державою, бо є серйозна небезпека того, що ми рухаємося у напрямі контрольованого суспільства. Пояснюючи причини такої небезпеки, Й. Масуда зазначав, що це відбувається внаслідок того, що впродовж перших 15–20 років комп'ютери використовувалися, насамперед, військовими та іншими урядовими структурами, зокрема службами безпеки, внутрішніх справ тощо. «Ця ситуація стала причиною істотного уповільнення в демократичному застосуванні комп'ютерів», – наголошував учений.

Японський дослідник визначив досить ефективні шляхи, методи та засоби формування і вдосконалення демократичного інформаційного суспільства і сам виділив три головні соціальні типи проблем інформаційного суспільства: футурошоки у зв'язку зі швидкими соціальними трансформаціями, тобто люди мають бути готові до

того, що завтра їхня робота стане непотрібною, адже нові технологічні розробки з'являтимуться дуже швидко. І з цього можна зробити висновок, що з'являється нова проблема перекваліфікації вже непотрібних кадрів; другою важливою проблемою інформаційного суспільства може стати тероризм; у праці Й. Масуди проголошується сувора самодисципліна і суспільний внесок, але не кожна людина може себе самодисциплінувати і робити суспільний внесок.

Як і будь-який революційний процес, перехід до інформаційного суспільства може мати непередбачувані наслідки. Завдання полягає не в тому, щоб планувати його розвиток, а в тому, щоб запобігти можливим негативним наслідкам. Небезпечний поворот подій цілком імовірний. Достатньо уявити собі ситуацію, що виникне при монополізації планетарної інформаційної системи і її підпорядкування егоїстичним інтересам окремих груп людей. Але, на нашу думку, формування інформаційного суспільства – колективна турбота всього людства, і якщо зробити все правильно, то всі ми матимемо взаємну вигоду.

Краснопівцев О.*

ПОДОЛАННЯ ЦИФРОВОЇ НЕРІВНОСТІ – ШЛЯХ ДО ПОБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У Програмі розвитку ООН 1997 р., яка охопила практично всі відомі на той час глобальні загальнолюдські проблеми і окреслила вектори розвитку землян, уперше пролунала проблема цифрової нерівності, цифрової пірви (digital divide), що згодом одержала великий резонанс у світі. Спочатку ця проблема була сприйнята громадськістю неоднозначно. Згодом дискусії перейшли в площину розробки практичних рекомендацій з подолання цифрової нерівності як у міжнародному масштабі, так і масштабах окремих держав.

Нерівність є причиною конфліктів і соціальних катаклізмів різних масштабів у соціальних групах і державах. Тому світове співтова-

* Студент Національної академії управління, м. Київ

риство, насамперед, розвинені країни докладають зусиль для нейтралізації загроз глобальної і локальної стабільності, які спричинені нерівністю.

Однак, слід зазначити те, що реальної, фактичної політичної, соціальної й економічної рівності громадян і держав поки ще ніхто не досяг, та й навряд чи це відбудеться в майбутньому людства.

Нерівність – це погано чи добре? З одного боку, безумовно, соціальна нерівність окремо взятих людей або держав – явище негативне, але з іншого – усвідомлена нерівність є могутнім стимулом для прогресивних соціальних перетворень, для розвитку окремих людей, соціальних груп і в цілому держав.

У випадку забезпечення потенційного рівного доступу до соціальних, економічних, культурних, освітніх, технологічних можливостей для всіх людей, усіх держав їм надається реальна потенційна можливість досягти рівності. І уже від їхньої волі, їхніх зусиль залежить чи буде продовжуватися фактична нерівність, чи вона буде усунута. Тому вирішення проблеми усунення нерівностей повинна лежати не в площині забезпечення фактичної рівності, а в площині забезпечення потенційної рівності в доступі до можливостей реалізації своїх потреб, рівень і якість яких визначається суб'єктом цих потреб.

Сьогодні найбільш поширене таке визначення: цифрова нерівність – поділ суспільства, країн на основі нерівного доступу до сучасних інформаційних технологій.

Цифрова нерівність є наслідком інших нерівностей. Дійсно, люди, які мають невисокий дохід, низький освітній рівень, вік вище за середній, що проживають у сільській місцевості в країнах з неефективною економікою мають набагато менше шансів одержати доступ до сучасних інформаційних комп'ютерних технологій, ніж молоді випускники університетів, які працюють у центральних офісах багатих транснаціональних компаній. Але, з іншого боку, з урахуванням сучасних реалій цифрова нерівність може стати причиною поглиблення традиційних нерівностей. Таким чином, ми маємо своєрідне замкнуте коло – цифрова нерівність є наслідком інших нерівностей і, у той же час, поглиблює інші, історично більш ранні, нерівності.

Таким чином, приходимо до більш широкого визначення: цифрова нерівність – нерівність, яка поглиблюється у доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей унаслідок нерівномірного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій.

Практично на можливість доступу до інформаційних комп'ютерних технологій впливають і економічне становище, і освітній рівень,

і вік, і місце проживання громадян. Ці чинники носять загальний характер і лежать в основі багатьох видів нерівностей. Однак, існує особлива група чинників, які впливають на зменшення саме цифрової нерівності. Це наявність у державі розвиненої сучасної телекомунікаційної мережі, що відповідає повнофункціональній інформаційній інфраструктурі, системи освіти, орієнтованої на комп'ютерні технології, наявність відповідної атмосфери, яка сприяє затребуваності інформаційних технологій у суспільстві тощо. Саме ці чинники реально впливають на ступінь цифрової нерівності у суспільстві.

Значимість і актуальність будь-якої проблеми може бути оцінена тільки в контексті основних системних пріоритетів усього суспільства.

Якщо для України не важливі її місце і роль у міжнародній політиці й економіці, якщо її як європейську державу не цікавить реальна рівноправна участь у європейських міжнародних структурах, у тому числі й економічних, якщо українську державу не цікавить підвищення рівня життя своїх громадян, конкурентоспроможність на міжнародному ринку товарів її підприємств і праці її громадян, то проблема цифрової нерівності не актуальна і може бути забута.

Безсумнівно, ми все це розуміємо і нам це важливо і небайдуже. Тому як і для всіх країн світу, проблема цифрової нерівності актуальна й для України

Світове співтовариство напрацювало різні рецепти подолання цифрової нерівності. Серед них такі:

- формування національної стратегії, міжнародної і внутрішньої політики, сприятливої законодавчої, суспільної, економічної атмосфери у сфері інформатизації, у сфері використання інформаційних комп'ютерних технологій;

- забезпечення потенційної можливості повсюдного технологічного доступу населення до інформаційних комп'ютерних технологій за рахунок об'єднання зусиль державного і приватного секторів економіки щодо розвитку інформаційної інфраструктури;

- сприяння збільшенню кількості послуг населенню і бізнесу, наданих за допомогою інформаційних комп'ютерних технологій;

- концентрація зусиль держави і суспільства для створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів (контента) на основі врахування національних, світоглядних, політичних, економічних, мовних, культурних, релігійних та інших аспектів розвитку України;

- забезпечення можливості придбання знань, умінь і навичок використання інформаційних комп'ютерних технологій у процесі

одержання базової, спеціальної і вищої освіти, а також створення умов для одержання початкових знань і навичок у цій сфері для всіх верств населення;

- створення системи мотивацій впровадження і бажання використання інформаційних комп'ютерних технологій для формування широкого попиту на використання таких технологій у всіх сферах життя суспільства.

Досвід багатьох країн свідчить, що в процесі формування національної стратегії, виявляючи політичну волю, проблему забезпечення широкого використання інформаційних комп'ютерних технологій у всіх сферах життя суспільства необхідно поставити в один ряд з іншими найважливішими для нашої країни проблемами – подолання бідності, поліпшення освіти, підвищення якості медичного обслуговування тощо.

Лапін В.А. *, Сандул Г.О.*

ДУАЛІЗМ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ: ОБЩИННІСТЬ ТА ІНДИВІДУАЛІЗМ

Проблема дуалізму української ментальності, на перший погляд, таки очевидна, історично доведена. З іншого боку, це глибинна проблема, пов'язана зі свідомістю, психологією і навіть підсвідомістю етносу.

Отже, індивідуалізм чи общинність? Порівняємо питому вагу цих понять у нашій ментальності, спробуємо витлумачити їх та введемо оптимальний варіант їх поєднання. Основним контекстом, у якому буде йти обговорення проблеми, буде контекст загальноукраїнського державотворення та формування підвалин справжньої української нації та суспільства.

Отож, чи є індивідуалізм головною причиною бездержавності українства? Чи може індивідуалізм – це запорука побудови майбутнього розвиненого суспільства в Україні?

* Студенти Національної академії управління, м. Київ

Щодо поняття «український індивідуалізм» влучно висловився В. Липинський. Він, узагальнюючи, дав йому дефініцію «анархійного», пов'язавши його з «прокляттям Великого Степу». Остання теза найбільш влучно передає сутність українського індивідуалізму щодо можливостей творення (а на сучасному етапі розвитку – підтримання життєздатності) національної держави. Деякі дослідники зазначають у цьому зв'язку, що український індивідуалізм переходить певні межі і веде нас у провалля анархізму. Зазначимо, що справа може полягати не в «переході межі», а в тому, що інколи дуже важко «дійти» до межі. Тобто український індивідуалізм, на наш погляд, не підіймається на макрорівень і існує лише в мікроегоїстичній сфері.

Про які межі українського індивідуалізму ми можемо говорити? На думку більшості дослідників, слід говорити не про «безмежний», а про захований у суто побутовій сфері власних інтересів український індивідуалізм. Про це красномовно свідчать характерні народні вирази: «моя хата з краю, нічого не знаю», «нижче трави, тихіше води» тощо.

Цікавою в контексті нашої проблеми є також думка про те, що в **українській психіці домінує жіноче начало**. Але жіночість, на наш погляд, це не завжди слабкість. Жіночість в українському розумінні – це і відповідальність (згадаймо хоча б славнозвісних козачок), і незламність переконань, і життєва послідовність. Цим, зокрема, пояснюється невимовна духовна «впертість» українців.

Проте український індивідуалізм можна обернути і в позитивне для суспільства русло. Український індивідуалізм іноді може виступити як першоджерело громадянського суспільства, яке базується саме на єдності усвідомлених індивідуальних рис особистостей. А індивідуалізм, на наш погляд, якраз і виступає основою творення свідомого суб'єкта громадянського суспільства.

Далі звернімо свій погляд на **форми організації українства**, які опосередковані тим самим індивідуалізмом. Цілком зрозуміло, що, маючи інтроверсивні індивідуалістичні особливості, українство завжди тяжіло до малих форм самоорганізації, мотивуючи це все тим же висловом: «моя хата з краю». Існує думка, що нам просто ніколи не потрібна була власна держава, власне розвинене суспільство. Чи може ми все ж таки відчували в цьому потребу, але не мали змоги це реалізувати?

І саме тут виникає питання про **общинність. Що це? Рудимент часів Аратти і Трипілля? Чи стратегічний принцип європейської нації? І чи справді ми маємо шанс лише на малі форми са-**

моорганізації? І чи маємо ми змогу реалізувати їх на макрорівні? І чи стоїть на заваді цьому все той же індивідуалізм?

Виникає нова низка питань: **чи є українська общинність втіленням прагнення українського етносу до загального єднання, братерства та рівності? Чи общинність є гальмом соціального розвитку українського народу через її агресивну, «стадну» або навіть експенсійну природу?**

Передусім необхідно простежити первинні витoki общинності українського етносу, тобто зробити такий собі генетичний аналіз ментальності українства.

Якщо брати до уваги релігійний аспект розвитку общинної форми ментальності українця, то тут не обійтися, принаймні, без короткого хронологічного огляду генези релігійних течій на теренах України протягом сторіч.

Первинні прояви релігійності українця у своєму джерелі мають наслідування язичницьким або «поганським» проторелігіям так званої Ведичної групи, що з часом еволюціонували у такі досить широко поширені світові релігії, як, індуїзм та частково буддизм.

Оскільки деякі українознавці, зокрема Шилов, Канигін, Каганець заявляють про те, що антропологічний попередник українського народу має східно-азійське коріння і належить до так званої групи іраномовних народностей, то можливо навіть на сучасних прикладах побачити деякі схожі риси індійської та української ментальності, особливо в тих аспектах, що стосуються безпосередньо общинності. Основою українського язичництва вважаються «Веди».

Таким чином, прагнучи до слідування певним релігійним канонам та намагання імітації певних елементів поведінки представників ведичного пантеону, українці стародавньої доби прагнули єднання задля досягнення тієї чи іншої спільної мети, взаємопідтримки та інших притаманних українському етносу суспільних рис, таких як патріотизм.

Але тут можна заперечити, апелюючи до того, що таким самим був кінцевий ефект і від православного християнства, хоча безпосередні методи впливу на формування общинного способу мислення досить сильно відрізнялися.

У Біблії проголошувалися принципи взаємопідтримки та любові до ближнього, що також сприяло розвиткові общинності українського народу. В цьому ж контексті треба відзначити, що саме православна церква прагнула сформувати певний вид общини – релігійну.

Іншим визначальним фактором у формуванні общинної ментальності українського народу можна вважати географічні

та природні умови, в яких розвивалася та еволюціонувала українська нація.

Південь, Схід та невелика частина Центру України географічно є нічим не обмеженими величезними відкритими територіями, вкритими степом. Існування в подібних умовах мимоволі сприяло розвиткові досить екстравертного у суспільному плані менталітету, це, у свою чергу, тягне таке собі «гравітування», тобто об'єднання маленьких спільнот людей у більш великі, що прискорює еволюцію колективної суспільної свідомості, тобто приходиться відчуття себе як великої та потужної єдиної громади.

Не можна не пригадати у даному контексті **феномен козацтва**, що сам по собі був чи не найяскравішим прикладом обцинного єднання українського народу не тільки заради самоствердження на міжнародному рівні як нації не тільки для вирішення тимчасових проблем, а й як прояв найпотужнішого бажання продуктивно співіснувати задля задоволення своїх соціальних потреб та як доказ неможливості існування українця як окремого абсолютно незалежного індивіда.

Виникає питання, наскільки ця обцинність була продуктивною в плані будування незалежної української держави. **Чи була вона агресивною? Стадною? Чи намагалася вона абсорбувати та асимілювати інші народності задля свого власного подальшого процвітання? А може вона була органічною в українській ментальності? Адже українська історія не раз демонструвала взаємопідтримку, братськість і самоусвідомлення індивіда як частини нації.**

Українська обцинність, на наш погляд, мала у своїй основі такий собі сентиментальний та почуттєвий фольклор, що викривало її сконцентрованість більш на чуттєвих та кордоцентричних засадах, ніж на прагматичних, як це спостерігається, наприклад, у германських народностей.

Про доцільність та ефективність проявів гіперболізованої обцинності українства з абсолютної точки зору говорити досить важко. Але де-факто є докази позитивного впливу цієї особливості українського етносу. По-перше, успішна, хоча і не без сильних перешкод, практика власного державобудування. По-друге, це досить добре перенесене в психотип українця почуття загального братерства, взаємоповаги та взаємопідтримки. І, по-третє, це патріотизм та безумовна любов до свого народу та держави.

Ми спостерігаємо також і негативні наслідки обцинності для долі українського народу. Інколи суспільна думка починала переважа-

ти над індивідуальною думкою окремого члена спільноти, що призводило до досить непоміркованих дій і негативних наслідків.

І ще одне зауваження: українська общинність майже ніколи не набувала агресивного характеру, оскільки досить часто її вплив було сконцентровано усередину, а не назовні, це, у свою чергу призводило до незахищеності та вразливості українського народу взагалі. Антитеза – різні іпостасі російської держави (починаючи від Московського князівства, Російської імперії і завершуючи сьогоденням).

Проте українська общинність надала змогу об'єднати увесь український народ у єдиний діючий організм.

Тут постає гостра проблема **найбільш оптимального поєднання рис української ментальності**. Органічне поєднання общинності з індивідуалістичними рисами допоможе сформувати абсолютно унікальний тип української ментальності, що органічно поєднує у собі **любов до батьківщини, природи, братерство, поміркованість та індивідуальні почуття**.

Отже, не можна абсолютизувати жодну з особливостей української ментальності, які в принципі не можуть існувати одна без одної. Зазначимо, що позитивного результату у розвитку української нації можна досягти лише за умови органічної комбінації цих особливостей української ментальності, якими є індивідуалізм і общинність.

Артюх А. *, Батова О. *, Беспалова О. *

СВІТ І ВСЕСВІТ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІ

Цю загальнофілософську проблему ми вирішили розглянути, аналізуючи погляди трьох видатних українських філософів, маючи на увазі дослідити спільне і різне в їх баченні людини і Всесвіту.

Макрокосмос, мікрокосмос і світ символів Г.С. Сковороди. «Світ ловив мене, та не впіймав» – заповів написати на своїй могилі 212 років тому український філософ-письменник Г.С. Сковорода

* Студенти Національної академії управління, м. Київ

да. Його філософське вчення актуальне й досі через вічність проблем, яких він торкався.

У Європі епоха, на яку припадає діяльність Г.С. Сковороди, іменується як епоха Просвіти. Вона пов'язується, насамперед, із французькими мислителями: Вольтером, Руссо, Дідро, а також із німецькими: Кантом, Гегелем, Фіхте, Шеллінгом.

Г.С. Сковорода виступив як виразник ідей гуманізму та селянського просвітництва, різко засудив хижацькі інтереси панівних класів, їх злочинність та аморальність, жорстокість і зажерливість, пихатість. Протягом усього життя Сковорода послідовно уникав всього того, що могло уярмити його дух і волю до свободи.

Отже, варто звернути увагу на такі аспекти філософського вчення Г.С. Сковороди:

- концепцію трьох світів Г.С. Сковороди;
- його міркування на тему щастя;
- вплив культурної спадщини минулих епох на світогляд Г.С. Сковороди.

Рис. 1. Концепція трьох світів

Всі світи складаються з двох натур: внутрішньої (духовної) і зовнішньої (матеріальної).

Таким чином, визначаючи мінливість зовнішньої природи, філософ стверджує ідею вічності внутрішньої матерії, яку пантеїстично ототожнює з богом як началом і причиною, що визначає закономірність розвитку всього суцього.

Що ж являє собою великий світ (макрокосмос)? За вченням Г.С. Сковороди, макрокосмос є світом речей. Всесвіт – безкінечний і безмежний, складається з багатьох світів, яких існує безкінечна кількість. Таку ж концепцію бачення світу висунув Г. Лейбніц ще в 17 ст., який вважав, що реальний світ складається з монад – маленьких, неподільних часток. Отже, вчення Сковороди йде в руслі загальноєвропейських ідей.

Позитивним моментом пантеїстичного світогляду Г.С. Сковороди є діалектичність. Всі речі у великому світі, за його твердженням, зіткані з протилежностей і перебувають у постійному русі.

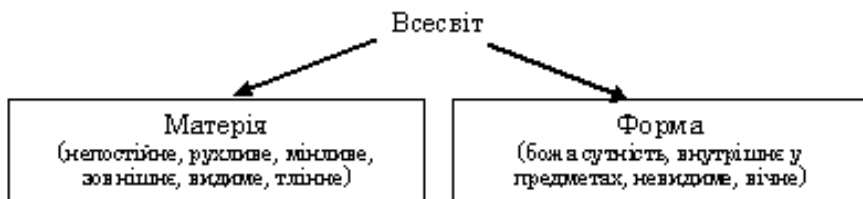

Рис. 2. Макрокосмос (Всесвіт)

Що ж, за твердженням Г.С. Сковороди, являє собою людина? Людина як мікрокосмос містить у собі два начала, які поєднуються один з одним: у тлінному відображається нетлінне. В людині над тлінним стоїть дух. До нього й зводив Г.С. Сковорода сутність життя. Плоть не має істинного значення для людини. Залишаючись тільки плоттю, не намагаючись вийти за її межі, людина губить свою схожість до образу та подібності Бога і в результаті перетворюється в прах. Ця ідея характерна для культури бароко.

Філософ вважає, що наше зовнішнє тіло саме по собі не працює, воно перебуває у рабстві нашої думки. Плоть іде слідом за всіма рухами мислі. Мисль, думка – це головна точка, тому її Г.С. Сковорода часто називає серцем. У подальшому цю ідею розвиває П. Юркевич.

Подолавши в собі рабську свідомість, стверджує Г.С. Сковорода, піднявши над землею свої думки, людина перетворюється. В цій думці філософа вбачається певний зв'язок з теорією Вернадського про ноосферу.

З'ясування своєрідності філософського вчення Г.С. Сковороди пов'язано з його ставленням до таких джерел, як Біблія та міфологія.

У ставленні до Біблії, у виробленні принципів її алегорично-символічного тлумачення Г.С. Сковорода також спирався на традиції пізньоелліністичної філософії, середньовічних і ренесансних авторів. Міфологія його цікавить передусім як засіб розпізнання людиною внутрішніх законів, що керують буттям.

Істинний смисл Біблії, за Г.С. Сковородою, полягає в прихованій за символічною формою ідеї рівності всіх людей, любові і спільності всього створеного.

Для Г.С. Сковороди Біблія «єсть наисовершеннейший и наимудрейший орган», «она – аптека, наполненная божьей премудростью для лечения душевного мира, не исцеленного никакими земными лекарствами».

Що таке щастя в розумінні Г.С. Сковороди? Категорія щастя, на думку Г.С. Сковороди, ґрунтується на об'єднання сутностей любові та віри у пізнанні людиною самої себе.

Щастя міститься в нас самих. Його досягнення залежить тільки від самої людини, її серця. Г.С. Сковорода наполегливо підкреслює, що щастя не в насолоді, а у чистоті серця, в духовній рівновазі, в радості. Мабуть тому філософ і прагнув самотності, бо найвищим щастям він вважав досягнення глибин власної душі. Варто зазначити при цьому, що Г.С. Сковорода не прагнув самоізоляції, він прагнув самовдосконалення.

Вплив культурної спадщини минулих епох на філософське вчення Г.С. Сковороди. На філософських поглядах Г.С. Сковороди позначився вплив, принаймні, трьох ідейно-теоретичних джерел:

- філософські вчення античності, середньовіччя і відродження;
- вітчизняне просвітництво;
- народна мудрість.

Філософ дорожив своїм способом життя і своїм ученням, яке перебувало у цілковитій гармонії з цим способом, що не могло не накласти суб'єктивного емоційно-пристрасного відбитку на його ідеї.

Філософський пантеїзм мислителя, його концепція двох натур і трьох світів, виділення в окремий світ символіки – все це узгоджувалося з вимогами культури бароко. Тому антитетика бароко стала для нього зручною формою синтезу суперечностей земного і небесного, тлінного і вічного, чуттєвого й аскетичного, конкретного й абстрактного.

Відомі такі слова філософа: «Світ подібний до театру. Щоб грати в театрі з успіхом і похвалою, беруть ролі за здібностями. У театрі актора хвалять не за здатність діючої особи, а за те, як він вдало грає її. Я довго міркував про це і після великого випробування себе побачив, що не можу представляти в театрі світу жодної особи вдало, крім низької, простої, безтурботної, самотньої. Я обрав собі цю роль – і задоволений...».

Філософія Г. С. Сковороди залишається сучасною для нас. Вона є своєрідним пошуком і усвідомленням українським народом свого місця в суспільно-історичному процесі.

Світ та Всесвіт у філософії П.Д. Юркевича. «Серце є вихідним пунктом всього доброго і злого у словах, думках і вчинках». Саме ці слова видатного українського філософа і педагога П.Д. Юркевича якнайкраще характеризують світогляд цього мислителя.

У своїх працях (головними з погляду філософії є: «Ідея», «Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з вченням Слова Божого», «З наук про людський дух», «Матеріалізм і завдання філософії») він постійно намагається довести важливість філософії як самостійної науки, яку не можна ототожнювати ні з релігією, як це робилося у середньовіччі, ні з природознавством, як це було у середині 19 ст. П.Д. Юркевич протиставляє любов до природничих наук і любов до «істини духу» в ім'я Христове. Він критикує матеріалізм, порівнює його з абсолютним ідеалізмом. Особливо засуджує філософ критичний або, як його ще називають, «механічний» матеріалізм. П.Д. Юркевич не розуміє, як можна усе розглядати з позиції розуму, прагнути зробити все буття прозорим для людського розуму, довести все до математичної точності. Він відзначає недостатність абсолютизації ролі розуму, акцентує увагу на значенні почуттів, людських переживань у духовній діяльності людини.

У працях філософа добре простежується кордоцентричність, антеїзм та теоцентричність української ментальності. Бачення людини П.Д. Юркевич втілює у своїй «філософії серця». Пошук істини (добра) не може здійснюватися тільки за допомогою розуму. Місце філософії серця у системі поглядів П.Д. Юркевича визначається розумінням філософії, яка, на його переконання, спрямована на осмислення душі. Оскільки ж душа в людині органічно пов'язана з її тілом, то, природно, постає питання про тілесний орган духовної діяльності людини. На думку П.Д. Юркевича, цим органом є серце. Він протиставляє своє бачення цієї проблеми і думки філософів Просвітництва, які ототожнювали духовну діяльність із розумовою і на цій підставі, спираючись на дані фізіології та психології, вважали органом духовної діяльності голову, тобто мозок. Поширення такого погляду має, на думку П.Д. Юркевича, згубні для філософії наслідки. Цей погляд не може пояснити свободу волі людини, моральну цінність і значення людського вчинку. Абсолютизація такого підходу позбавляє можливості збагнути духовне життя людини як вираз неповторної, індивідуальної особистості. У сфері етики воно призводить до забуття «життєвої заповіді любові», яку (йдеться про кантівську етику) заступає «абстрактне і холодне усвідомлення обов'яз-

ку». П.Д. Юркевич, спираючись на обґрунтовану ним філософію серця, обстоює гармонійне співвідношення між знанням і вірою, що враховує самостійне значення обох компонентів й прагне до їхньої творчої взаємодії. Щоб краще зрозуміти філософію П.Д. Юркевича процитуємо деякі його думки:

«Серце є охоронцем і носієм усіх тілесних сил людини»;

«Серце виступає осередком душевного й духовного життя людини»;

«Серце є органом різноманітних душевних хвилювань, почувань, пристрастей»;

«Серце виступає центром морального життя людини»;

«Серце є вихідним пунктом всього доброго і злого у словах, думках і вчинках».

Не важко помітити, що така позиція органічно вписується в започатковану ще з часів Київської Русі традицію християнської філософії, яка яскраво виявляється у попередній традиції українського філософського мислення. Багатьма рисами ця позиція П.Д. Юркевича виявляється співзвучною з ідеями Г.С. Сковороди, хоча істотно відрізняється від неї (у Г.С. Сковороди серце – не орган тіла).

У своїй праці «Ідея» П.Д. Юркевич говорить, що: «Світ, в якому відсутнє дихання життя і в якому не відбиваються промені розуму, виховує нас до моральних і естетичних потягів, тобто до того, що таке чуже і несуттєве світові. Щоб вступити у сферу непідробної, суттєвої дійсності, нам залишається одне з двох: або визнати все багатство нашого духовного життя примарним, в істині не існуючим, або ж погодитися, що світ, який розвиває наше духовне життя з його багатством, не такий матеріальний, не такий безжиттєвий і бездушний, як він зображається в механічному світоспогляданні», «Божественне і розумне самодостатнє і безумовне, воно відкривається нашій свідомості як первинна і вічна сутність всякої феноменальної дійсності. Те, що робить Космос чуттєвим і механічним, є щось несуттєве, неіснуюче... Справжня, непідроблена дійсність належить божественному і розумному як такій духовній сутності, яка виступає джерелом буття».

Отже Всесвіт у П.Д. Юркевича складається з матеріального і духовного. Матеріальне пізнається розумом, а духовне серцем. Людина не повинна відкидати ні першого, ні другого. Адже для пізнання істини, вважав П.Д. Юркевич, потрібне гармонійне поєднання розумового сприйняття і духовного, душевного з допомогою серця.

П.Д. Юркевич все своє життя присвятив роздумам про філософію, про роль духовного і душевного у житті людини. Зроблене П.Д. Юркевичем для розвитку філософії важко переоцінити.

Філософські погляди В.І. Вернадського. Місце людини у Всесвіті і її взаємодія з ним завжди були центральними питаннями філософії. Над цими проблемами замислювалися українці від часів язичництва. На порозі XXI ст. людство вперше ступило в період **«свідомої еволюції»**. Формується сучасна концепція гармонійного взаємозв'язку та взаємобуття людини та Всесвіту.

Життя та вищий його витвір – людське суспільство – розглядається не як випадкове явище на нашій планеті, а як необхідний елемент еволюції Землі й Космосу.

Одним з тих, хто глибоко торкнувся питання взаємозв'язку людини і технологій, був В.І. Вернадський. Для цього він виводить нове поняття **«космізм»**, що тісно пов'язало світ природний і технологічний, Всесвіт у розумінні фізично-астрального і психологічному, об'єднуючи їх у єдине ціле. За допомогою цього нового ланцюжка В.І. Вернадський намагається знайти місце людини у Всесвіті.

Особливу увагу В.І. Вернадський звертає на цілісний саморозвиток системи **«суспільство-природа»**. Він пов'язує між собою як космічні чинники (фізико-хімічні, біологічні чинники біосферних процесів), так і характерну виробничу діяльність, техногенні, демографічні чинники, політичні відносини, проблеми духовного життя суспільства. Учений вводить ще одне нове поняття **«ноосфера»** для позначення вищої організованості людства з перевагою гуманістичних засад. Ноосфера, на його думку, це біогеохімічне поняття, це синтез історичного та природного процесів самоорганізації природи і людини.

В.І. Вернадський виводить низку положень, за якими, на його думку, сформувалася ноосфера:

- ноосфера виникла у зв'язку зі становленням *всесвітності* в історії людства – *перетворенням людства на єдину цілісність*. Згідно з цією концепцією на перший план виходять інтереси кожної особистості, що у свою чергу, представляють інтереси народу. Саме вони, особистість і народ, а не вузьокласовий інтерес, визначають життя людства, стають критерієм уявлення щодо справедливості;

- *розуміння рівності всіх людей*, сформоване соціальними і природними тенденціями до виживання, визначає інтереси людей як осмислене планетарне завдання;

- щоб досягнути розумом нове формування системи єдності суспільства з природою *потрібна єдина думка*, а отже, єдине планетарне завдання. В.І. Вернадський пише, що повсюдне утворення наукової думки та наукового пошуку є «першою основною передумовою переходу біосфери в ноосферу».

Вперше ставиться завдання утвердження знань у всьому людстві. Вирішення такого завдання має на меті усвідомлення правильного життя, що, на думку В.І. Вернадського, означає:

- *підвищення етнодобробуту населення;*
- *максимальне розмноження людства;*
- *максимальне виявлення розуму.*

Ноосфера формує новий підхід до розуміння поняття «людина», розглядає найповнішу можливість народжуваності людей. Це нова система світосприйняття розвитку людства, яка руйнує старий тип людини і створює новий – людини ноосфери: вільної, незалежної від інших організмів. Сучасна людина – гетеротрофна, тобто існує за рахунок зелених рослин. Нова ж людина має бути автотрофною – взаємодіяти з усім живим. «Це звільнило б людину від її залежності від іншої живої речовини. З істоти соціально-гетеротрофної стала б соціально-автотрофною. Людський розум створив би таким шляхом нове велике геологічне явище» (В.І. Вернадський). Людина має стати еволюційованою істотою, яка живе на новому рівні існування, наповнюючи себе знаннями і збагачуючись психологічною «їжею», окрім біологічної. Вона має стати істотою досконалою.

Але В.І. Вернадського хвилюють наслідки наукових відкриттів. Він закликає вчених до відповідальності за наслідки своїх експериментів і відкриттів, бо невідомо, як сприйме їх людство і чи піде воно на благо, чи принесе страждання. Вчений упевнений, що в процесі самовдосконалення людина відкриє досі невідомі можливості. Це буде також стосуватися джерел енергії. В.І. Вернадський закликає людей приготуватися до таких відкриттів і спрямувати їх не на одвічні війни, а на майбутнє – мирне і досконале. Він закликає до правильного і раціонального використання нових можливостей, не забуваючи про питання захисту людства від самознищення.

Отже, **четвертою** передумовою ноосфери є *виключення війни з життя суспільства*. В.І. Вернадський один з перших висунув проблему «особистої етики вченого». Він вважає, що вчений особисто відповідальний за свою долю і долю планети, а отже, реалізацію проблем ноосферизації належить шукати у філософсько-етичній сфері –

взаємозв'язку науки, моралі, мистецтва та філософії. Концепція ноосфери у філософії В.І. Вернадського поліфонічна: охоплює природознавчий, суспільний, філософський і суспільно-моральний аспекти.

В.І. Вернадський намагався знайти місце людини у Всесвіті. Так, він дійшов концепції замкненого кола, порівняв будову Землі (ядро, біосфера, атмосфера) з розумінням місця людини (людина, світ, Всесвіт), вважав людину опорною точкою, яка замкнена в спіралі понять і положень, вона дає виток кожному з них, таким чином розширюючи своє власне розуміння. Щоб більш чітко окреслити і сформуванати місце людини, він виводить поняття «ноосфери», що дає змогу не тільки виокремити місце існування людини, а й дати переоцінку цього поняття і вивести новий тип людини, що дасть новий тип життя – життя, в якому будуть поєднуватися як біологічні, так і філософсько-психологічні засади.

Отже, аналізуючи погляди трьох видатних українських філософів Г.С. Сковороди, П.Д. Юркевича, В.І. Вернадського, ми вийшли на узагальнену проблему «Світ і Всесвіт в українській філософії». Кожен з них по-своєму усвідомлював природне, космічне і гуманітарне, людське. Кожний із них йшов своїм шляхом і звертався до різних аспектів розуміння життя, але всі вони намагалися проникнути в таємниці буття, усвідомлювали існування Вищого порядку у Всесвіті і в той же час намагалися у всьому знайти взаємозв'язок і поєднати в єдине ціле. Дослідники торкнулися тих питань, що навічно залишаться у філософії і ще довго будуть викликати дискусії.

1. *Горський В.С.* Історія української філософії. Курс лекцій. – К.: Наукова думка, 1996.

2. Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники М.Ф. Тарасенко, М.Ю. Русин, А.К. Бичко та ін. – К.: Либідь, 1993. – 560 с.

3. Філософія: Підручник / Г.А. Зайченко, В.М. Сагатівський, І.І. Кальний та ін.; За ред. Г.А. Зайченка та ін. – К.: Вища школа, 1995. – 455 с.

Правдюк О.В.*

СТАНОВЛЕННЯ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ МЕНОНІТІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Історія виникнення та розвитку шкільної системи в Російській імперії протягом XVIII–XIX ст. є цікавим матеріалом для досліджень. Процес її творення характеризувався наявністю великої кількості унікальних умов, які фактично ніде більше не зустрічалися. Однією з умов була етнічна різноманітність населення імперії, на території якої проживали представники різних народів – росіяни, фіни, татари, узбеки, вірмени, євреї, німці та багато інших. «Велика різноманітність населення Росії проявлялася в існуванні чи малої кількості конфесій (християни – католики і протестанти, мусульмани, буддисти тощо). Російське просвітництво, школа часто сприймалася ними як чужорідне тіло та пряме зазіхання на національну культуру» [1, 110].

Різні народи, етнічні, конфесійні чи етноконфесійні групи пройшли різний шлях, перед тим як стати частиною Російської імперії. Частина з них були приєднані внаслідок військових завоювань (татари, ногайці) чи перемог над іншими державами (фіни, прибалти), деякі внаслідок мирних дипломатичних переговорів і домовленостей (вірмени, грузини), внаслідок російської колонізації (мордва, буряти). Власну специфіку в цьому плані мали національні та етноконфесійні меншини, які населяли територію України, особливо південну її частину. Більшість тих, хто проживав в Катеринославській та Таврійській губерніях, за винятком кримських татар, ногайців та євреїв, були так званими колоністами, тобто поселенцями запрошеними в країну урядом.

Станом на 1868 р. на півдні України, згідно з даними Опікунського комітету іноземних поселенців південної Росії, проживали православних – 83 тис. осіб, католиків – 40 тис. лютеран і реформатів – 82 тис., пієтистів – 2 тис., сектистів – 300 осіб, сепаратистів – 1,5 тис., менонітів – 40 тис. осіб. Щодо православних, то до їх скла-

* Аспірант кафедри теорії та історії педагогіки НПУ ім. М.П. Драгоманова

ду входили общини греків та болгар, а також представники православних російських сект – духобори, радичевці тощо. Католицькі та протестанські общини утворювали переважно німці, швейцарці та голландці. Особливе місце серед колоністів займали меноніти. Досліджуючи практику функціонування освітньої системи менонітів, ми прагнемо показати, як поєднується надання якісних освітніх послуг з одночасним збереженням національної, конфесійної унікальності та ідентичності в умовах національних чи етноконфесійних меншин.

Слід наголосити, що в плані освіченості широких мас населення менонітська община півдня України посідала передові місця як в імперії в цілому, так і серед колоністів. Використовуючи матеріали Першого загального перепису населення 1897 р. у Таврійській губернії, слід зазначити, що серед менонітів було 73,57% письменних чоловіків і 73,38% жінок (у середньому 73,47%). Це майже в два рази вищий показник для чоловіків і в чотири рази для жінок, (у цілому в 2,6 рази), ніж у середньому в губернії (відповідно 36,9% і 17,8%; 27,89%). Якщо порівняти рівень письменності менонітів і представників інших національних меншин, наприклад, болгар як групу, яка мала вищий за середній рівень матеріального статку, то в 1897 р. серед болгар письменних було 41% чоловіків і 10% жінок (у середньому 25%). Тобто рівень письменності менонітів був у 1,79 рази вищий для чоловіків і в 7 разів для жінок, а в цілому в 2,9 рази, ніж у болгар [2, 208].

На відміну від болгар та німців меноніти були своєрідними апатридами, що накладало своєрідний відбиток і на їх ментальність. Крім того, специфічним є саме утворення менонітської спільноти. Складним і дискусійним питанням є визначення національної приналежності. Менонітів почали визнавати німцями і вони цього не заперечували, оскільки робили акцент на конфесійній приналежності.

Хрещення віруючих (обряд ініціації) у менонітів відбувався у свідомому віці. Важливо було, що кожен добровільно і свідомо зобов'язувався служити Христу. Свідоме ставлення, розуміння своїх християнських обов'язків вважалося можливим лише за умови грамотності віруючих. Тому ті, які не могли прочитати церковний текст, не допускалися до конфірмації. Відтак грамотність була потрібна для проведення обряду хрещення і наявність шкіл, у яких можна було б отримати бодай первинну освіту, ставала життєвою необхідністю та неодмінною рисою колоній анабаптистських поселенців [3, 139].

Притаманною для освітніх систем, які мають конфесійний характер, є ситуація, коли священнослужитель, який навчає учнів релігійним догматам, бере на себе обов'язки вчителя, тобто викладає письмо, читання та інші елементарні світські предмети. Така ситуація була поширеною і в більшості парафіяльних шкіл Російської імперії. В главі 33 указу Правлячому сенату «Про влаштування народних училищ» від 24 січня 1803 р. говориться, що «весьма бы полезно было, если б приходские священники и церковнослужители сами исправляли должность учителей» [4, 30–31]. Проте в менонітських колоніях та інших колоніях анабаптистського крила цього поєднання не відбулося. Духовні старшини здійснювали нагляд за школою, могли викладати предмети, пов'язані з релігією, але загалом викладання велося найманими вчителями.

Таким чином, свою специфіку на характер і принципи освітньої системи менонітів накладала і їхня ментальність. Вона, у поєднанні з релігійним світоглядом, формувала особливе ставлення менонітів до дійсності, яке проявлялося в соціальній поведінці. Меноніти достатньо раціонально ставилися до інновацій у виробництві, в технологіях, до удосконалень у веденні сільського господарства. Визнавали вони і переваги науково-технічного прогресу. Взагалі, їх можна назвати доволі динамічним соціумом.

Педагогічна спадщина менонітів на півдні України в XIX ст. заслуговує всебічного вивчення і творчого використання на етапі розбудови національної системи освіти України.

1. История педагогики на пороге XXI века: Историография, методология, теория: В 2-х ч. – Часть 2. Теоретические проблемы истории педагогики / Под. ред. Г.Б. Корнетова, В.Г. Без рогова. – М.: Институт теории образования и педагогики РАО, 2000. – 389 с.

2. Пачев С.І. Освіта та рівень письменності приазовських болгар у другій половині XIX – на початку XX ст. // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: Південна Україна XVIII–XIX століття. – Вип. 6. – Запоріжжя: Тандем-У, 2001. – С. 205–209.

3. Клаус А. Духовенство и школы в наших немецких колониях // Вестник Европы. – 1869. – Т. II. – С. 138–174.

4. Предварительные правила народного просвещения (в сокращении) // Антология педагогической мысли России первой половины XIX в. (до реформ 60-х гг.). – М.: Педагогика, 1987. – С. 28–31.

Набрusco І.Ю.*

СВІТ ПОВСЯКДЕННОСТІ І СВІТ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ: ТОЧКИ ДОТИКУ

Повсякденне життя людини відбувається у світі речей, подій і вчинків. Повсякденне – це звичне, звичайне і близьке. Це той життєвий порядок, в якому кожна людина, ким би вона не була орієнтується вільно. Тут все здається зрозумілим, оскільки у культуру повсякденності людина включена особисто і її участь у світі, що є сукупністю наявних соціальних взаємодій, не викликає жодних рефлексій чи сумнівів. Відомий соціолог А. Шюц вважає, що повсякденність – це одна з практик позитивного досвіду, яка характеризується такими рисами: напруженою увагою до життя, утриманням від сумнівів в існуючому світовому порядку, трудовою діяльністю як переважаючою формою активності [2, 156–159]. Серед усіх видів активності саме праця відіграє найважливішу роль у конструюванні реального повсякденного життя, оскільки активізує всі потенційні якості людини, надаючи їм єдності, тому що основною функцією повсякденності постає життєзабезпечення.

Зрозуміло що конструювання повсякденності базується на почутті впевненості в справжності того, що відбувається. Це підтверджується трудовою діяльністю людей. Буденне життя спонукає людей до побудови власного світу, в якому внутрішнє духовне життя прагне бути відповідним до зовнішнього – діяльності, поведінки. Це стає можливим завдяки здатності людини створювати і накладати на світ фактів і процесів свій змістовний ціннісно-нормативний порядок та узгоджувати їх між собою.

Соціокультурний досвід кодується в імперативних моделях поведінки, системі пануючих цінностей, засобах вербальності. Як стверджував Х. Ортега-і-Гассет, «кожному народові і будь-якій добі властивий свій тип душі, тобто сітка з певного розміру чарунками, що наближають до одних істин, створюють невикорінну нездатність до досягнення інших» [2, 46].

* Доцент кафедри загальної соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка, кандидат філософських наук, доцент

Існує ядро цінностей, які мають пріоритет у культурах, що належать до сучасної цивілізації. Пріоритетні цінності представлені двома групами. До першої групи належать цінності індивідуального характеру (здоров'я, свобода, незалежність). До другої групи – цінності соціального характеру, які регулюють взаємини з іншими людьми (справжня дружба, вірність, чесність). В Україні зараз відбувається трансформація цінностей (принципів і смислів життя), яка змінює ядро культурної системи. Ця трансформація відбувається природнім шляхом під впливом змін у соціально-економічних умовах життя. За зміни люди платять певну ціну, і ті зміни, що відбуваються, вимагають певного пристосування як у практичній діяльності, так і в сенсі адекватного ставлення до них.

Якщо раніше між виробництвом і споживанням духовних цінностей стояла держава, яка в особі своїх інститутів здійснювала функцію ідеологічного контролю, то сьогодні посилюється вплив індивідуальних характеристик особистості на формування всього спектру соціальних відносин. У такій ситуації образ споживання, втілений у життєву стратегію, набуває світоглядних рис.

Сфера споживання підпорядкована гегемонії домінуючих культурних смаків. Влада споживання суттєво обмежує свободу людини, оскільки створює в неї ілюзію вибору щодо товару, хоча його вибір фактично визначений. Домінанта споживання ототожнює якість його соціалізації зі зростанням його споживацької мобільності, таким чином ігноруючи і знецінюючи можливість реалізації людини поза товарно-ринковими відносинами. Речі стають дискурсом, за допомогою якого індивід може інтегруватися в суспільство. Вирішення особистих проблем винесене у простір споживання, а день, проведений у торговельних центрах, став розглядатися як спосіб проведення часу і форма сімейного дозвілля. Ми свідомі, що зараз в Україні переважає, за термінологією Е. Фрома, ціннісна установка не на «бути», а на «мати», тобто індивідуально-гедоністична орієнтація, яка характеризується прагматичним індивідуалізмом.

Швидкість, з якою розгортаються нові тенденції у споживанні, призводить до того, що темпи соціальної мобільності багатьох людей відстають від темпів їхньої споживацької мобільності і вони залишаються на узбіччі цієї шаленої гонки за звання «*homo consumer*». Дехто просто через життєву кризу чи пересиченість відкриває для себе штучність диференціювання суспільства передусім за принципом споживання. І тоді вищі потреби у соціальному схваленні і са-

моралізації потребують іншого втілення через світ гуманістичних цінностей, особистого буття.

Стає наочним, що замкнене коло «заробіток-споживання» (за утилітарного ставлення до професійної діяльності) просто закриває від людини її справжнє людське щоденне буття, буття її особистості. Неможливо купити у готовому вигляді сенс життя, багатство почуттів, самопізнання. Можливо спробувати купити лише символи цих незримих благ, які виникають із парадоксального поєднання предметів, де автомобіль виступає символом процвітання і добробуту, камін – символом надійності і домашнього затишку, а діаманти – символом вічного кохання. Однак, ці ілюзії з часом розвіюються, і виникає потреба у творчому осягненні світу. Творчість, у філософському сенсі, означає діяльність, в процесі якої особистість вільно і конструктивно виражає себе. В контексті повсякденності – це передусім робота, за допомогою якої відбувається піднесення людини над суєтністю меркантильного оцінювання «корисності» тієї чи іншої діяльності у статусно-грошових вимірах. Це свідоме прагнення людини до самовдосконалення.

Соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, потребують від людей різкої, часто радикальної зміни у поглядах на такі ключові проблеми, як цінності соціальної автономності, приватного життя, професійної діяльності. І саме на межі двох світів – світу повсякденності і світу духовності – з'являються нові можливості і перспективи розвитку культурного життя. Функціонуючи в ізоляції чи конфліктуючи один з одним, кожен з цих світів приречений на регрес або через ігнорування базисних цінностей, або через консервативність цінностей. І лише діалог, де функціональне і смислове взаємодоповнюють одне одного, підтримує баланс мінливості і сталості культури як цілісної системи.

1. *Ортега-и-Гассет Х.* Что такое философия? – М.: Наука, 1991.

2. *Schutz A.* The Phenomenology of the Social World. – Evanston: Northwestern University Press. 1967. – P. 156–159.

Редькіна О.А.*

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ЕЛЕКТИВНОГО КУРСУ «КРАЄЗНАВСТВО» ДЛЯ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

Майбутній лікар повинен мати душу митця, чуйну до болю та людських страждань. Відповідно, його треба формувати не тільки як фізіолога, але й як гуманітарія. Не випадково інтегрована європейська освіта, і саме медична, виявляє сьогодні інтенцію на кардинальну гуманізацію.

Викладачі Тернопільської державної медичної академії ім. І.Я. Горбачовського вважають, що проблемою є гуманістичне сприйняття реальності і особи зокрема. Інформаційна аура, яка сьогодні оточує молоду людину має дещо цинічний відтінок, орієнтована більше на раціоналізм, меркантильність, навіть жорстокість. Тому постає першочергова необхідність формування у майбутніх фахівців-медиків таких властивостей, як співчуття, взаємодопомога, співпереживання, врахування історичного минулого тощо [1, 19].

Поняття Батьківщина асоціюється, як правило, з тим місцем, де знаходиться рідний дім. Від того, наскільки люди знають і люблять історію свого краю, залежить глибина патріотичного почуття. На це спрямовано елективний курс «Краєзнавство» для студентів-медиків, який сприяє підвищенню національної самосвідомості, формуванню громадянина свої вітчизни.

Краєзнавство як поле наукових, пізнавальних, пошукових, туристичних та інших інтересів є багатопредметним. У «Глумачному словнику української мови» воно трактується як «вивчення певної місцевості щодо її природи, історії, економіки, побуту та ін.» [2, 912]. Краєзнавство оцінює значимість подій, які відбулися на території, що вивчається, і людей, пов'язаних з цією територією, цінність архітектурних та археологічних пам'яток, красу пейзажів, унікальність і важливість природних даних. Виховна роль краєзнавства, його моральна віддача винятково значні.

* Старший викладач кафедри україністики НМУ

Є ще одна надзвичайно важлива і рідкісна особливість краєзнавства як науки. У ній немає «двох рівнів». Одного рівня – для вчених-спеціалістів, а іншого – для різноманітної публіки. Краєзнавство саме по собі є популярним. Воно існує остільки, оскільки в його усвідомленні та сприйнятті бере участь широкий загал.

Краєзнавство вносить в оточення людини високий ступінь духовності, без якої людина не може осмислено існувати. Є екологія біологічна, тобто екологія, необхідна для елементарного життя, але є й екологія культури, без якої для людини неможливе духовне життя, яке виховує в ній моральність, повагу до того, що її оточує, до минулого, турботу про майбутнє.

Психологи стверджують, що емоціями доповнюється дефіцит інформації. Зараз нам явно бракує знань про рідний край, тим більше необхідним є емоційно-естетичне ставлення до нього, до його краєвидів. Навіщо? На думку одного з сучасних краєзнавців, щоб не загинула природа і культура краю раніше, ніж ми встигнемо її вивчити, і щоб краса ландшафту допомогла нам вижити.

У сучасному суспільстві домінує урбаністичне світосприйняття. Тому головним завданням зараз є відхід від футуристичного світобачення та формування ставлення до рідного краю як до простору душі.

Саме в дитинстві ми формуємо на все життя цілісний, а не компонентний образ рідного краю. І не важливо, що його природа на перший погляд, може здатися неоригінальною або неунікальною. Важливо, як писав Костянтин Паустовський, дитинство якого пройшло в Києві, що «...чим більше пізнаєш її, тим більше, майже до болю в серці, починаєш любити цю звичайну землю. І якщо доведеться захищати свою країну, то десь глибоко в душі я буду знати, що я захищаю і цей шматочок землі, який навчив мене бачити і розуміти прекрасне, яким би незначним воно на перший погляд не здавалося».

Краєзнавство як навчальна дисципліна:

а) базується на вивченні студентами історії України в контексті світової історії, географії, мистецтвознавства, літературознавства, історії медицини та інтегрується з цими дисциплінами;

б) не тільки потребує знань з усіх цих галузей, передбачає інтеграцію викладання з цими дисциплінами, але привчає студентів усім цим цікавитися та підвищувати свій культурний рівень, опрацьовувати наукову літературу;

в) закладає основи розуміння етнічних процесів та явищ з погляду сучасних європейських цінностей.

1. Андрієвська Т.І., Лісовська Н.О., Литвинова О.Н., Проскурняк М.С., Щур М.П. Методологічні особливості формування гуманістичних поглядів у студентів-медиків // Медична освіта. – 2003. – №4. – С. 19.

2. Тлумачний словник української мови: В 3 т. – Т. 1 / Укл.: Яременко В., Сліпушко О. – К.: Аконті, 2004.

ДІАЛОГ КУЛЬТУР: ЕТИКЕТ І КОМУНІКАЦІЯ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Дерев'яно Т.М.*

ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Чому в ситуації глобалізованого світу, у контексті переходу до інформаційного суспільства зростає культурно-цивілізаційне значення етичної раціональності в усіх сферах життєдіяльності, зокрема з'являється прикладна етика, а відповідальність покладається не центр етичної теорії? Чому в традиційних теоріях моралі поняття відповідальності не набувало парадигмального характеру, а функції почуття відповідальності перебирали на себе любов, благоговіння? Зрозуміло, що якась одна, однозначна відповідь на таке, не зовсім просте запитання, буде лише однією з можливих інтерпретацій. Разом із тим загально визнаним є і те, що відповідальність є функцією влади і знання, а відношення між ними, зокрема в контексті сучасного інформаційного суспільства аж ніяк не можна назвати простими.

У процесі переходу від індустріального до інформаційного суспільства руйнується попередній звичний спосіб життя, відбувається трансформація культури, змінюється психосфера, втрачаються попередні форми ідентичності. У процесі такої трансформації створюється нестабільний, несправедливий і навіть більш жорсткий світ щодо певної категорії людей, країн.

Сучасні дослідники М. Кастельс та П. Хіманен у книзі «Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель» знайомлять із досвідом розбудови держави добробуту на засадах само-

* Кандидат філософських наук, доцент

врядування й впровадження інформаційних технологій. Фінська модель інформаційного суспільства передбачає поєднання технологічних інновацій, економічного динамізму, добробуту, збереження національної ідентичності: «Досі Фінляндія демонструє динамічну інтеграцію в глобальну економіку, повне членство в європейських інституціях і водночас міцне утвердження своєї культури, унікальної мови та національної ідентичності. Дійсно, ми висуваємо гіпотезу про те, що саме ця ідентичність забезпечує ключовий чинник засад політичної легітимності й це уможлиблює роль держави в побудові інформаційного суспільства» [1, 4].

М. Кастельс пропонує розрізнити поняття «інформаційне» й «інформаціональне суспільство», зокрема, підкреслює «... я використовую терміни «інформаціональне суспільство» й «інформаціональна економіка» для того, щоб точніше охарактеризувати теперішні трансформації, це, за певних міркувань, впливає з того, що інформація й знання важливі для наших суспільств» [2, 43]. Парадигмальною ознакою є те, що в інформаціональному суспільстві інформація стає сировиною, а не лише засобом, як це було в попередніх суспільствах.

Розбудова інформаційного суспільства передбачає уміння працювати в умовах комунікаційних мереж, великих обсягів інформації. В інформаційну добу джерелом соціальних інновацій виступає продуктивна сила інформації, яка може бути гуманізаційним або ж дегуманізаційним чинником, бо життєвий світ розширюється до горизонту всього світу, а радше звужується до екрана телевізора, монітора комп'ютера. Можливості для впливу на психосферу, владних маніпуляцій зростають надмірно. Зростання могутності людини через знання і свободу волі можуть набувати непередбачуваного загрозливого характеру для існування людини, самого буття. Так активізується сучасне етичне мислення в логіці відповідальності, бо могутність людини є підґрунтям вимоги відповідальності, а найвирішальнішим і найстрогішим «приписом» визнається піклування про людське буття як таке.

Поняття «відповідальність» у філософському енциклопедичному словнику визначається так: а) міра відповідності поведінки (особи, групи, спільноти) наявним вимогам, чинним суспільним нормам, правилам співжиття; б) співвідношення обов'язку і міри його виконання суб'єктом (особою, групою, класом).

Етику відповідальності започатковує М. Вебер («Протестантська етика і дух капіталізму»), а в XX ст. на засадах онтології вона розроб-

ляється Г. Йонасом («Принцип відповідальності»). Сучасна німецька комунікативна філософія (Апель, Габермас) випрацьовує дискурсивно-консенсуальну концепцію відповідальності, в якій поєднуються деонтологічні й телеологічні аспекти етики, а в Україні, зокрема, ця тема ґрунтовно досліджується А. Єрмоленко.

Етика відповідальності пов'язує відповідальність не лише з дотриманням певних приписів, а й вимагає зважати на передбачувані наслідки діяльності. За переконанням Г. Йонаса вона є етикою майбутнього, а її обґрунтування здійснюється на засадах евристики страху, зокрема страху самознищення людства і всього живого. В Біблії наголошується, що початок премудрості – страх Господній, а заповідь «Не вбивай!» є засадничою.

Саме буття на фоні перетворення в Ніщо мусить бути об'єктом людської відповідальності. Майбутнє – невідоме, але для того, щоб воно було, нам потрібна етика відповідальності. Прикметно, що до цього закликає й українське слово «відповідальність», вказуючи на початкову єдність онтології й етики. Людина приречена бути відповідальною. Людина отримала дарунок в життя – народилася, вона покликана дати відповідь, і ця відповідь мусить бути відповідальною.

В інформаційному суспільстві зростає роль особистої (персональної) відповідальності, яка включає в себе чинник усвідомлення індивідом відповідальності перед собою, колективом, суспільством, людством, Богом.

Водночас, у ситуації глобальних викликів сучасності відбувається перехід від персональної відповідальності до колективної відповідальності людства як глобального суб'єкта. Традиційна моральність зберігається, але її коло звужується до рівня персональних індивідуальних відносин, бо логіка її розвитку завершується, виявляються межі, за якими вона є вже безсилою. На зміну буберівським «Я» і «Ти» приходять колективні суб'єкти, представники надіндивідуальних структур – «Ми» (спільноти й людство). Так з'являється тема колективної та інституційної відповідальності. Це сфера нової практики, нової онтології, зокрема топос суспільної моралі з ефектами колективної відповідальності спільнот, організацій, інститутів, зокрема держави.

В організації, на службі людина – виконавець певної професійної соціальної ролі, а організація – суб'єкт інституційної відповідальності. Індивідуальні, партикулярні, дискретні (особиста влада, особистий смак, особисте судження) виміри виносяться за дужки, а

все переходить у площину соціальної нормативної етики, зокрема встановленої корпоративної дисципліни, норм і приписів етичних кодексів.

Інституційна відповідальність не заперечує індивідуальної, а, навпаки, уможлиблює її прояв. Вважається, що кожен індивідум – відповідальний, але це не завжди так, бо існує свобода вибору. Кожна людина не може передбачити всі наслідки своїх дій. Вона може помилятися у своїх оцінках. Звинувачення інших у випадку прорахувань, помилок – це застаріла патерналістська схема. Інституційна відповідальність передбачає реконструкцію процесів, виявлення причин, публічне обговорення, вироблення правил гри, які унеможлиблювали б подібні речі.

Відповідальність у дії – ознака дорослої людини, а інституційна й колективна відповідальність – тоpos суспільної моралі, характерні ознаки зрілої нації й громадянського суспільства. Держава мусить бути відповідальною за добробут та майбутнє своєї нації, вона мусить включатися у процес модернізації, як це відбувається у західному світі.

Глобалізований світ – нова реальність з новою соціальною структурою, специфічною економікою, особливою віртуальною культурою. Не існує загальної моделі інформаційного суспільства, бо «загальні інформаційні технології та глобальна економіка, але вони існують у середовищі людської багатоманітності», і якщо Україна бажає бути складовою нової світової економіки й нової технологічної революції, вона повинна розробити власну модель. Україна мусить трансформувати себе в мережеве суспільство і в економіку знань, щоб бути здатною існувати в XXI ст. [1, 3–4].

1. *Кастельс М., Хіманен П.* Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / Пер. з англ. – К.: Ваклер, 2006.

2. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2000.

Покотило Г.М.*

МИСТЕЦТВО – ДУХОВНА ОПОРА НАЦІЇ

*Ми мусимо навчитися
чути себе українцями...*

I. Франко

Серед гілок духовної культури мистецтво завжди було в Україні чи не найвагомішим чинником утвердження національної ідеї, бо естетичне світобачення, ідеал Краси притаманний її змістовній структурі. Зокрема, М. Сріблянський (М. Шаповал) саме так трактував українську ідею: «Україна – місце певної комбінації ліній, фарб, запахів, форм, кольорів неба, відблисків води, шуму гаїв, ширини і шуму степів, це комбінація таких естетичних вражень..., які творять українську національність, національний дух і світогляд» [2, 733–734]. Тому «запад мистецтва – це загибель самого українства, – не без підстав застерігав український культурний діяч, – українство годується з мистецтва, живе ним і являється в ньому. Нема мистецтва, нема українства». Синтез естетичного та національного – своєрідність українства. Ю. Липа, аналізуючи події 1917–1923 рр., слушно зауважував, що українська еліта, на жаль, не розуміла ваги художньої організації почуттів українців (для яких Тарас Бульба радше конкретна жива особа, ніж літературний персонаж), пропонуючи їм схоластичність абстрактних теорій. А «мужі держави повинні були б знати, що «народ не може держати в голові абстракції», він «мислить образами, а тому дайте народові відповідні мистецькі твори і тим навернете його думки і душу на бажану нам путь» [3, 51]. Панестетизм – константна риса української ідеї впродовж усієї історії нашого буття, нашої культури, виходячи на передній план в періоди її піднесення й розквіту: Київська Русь, доба бароко, Шевченківська доба, 20-ті рр. ХХ ст., відлига 60-х років ХХ ст. та й, недавно пережитої, Помаранчевої революції. Прикметним є і те, що впродовж усієї нашої історії найвизначнішими речниками національної ідеї були саме митці. Всеоб'ємним репрезентантом національної духовності в силу об'єктивних умов бездер-

* Доцент Львівської національної академії мистецтв

жовності стало українське мистецтво. В художній творчості український дух пульсував, боровся за самозбереження, акумулюючи, переплавляючи, зберігаючи від забуття морально-естетичний досвід нації. Вона вижила, не асимілювалась, не щезла.

Україна як єдина духовна єдність – це саме той ідеал, якого прагнемо. Проблема утвердження себе як нації є для нас надзвичайно важливою. Підґрунтям наших думок та діянь повинна стати національна ідея як предмет свідомості та мотивування волі (М. Бубер), як осереддя нашої державотворчої мети. І тут своє вагоме слово має сказати мистецтво. Йому під силу розкрити таємниці внутрішнього «Я» нації (до речі, І. Лисяк-Рудницький радив причини політичних поразок шукати, насамперед, у внутрішньому стані громадянства України, зокрема такої хронічної слабкості української духовності, як брак «Логосу», раціональної критичної мислі) та спрямувати його енергію на творення нас суцільними і духовно багатшими. Як акумулятор українського духу воно не має права «сходити на фарс або забавку для поодиноких людей, – писав ще на початку ХХ ст. відомий культурний діяч М. Євшан. – В приготуванні тої возвишеної атмосфери серед загалу, у вихованні одиниці і цілих поколінь в тім напрямі, щоб зробити їх серця здібними до сприйняття та плекання в собі всього гарного, радісного, величного, лежить і найбільша місія всього мистецтва» [8, 132]. Чи це перестало бути актуальним?

Людське «Я» не народжується природним шляхом, доводив відомий грузинський філософ М. Мамарадашвілі, а виробляється в процесі співвідношення людиною себе з певними уявленнями, які, у свою чергу, не існують завдяки природному автоматизмові, але повинні самостійно й безперервно «підтримуватися зусиллями самої людини». Духовні вартості завжди вимагають енергетично-творчих зусиль особистості. Та чи інша нація з її провідною ідеєю існує та діє в історичному просторі завдяки тим зусиллям, які докладаються для її підтримки та постійного відтворення її існування. Бо буття є дійсним, вважав філософ, «тією мірою, якою є розуміння буття в самому бутті і зусилля щодо його підтримки й відтворення». Культура (передовсім мистецтво) є виявом цих зусиль. Тому й закликав І. Лисяк-Рудницький: «Мову треба кожному вивчати й плекати, звичайно зберігати, вірування поглиблювати, правопорядок реалізувати, культуру та громадську традицію продовжувати, ідеали новим вогнем насичувати й від ворожих сил захищати. І національна свідомість живе лише тоді, коли є кому її усвідомлювати, нею жити та її розбудовувати» [4, 379].

Майбутнє, за М. Хайдеггером, – це артіль пошуків, людина завжди в дорозі, її завдання – долати саму себе. Додамо – нице в собі. Видобути в собі волю подолати незнання, звільнитися від рабської свідомості, відчуття безсилля, засмути, здатність поставити перед собою чітку мету, відбутися у своїй самостійності – якості справжньої людини. Допомогти сучасникові підтримати і здійснити ці великі завдання, оздоровити суспільство повинна національна еліта, «білороби» (І.Франко), духовна аристократія, в тому числі й художня. Лише вона пропонує ціннісні орієнтири тим, хто змагається за цілісність своєї особистості, за розквіт своєї землі, за майбутнє нації і тільки домагаючись цього, людина здобуває щасливе світовідчуття. Коло вічного повернення українців до філософії песимізму має розірватися, шлях до щастя знайдено, гідне місце на історичній арені здобує, роль у «драмі світового духу» талановито зіграна. Найвищий час! Історія триває. Україна в стані демократичної розбудови. Щемливі жадання В. Стуса мають всі підстави збутися:

«Дай, Україно, гордого шляху!

Дай, Україно, гордого лику!»

1. *Євшан М.* Проблема творчості // Сучасність. – 1996. – №3.
2. *Сріблянський М.* Національність і мистецтво // Українська хата. – 1910. – №12.
3. *Липа Ю.* Бій за українську літературу // Народний стяг. Варшава, 1935.
4. *Лисяк-Рудницький І.* Вклад Галичини в українські визвольні змагання // Історичні есе. – Т.2. – К., 1994.

Ситніченко Л.А.*

КОМУНІКАТИВНО-ДІАЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблема ідентичності, безумовно, є однією з найбільш дискусійних та актуальних проблем сучасної філософської думки. Особливо це стосується і загальнофілософського контексту її розгляду: як традиційних, так і новітніх суперечок лібералізму та комунітариз-

* Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, кандидат філософських наук

му, універсалізму та партикуляризму, теорій, соціальних проєктів, заснованих на ідеї локальних, особливих «життєвих світів» та загальних, глобальних соціокультурних та інформаційних, віртуальних реальностей. Проте варто зауважити, що всебічне дослідження проблеми ідентичності, її витоків та природи в Україні ще тільки розпочинається. Особливо вагомим стимулом такого розгляду стануть, на нашу думку, саме вітчизняні виміри цієї проблеми, вчасно актуалізовані організаторами та учасниками науково-практичної конференції «Духовні цінності в сучасному інформаційному суспільстві та український вибір».

Одним із найбільш відомих та авторитетних фахівців в царині дослідження природи і структури, важелів формування «модерної ідентичності» є канадійський філософ Ч. Тейлор, твори якого вже давно стали органічною складовою і європейського філософського простору. Критикуючи ліберальний соціально-філософський проєкт та притаманну йому філософську антропологію, Ч. Тейлор оприлюднює та всебічно обґрунтовує тезу про діалогічний та морально-онтологічний характер ідентичності: відповісти на питання про природу власного Я можливо лише спілкуючись з іншими людьми, що впливає, насамперед, із докорінної діалогічності людського буття загалом. Він також справедливо наголошує на тому, що моя ідентичність – це той «обрій, в якому я щоразу намагатимусь визначити, що становить для мене благо чи цінність, що є добро, а що зло» [1, 30]. Саме це є важливою настановою з огляду на маніпулятивні технології сучасних ЗМІ, які часто (особливо коли йдеться про політичну та ідеологічну інформацію) спотворюють моральну картину світу. Через «солодкий та привабливий» образ політика і його команди часто важко зрозуміти його справжню сутність. А порушення цілісності, насамперед моральної свідомості індивіда, є ознакою та синонімом «жахливої кризи ідентичності», яка оприявнюється в тому, що особистість не лише не має відповіді на принципові питання свого індивідуального і соціального буття, але й, зрештою, неспроможна відповісти собі на них.

Визначаючи ідентичність як істотне підґрунтя, джерело смислу наших уподобань, думок і прагнень, варто не лише наголосити на діалогічному характері людського буття та ідентичності, але й окреслити те понятійне поле, турбота про яке уможливить розуміння новітніх аспектів проблеми. І насправді, для розуміння моєї приналежності до загального (національного, культурного тощо), я мушу з'ясувати свою автентичність, сенс свого власного життя і прагнути до визнання його іншими людьми.

Послідовна філософська реконструкція означених проблем коригується такими принципово важливими обставинами: у пост-традиційному світі виникає парадоксальна, на перший погляд, ситуація: чим більше людина стає залежною від тієї чи тієї групи людей, тим більше зростає її відчуження від них. У межах таких псевдоспільнот ніхто не бере, не хоче брати на себе справжньої відповідальності. По-друге, разом з окресленими процесами, своєрідно доповнюючи їх, виникає величезна інформаційно-пропагандистська машина, призначена для маніпулювання свідомістю людей, демагогічного використання її певних складових. Результатом цього стає стандартність людського мислення та поведінки, посилення їхньої конформності, адже запропоновані схеми (буцімто з причини їхньої прозорості та доступності) мають не допускати жодних сумнівів щодо правдивості будь-якої з них.

Проте, той факт, що комунікація (передусім, діалог) є останнім підґрунтям індивідуальної та колективної ідентичності, не повинен супроводжуватися погордливим прагненням до «справжньої комунікації» у вузькому колі однодумців та друзів. Адже воно призводить до нового, так би мовити «м'якого», патерналістського деспотизму. Це поступове, спочатку непомітне відсторонення від політичного життя наражає нас на небезпеку втрати не лише нашої політичної долі, але й нашої людської гідності, як осердя і особистого, і соціального буття та його засади – національно-культурної ідентичності.

1. *Тейлор Ч. Джерела себе. Творення ново часової ідентичності.* – К., 2005.

Пігель Ю.І.*

ЕСТЕТИКА КАРНАВАЛУ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У сучасному світі, який переживає епоху глобалізації, однією з найактуальніших тенденцій є тенденція карнавалізації. Людина сьогодні естетизує та імажинує в «чотирьох стінах», вона репродукує і творить саму себе, конструює власну реальність. Це великою мі-

* Аспірантка Львівської національної академії мистецтв

рою пов'язано з тим, що ера знаків, яка характеризує естетику Нового часу, пройшла декілька стадій розвитку: відображення глибинної реальності змінюється її деформацією, потім маскуванням її відсутності, і нарешті – втратою будь-якого зв'язку з реальністю.

Початки карнавалізації сягають ще часів Стародавньої Греції і пов'язуються з ім'ям Великого Деміурга (Великого Ремісника). Деміургом вважали того, хто мав доступ до найпотаємнішого, хто сам був незбагненою таємницею. Роль Деміурга – це роль того, хто паує над життям і смертю, того, хто творить. Людина грає в Деміурга. Вона одержимо прагне розгадати таємницю існування.

Першим описав карнавал як естетичне явище німецький мислитель Й.В. Гете. Це явище характерне для народної «комедійної» чи «неофіційної» культури епохи Середньовіччя, Відродження, а також і для інших форм: театральних, циркових, літературних тощо. Естетичний ефект карнавального видовища полягає в прийомі інверсії (перестановці) об'єктів універсальних символічних протилежностей, яка, власне, є запозиченою з народної культури і широко використовується в професійному мистецтві. Спостереження Й.В. Гете були переосмислені в дослідженнях російського вченого М. Бахтіна, де була продемонстрована специфіка карнавалу як «особливого карнавального дійства, суб'єктом якого є натовп». Початково термін «карнавалізація» використовувався в літературі, пізніше метафорична концепція цього автора починає стосуватися аналізу сучасних культурних явищ. З середини ХХ ст. під впливом і в руслі розвитку ідей Х. Бахтіна проводиться вивчення естетичних явищ, наближених до карнавалу. Новими формами карнавалу вважаються хепенінги, рок-видовища, вікенди і навіть купівлю в супермаркетах. Також під поняттям карнавалізації розуміється фотографування, копіювання і клонування.

Змодифікований проект гри у вищезгаданого Великого Деміурга у 1969 р. з'явився у теоретичній концепції «bricolage» К. Леві-Строса. «Bricolage» трактується «як вираз прагнення первісних (примітивних) суспільств до пізнання законів, які керують світом». К. Леві-Строс описує це явище як здатність до творчого використання знань, які можуть розширити діапазон свята (карнавалу). Метою як первісної, так і «постмодерної» людини є пізнання законів світу задля того, щоб забезпечити собі контроль над світом. Своєрідною формою контролю є те, що світ прагматизується, він вимагає аби створений продукт був широкодоступний, отже копіюваний.

Сучасна естетика, на думку французького вченого, «мага пост-модерної сцени» Ж. Бодріяра є своєрідним «тріумфом ілюзії над реальністю». Розмноження, продукування незліченних копій Ж. Бодріяр окреслює поняттям симулювання. В центрі естетики симулакру є «об'єкт, а не суб'єкт, залишок вторинного, а не унікальність оригінального». Він окреслює симулакр як псевдоріч, як дефіцит культури, що замінює «агонізуючу реальність» постреальним засобом симуляції, яка видає відсутність за присутність, нівелює різницю між реальним і уявним. Власне принцип реальності речі замінює фетиш, сон, концептуальне мистецтво тощо. Порівнюючи культуру з «сонною осінньою мухою», Ж. Бодріяр наголошує на ризику деградації, виснаженні людства.

Процес розмноження стає звичайним елементом щоденності. Втрачається сакральний і ритуальний характер карнавалу, починає панувати видовищність. Відбувається процес урбанізації гри. Хоча копіювання уможливорює вибір, переймає роль переказування інформації, популяризації ідеї і думки, ототожнюється зі святом творення, але жодним чином не є природнім творенням, адже «природу як щось гарне, не можна скопіювати» (Т. Адорно). За допомогою копії можна творити власний колаж, власний світ. Сьогодні важко уявити собі функціонування свята без можливості виконання копії. Фотографування стало своєрідним ритуалом, ілюстрацією життя. «Яку приємність дає сучасній людині копіювання миті, особливо також копіювання, яке покликане модифікувати образ» – пише сучасний соціолог А. Мамзер. Фотографія є творчою модифікацією об'єкта, а копіювання фотографії – її подальша метаморфоза. Копія є одним і тим же образом, однак є серійним продукуванням, отже втрачає сакральне значення неповторності природи. «Мімізис починає домінувати у світі і щоразу важче дбати про неповторність». Людина заглиблюється в себе, але «заглибитися в себе не означає бути для себе» – переконує Г. Марсель. Людина зникає сама для себе.

Екстремальною точкою копіювання є пізнання таємниць і можливості клонування живих істот. Матеріалом для копіювання стає живий організм і він теж є предметом експерименту у сфері «collage». Людська фізіологія поволі стає предметом модифікації і перетворення. Людина творить себе як «homo xerox».

Вона мислить себе як річ, а не як життєву кінетичну енергію. Вона стає рабою власних винаходів. Гра в Деміурга стає небезпечною для неї самої. Незбагнена таємниця творення тягне людину до себе, затуляє її як порожнечу, і як порожнеча, може її поглинути.

Людина заперечує себе, прагне наздогнати і перегнати себе, перемогти смерть, увіковічитися. Водночас цивілізація смакує занепад, порожнечу, гнилу смерть. Кожен новий винахід є смертельним ворогом попередньому. Він вбиває його. І так безкінечно. Ще в середині ХХ ст. К.Г. Юнг у праці «Проблеми душі нашого часу» писав, що «сучасна людина стоїть на вершині, але вже завтра вона буде старою; справді, вона є останнім представником архаїчного розвитку, але й найбільшим розчаруванням усіх надій людства». Свідомість людини перенесла величезні потрясіння, що породило невпевненість у собі: «Будь-який прогрес створює зростаючу можливість ще більшої катастрофи. Однією з найстрашніших катастроф сучасної людини є те, що вона перестає дивуватися, а справжня людина повинна знаходити диво у всьому, бо світ не імітація, не ілюзія, не візія, а – відчуття. Для справжньої людини звичайне життя, життя з усіма його радощами і горем – це велике диво. Це глибока розкіш. Коли людина любить життя, то вона життєвіша за саме життя», – переконує Е.Г. Крег.

Сучасна людина втікає від себе, втікає у Космос, втікає у карнавалізацію як демістифікацію життя. І невідомо, чи втеча від себе є істинним шляхом вдосконалення людства чи початком його смерті.

1. Адорно Т. Теорія естетики. – К.: Основи, 2002.
2. Марсель Г. Трагическая мудрость философии. – М.: Гуманитарная литература, 1995.
3. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. – М.: Прогресс, 1994.
4. Baudrillard J. Simulakres et simulations. – Paris, 1981.
5. Levi-Strauss C. Mysl nieoswojona. – Warszawa: PWN, 1969.
6. Mamzer H. Zabawa w demiurga – symulowanie, sumylakra, klony // Karnawalizacja. Tendencje ludyczne w kulturze wspolczesnej. – Poznan: UAM, 2004.

Менеджмент: Навч. посібник / За заг. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. – К.: Національна академія управління, 2006. – 656 с. Ціна без доставки – 45 грн.

Авторський колектив: М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, О. А. Стороженко.

У даному навчальному посібнику викладено матеріал, який дає системне уявлення щодо менеджменту. Комплекс представлених навчальних матеріалів стосується відносин управління на макро- та мікрорівні економічної системи, що дозволяє сформувати сутнісне бачення менеджмент-взаємозв'язків різноманітних видів діяльності. У цілому викладений матеріал суттєво поширює теоретичні і методичні уявлення щодо менеджменту.

Навчальний посібник включає теоретичні засади менеджменту, історію його виникнення і розвитку, форми і методи документообороту при здійсненні управлінської діяльності, основи операційного менеджменту, розкриває нові тенденції у розвитку стратегічного менеджменту. Містить також менеджмент-практикум щодо основних засад управління.

Призначений для студентів вищих навчальних закладів, викладачів, аспірантів, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями управління.

Аналіз і оцінка інвестиційних проектів: Навч. посібник. – 2-е вид. – К.: НАУ, 2006. – 156 с. Ціна без доставки – 20 грн.

Автори: М.М. Єрмошенко, І.О. Плужников

У навчальному посібнику наведено методичні засади проведення аналізу й оцінки інвестиційних проектів з врахуванням зарубіжного досвіду. Розглянуто сутність і зміст бізнес-плану інвестиційного проекту, методи інвестиційного бізнес-планування, методи оцінки ефективності інвестиційних проектів, засади управління інвестиційними проектами.

Розрахована на студентів вищих навчальних закладів, а також усіх тих, хто займається аналізом і оцінкою інвестиційних проектів.

Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): Наукова монографія. – К.: Світ Зв'язь, 2002. – 528 с. Ціна без доставки – 25 грн.

Автор: С.А. Єрохін

Монографія присвячена актуальній проблемі світової та вітчизняної економічної науки. Викладені теоретико-методологічні питання структурної трансформації національної економіки. Розкрито загальний сценарій структурної трансформації економік розвинутих країн світу. Проаналізовані сучасні наукові парадигми суспільного розвитку, що базуються на немарксистській та нематеріалістичній світоглядній основі. Доведено, що понятійний апарат так званого формаційного підходу не спрацьовує при вивченні трансформаційних реалій сучасної світової та української економік. Обґрунтовано шляхи переходу економічної системи України на більш високий цивілізаційний рівень за рахунок докорінної модернізації основних інституціональних, управлінських, технологічних та виробничих структур.

Фінансовий менеджмент: Курс лекцій. – К.: НАУ, 2004. – 506 с. Ціна без доставки – 35 грн.

Авторський колектив: М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, О.А. Стороженко. За наук. ред. д.е.н., проф. Єрмошенка М.М.

У даному навчальному посібнику, який зроблено у вигляді курсу лекцій, викладено матеріал, що дає системне змістовне уявлення щодо управління капіталом. Комплекс питань, що стосуються фінансово-кредитних відносин на макро- і мікрорівні з точки зору міжнародних стандартів фінансового розвитку, дозволяє сформувати у читача глибоке уявлення про взаємозв'язки комерційної діяльності підприємств з державним механізмом регулювання монетарної сфери через розробку і реалізацію фінансової і грошово-кредитної політики в Україні. Включає тезаурус з більш як 700 понять, використаних в курсі лекцій.

Представляє інтерес для студентів вищих навчальних закладів, наукових працівників, викладачів, аспірантів, практичних працівників, а також усіх тих, хто цікавиться фінансовим менеджментом.

Комерційна діяльність посередницьких організацій: Навч. посібник. – 2-е вид. – К.: НАУ, 2006. – 348 с. Ціна без доставки – 27 грн.

Автор: **М.М. Єрмошенко**

У навчальному посібнику викладено теоретичні, методологічні, методичні та практичні засади комерційної діяльності посередницьких організацій як сучасного напрямку підприємництва. Наведено основні характеристики комерційної діяльності посередників, організаційно-господарські форми їх функціонування, сутність комерційних зв'язків і договірних відносин посередників із контрагентами, засади організації закупівель і реалізації продукції посередницькими організаціями, роль і місце активів у забезпеченні ефективної діяльності посередників та система розрахунків, сутність витрат на здійснення комерційної діяльності, прибутку і ціноутворення на посередницькі послуги, а також основні напрями розвитку комерційної діяльності посередників.

Розрахований на студентів, аспірантів і викладачів, а також буде корисним для підприємців, які займаються посередницькою діяльністю.

Маркетинговий менеджмент: Навч. посібник. – К.: НАУ, 2001. – 204 с. Ціна без доставки – 10 грн.

Автор: **М.М. Єрмошенко**

У навчальному посібнику викладено теоретичні, методологічні, методичні та практичні засади управління маркетинговою діяльністю як сучасного напрямку стратегічного менеджменту. Наведено механізм управління маркетингом у складі принципів, функцій, структур, методів, інструментів і стратегій управлінської діяльності.

Призначений для студентів, аспірантів і викладачів, а також буде корисним для фахівців, які займаються маркетинговою діяльністю.

**ДУХОВНІ ЦІННОСТІ В СУЧАСНОМУ
ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**
МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Упорядник Л.І. Буряк
Верстка О.О. Кривонос
Літературний редактор Н.М. Железняк

Оригінал-макет підготовлено в Національній академії управління

Підп. до друку 16.03.2007. Формат 60x80 1/16.
Папір офсет. №1. Офс. друк. Гарн. «PragmaticaC».
Ум.друк.арк. 6,7. Обл.-вид. арк. 7,7. Наклад 200 прим.
Замовлення № 69.

Національна академія управління,
01011, м. Київ, вул П. Мирного, 26.
тел. 254-31-96, тел./факс 280-80-56.
www.nam.kiev.ua, eco@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії АТЗТ «Атопол»
м. Київ, пр. Червоних Козаків, 9.
atopol_inc@ukr.net